

Prof. dr. Nevena Porušić / Nataša Todorović / dr. Milutin Vračević

NASILJE NAD STARIJIM OSOBAMA

STUDIJA O NASILJU U PORODICI

Prof. dr Nevena Petrušić

Nataša Todorović

Milutin Vračević

NASILJE NAD STARIJIM OSOBAMA

Studija o nasilju u porodici

Izdavač: Crveni krst Srbije
Simina 19, 11000 Beograd
Tel/fax 011/30-32-125
e-mail:serbia@redcross.org.rs
www.redcross.org.rs

Lektura i korektura: Draško Vuksanović
Dizajn korica: Andrej Ivančević - STARTART
Recenzent: dr Lidija Kozarčanin
Štampa: Stylos, Novi Sad
Tiraž: 500
Godina: 2012.

Ovaj projekat finansirala je Evropska unija i organizacija AGE UK iz Velike Britanije.
U knjizi su iskazani samo stavovi autora koji nisu nužno i stavovi EU i AGE UK.

Februar 2012. godine

Izvod iz recenzije

Studija nasilja nad starijim osobama uz priručnik, koji su pred vama u takoreći posljednjem momentu, na pravi način ispunjavaju prazan prostor u borbi sa neznanjem i poricanjem. Uz nasilje nad starijima, u praksi se stalno smenjuju predrasude, nerazumevanje i voluntarizam – sve do tužnih, ponekad i letalnih ishoda. Sada sa ovom knjigom dobijamo i jedno efikasno oružje i vrlo ozbiljne zadatke da se znanje širi i da se savladaju veštine. Efekti treba da se vide u praksi kao porast broja reagovanja na vreme, kada posledice nasilja mogu da se otklone ili barem ublaže.

Dr Lidija Kozarčanin,
Republički zavod za socijalnu zaštitu

Ova publikacija nastala je kao deo IPA projekta „Dijalog organizacija civilnog društva o pitanjima starijih na Zapadnom Balkanu”, koji podržava Evropska unija. Projekat realizuje Crveni krst Srbije s partnerskim organizacijama AGE UK iz Velike Britanije, NVO „Osmijeh” iz Bosne i Hercegovine i NVO Albansko društvo za gerijatriju i gerontologiju iz Albanije. Pored toga, publikacija je deo dugogodišnjeg zalaganja Crvenog krsta Srbije i mreže Humanas na polju senzibilizacije javnosti i samih starijih na temu diskriminacije, zanemarivanja i zlostavljanja starijih osoba.

Publikacija se sastoji iz dva dela. U prvom smo želeli jasno da definišemo pojmove diskriminacije i nasilja, da ukažemo na različite vrste nasilja, na to ko su najčešći izvršioци i koje osobe podležu većem riziku. Drugi deo publikacije odnosi se na istraživanje nasilja nad starijima u porodičnom kontekstu u Nišu i Novom Sadu, te na preporuke za smanjenje nasilja nad starijima u Republici Srbiji. Istraživanje i preporuke uradila je prof. dr Nevena Petrušić, poverenica za zaštitu ravnopravnosti.

Ovom prilikom zahvaljujemo volonterima Crvenog krsta Savskog venca Danici Šmic i Milici Obradović.

I deo (Nataša Todorović, Milutin Vračević)

ZLOSTAVLJANJE I NASILJE NAD STARIJIMA

Uvod	9
Dosadašnja istraživanja	10
Šta je zlostavljanje	13
Oblici zlostavljanja	14
Znakovi koji upućuju na nasilje	17
Faktori rizika nasilja nad starijima	18
Ko su najčešći zlostavljači	19
Preporuke za članove porodica i negovatelje	20
Ako posumnjate na nasilje	21
Preporuke za starije osobe	22
Korisni linkovi	24
Literatura	25

II deo (Prof. dr Nevena Petrušić)

NASILJE NAD STARIJIMA U PORODIČNOM KONTEKSTU

Uvodne napomene	27
Iz crnih hronika u medijima	28
I TEORIJSKI I PRAVNI OKVIR ISTRAŽIVANJA	30
Demografski podaci	30
Nasilje u porodici – pojmovna određenja i karakteristike	31

Nasilje prema starijima u porodičnom kontekstu – pojmovna određenja i obeležja	34
Normativni okvir pravne zaštite od nasilja u porodici u Srbiji	38
4.1. Porodičnopravna zaštita od nasilja u porodici	39
4.2. Krivičnopravna i prekršajnopravna zaštita od nasilja u porodici	40
4.3. Pravni aspekti pružanja socijalne podrške starijim osobama žrtvama nasilja u porodičnom kontekstu	42
II METODOLOŠKI OKVIR ISTRAŽIVANJA	44
Cilj i predmet istraživanja	44
Metodologija	44
2.1. Uvodne napomene	44
2.2. Istraživački metodi	46
III PRIKAZ I INTERPRETACIJA REZULTATA ISTRAŽIVANJA	46
Obeležja nasilja prema starijim osobama u porodičnom kontekstu s područja Policijske uprave u Novom Sadu	46
1.1. Opšti podaci o slučajevima nasilja	46
1.2. Podaci o osobama koje su pretrpele nasilje	49
1.3. Podaci o izvršiocima nasilja	51
1.4. Priroda odnosa između izvršilaca nasilja i osoba koje su pretrpele nasilje	52
1.5. Podaci o izvršenom nasilju	53
Obeležja nasilja prema starijim osobama u porodičnom kontekstu s područja Policijske uprave u Nišu	54
2.1. Opšti podaci o slučajevima nasilja	54
2.2. Podaci o osobama koje su pretrpele nasilje	55
2.3. Podaci o izvršiocima nasilja	57
2.4. Priroda odnosa između izvršilaca i osoba koje su pretrpele nasilje	58
2.5. Podaci o izvršenim delima	59

Primer društvene reakcije na nasilje prema starijim osobama u porodičnom kontekstu – analiza slučaja	62
3.1. Osnovni podaci o žrtvama	63
3.2. Opis nasilja i razvoj porodičnih odnosa	63
3.3. Ranija obraćanja državnim organima i institucijama	64
3.4. Postupanje Centra za socijalni rad	66
3.4.1. Prijem	66
3.4.2. Saslušanje žrtve nasilja	66
3.4.3. Procena slučaja	67
3.4.4. Postupak za donošenje odluke o smeštaju u Prihvatilište	68
3.4.5. Ponovne procene i naknadne intervencije	69
3.4.6. Pravna zaštita	72
3.4.7. Aktuelna situacija	75
IV ZAKLJUČCI	75
V PREDLOZI	78
LITERATURA	80

ZLOSTAVLJANE I NASILJE NAD STARIJIMA

UVOD

U samoj suštini zlostavljanja nalazi se gubitak poštovanja i kršenje ljudskih prava onako kako je to definisano Univerzalnom deklaracijom o ljudskim pravima iz 1948. godine, dosledno međunarodnim sporazumima i nacionalnim aktima ljudskih prava. Starije osobe predstavljaju specifičnu i ranjivu grupu i kao takve predstavljaju moguće žrtve nasilja, o čemu se malo zna, govori i piše. Ako se o tome i piše, taj fenomen u medijima dobija senzacionalistički karakter. Malo je naučnih istraživanja koja se bave ovom tematikom, bilo da se radi o nasilju u porodici ili o nasilju u institucijama. Nasilje nad starijima u našem društvu obavijeno je velom tajni iz različitih razloga, a nedostatak preciznih podataka ne dokazuje da ga nema. Starije osobe žrtve nasilja često osećaju stid i strah da priznaju kako njihovi najbliži loše postupaju prema njima. Neki krive sebe za to što im se dešava, dok drugi žive u izolaciji, a često misle da se i drugima dešava isto; neki se pak boje posledica onoga što ih čeka ako otkriju svoju situaciju. S druge strane, treba imati u vidu da postoje široko rasprostranjene predrasude i stereotipi o starijim ljudima. Vrlo često se posmatraju kao pasivni i nemoćni članovi društva koji ne mogu da doprinesu razvoju zajednice i koji, kao takvi, predstavljaju teret za društvo. Istina je sasvim drugačija, jer upravo isključivanje starijih iz svakodnevnog života lišava zajednicu ogromnog potencijala u kulturnom, socijalnom, naučnom, ekonomskom i profesionalnom pogledu.

Usled napretka medicine, uz porast društvenog standarda i s poboljšanjem socijalne i zdravstvene zaštite, ljudski životni vek se produžio. U drugoj polovini XX veka ljudski život se produžio za dvadeset godina. Procene pokazuju da će se do 2025. godine broj ljudi sa 60 godina udvostručiti (od 542 miliona 1995. godine na 1,2 milijarde 2025. godine). Jedan milion ljudi napuni 60 godina svakog meseca¹, a prema raspoloživim podacima, maksimalan životni vek do sada nije premašio 115 godina².

1 Izvor: Abuse of the elderly, WHO (2002) http://www.who.int/violence_injury_prevention/violence/world_report/factsheets/en/elderabusefacts.pdf

2 Izvor: Daša Pordoš, Goran Tošić, Zoran Grgić, Nasilje u obitelji nad osobama starije životne dobi

Pored toga, promenila se i struktura porodice. U toku istorije se od velikih porodica stvara manja, uža porodica koju čine roditelji i deca. Menja se tradicionalna porodična piramida s mnogo mladih i malo starijih, te sada imamo porodicu koju uglavnom čine jedno dete, dva roditelja, dve bake i dvojica deka. Briga za starije članove porodice sada je na manjem broju dece, što značajno utiče na porodične odnose. S druge strane, s produžetkom ljudskog veka došlo je do međugeneracijskog proširenja porodice koje s jedne strane pruža mogućnost međugeneracijske saradnje, a s druge strane povećava mogućnost sukoba. S psihološke tačke gledišta bitno je da porodica obezbeđuje sigurnost, osećanje pripadanja i emocionalnu bliskost³. Nasilje u porodici predstavlja lični, porodični i društveni problem koji značajno utiče na kvalitet života i ima specifične karakteristike u poređenju s nasiljem koje se čini van porodice. Ono uvek podrazumeva zloupotrebu moći i kontrolisanje članova porodice koji imaju manje moći ili manje resursa.

U zdravoj porodici, bez obzira na njenu veličinu, vlada briga za druge članove i altruizam.

Postojeći trend starenja populacije povlači za sobom potrebu da se ovaj fenomen temeljnije istraži. Takođe, postavlja zahteve za preventivnim delovanjem s ciljem da se starije osobe zaštite, kako bi im se obezbedila ljudska prava i osigurala dostojanstvena starost. Nasilje i zanemarivanje mogu se dogoditi svakoj starijoj osobi. Mnogi stariji ljudi koji su zlostavljani ujedno su i izolovani od svojih prijatelja, komšija i drugih članova porodice. Nasilje nad starijima može imati ozbiljne posledice po njihovo psihičko i fizičko zdravlje, a nekad i mala povreda može da napravi trajno oštećenje i ugrozi im život.

I jedna zlostavljana starija osoba je previše. Ne zatvarajte oči, svako ima svoju ulogu i svako ima svoju obavezu. Stariji ne treba da žive u strahu. Omogućimo dostojanstvenu starost svima.

DOSADAŠNJA ISTRAŽIVANJA FENOMENA ZLOSTAVLJANJA

Tek u drugoj polovini XX veka počelo je otvoreno da se piše o nasilju, koje je do tada bilo socijalno skriveno i predstavljalo privatnu stvar. Ranih 60-tih godina u literaturi se spominje nasilje nad decom, a istraživanje nasilja postalo je još složenije 70-tih godina, kada se govori o nasilju nad ženama, te 80-tih godina kada je počelo istraživanje seksualnog zlostavljanja dece. Zlostavljanje starijih osoba prvi put se spominje 1975. godine u *British scientific journals* (Baker 1975, Burston 1977), kao zlostavljanje bakica (*granny battering*)⁴.

3 Izvor: Rot, Nikola, Psihologija grupa, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 1988, str: 48

4 Izvor: Missing voices – Views of older persons on elder abuse, WHO (2002)

Nasilje nad starijim osobama događa se nezavisno od društveno-ekonomskog statusa, kulture i opšteg zdravstvenog stanja starijih. Postojeće statistike pokazuju nam da je procenat nasilja nad starijima između šest i devet odsto.

Prvo veliko istraživanje fenomena zlostavljanja starijih osoba obavljeno je na slučajnom uzorku i pokrilo je 2.000 ljudi, a sprovedeno je u Bostonu, SAD (Pillemer i Finklehor 1988, strana 55). Istraživači su posmatrali nekoliko vrsta zlostavljanja: fizičko nasilje, psihološko/emocionalno zlostavljanje, kao i zanemarivanje. Rezultati su pokazali da su na 1.000 ispitanih 32 starije osobe pretrpele neki od oblika zlostavljanja. Fizičko nasilje pretrpelo je 20 od 1.000 njih. Autori istraživanja procenili su da bi istraživanje na nacionalnom nivou pokazalo kako u Sjedinjenim Američkim Državama ima između 701.000 i 1.093.560 starijih osoba žrtava nasilja. Šokantni detalji u rezultatima bili su visok procenat nasilja u braku kod starijih parova, kao i saznanje da su muškarci jednako izloženi nasilju kao i žene. Istraživanje je takođe pokazalo kako je procenat prijavljivanja zlostavljanja starijih osoba nadležnim službama izuzetno nizak. Čak i u državi Masačusets, koja ima jedan od najaktivnijih programa u SAD za identifikaciju zlostavljanja starijih, samo je jedan od četrnaest slučajeva bio prijavljen.

Druga velika studija zlostavljanja starijih urađena je u Kanadi, putem telefona, na uzorku od 2.000 nasumično izabranih starijih osoba koji žive u sopstvenom domu (Podnieks i drugi 1989). Korišćene kategorije uključile su fizičko nasilje, hroničnu verbalnu agresivnost, ekonomsko/finansijsko ugnjetavanje i zanemarivanje. Udeo žrtava zlostavljanja u ovom istraživanju bio je četrdeset osoba na njih hiljadu. Od toga, dvoje na hiljadu pretrpelo je fizičko nasilje, jedanaest od hiljadu verbalnu agresivnost, četvoro zanemarivanje, a dvadeset petoro od hiljadu doživelo je ekonomsko/finansijsko nasilje⁵.

Istraživači iz Kanade veruju da će se s demografskim promenama i povećanim trendom starenja povećati i rizik od zlostavljanja starijih, više nego u drugim dobnim grupama. Sa starenjem se povećavaju zavisnost od drugih i problemi sa sluhom i vidom, a često i kognitivni problemi, koji ovu dobnu grupu čine još ranjivijom. Po nekim istraživanjima, kod zavisnih ljudi rizik da postanu žrtve nasilja veći je 50 odsto. Drugi istraživači pak veruju da je zlostavljanje starijih, posebno u porodici, rezultat međugeneracijskog konflikta, te da je često rezultat postojanja nasilja u dotičnoj porodici. Istraživanje porodičnog nasilja u Kanadi pokazalo je da su u 71 odsto slučajeva kada su stariji bili žrtve nasilja, koji su nasilje prijavili, nasilnici bili njihova odrasla deca i supružnici. Ako govorimo o nasilju sa smrtnim ishodom, više od polovine, tačnije 52 odsto starijih žena ubili su njihovi supružnici, u odnosu na 25 odsto starijih muškaraca koje su ubile njihove supruge. S druge strane,

5 Izvor: Abuse, Neglect and mistreatment of Older People, An Eksploratory Study, National Council on Ageing and Older People; Report No. 52 (1998), str. 16 http://www.ncaop.ie/publications/research/reports/52_ABUSE.pdf

isto istraživanje pokazuje da je dva puta više starijih muškaraca među žrtvama ubistva sopstvenih sinova (42 odsto muškarci, 24 odsto žene).⁶

Značajno je istraživanje sprovedeno u Sjedinjenim Američkim Državama, koje je trajalo devet godina i obuhvatilo 2.812 starijih osoba. Ovo istraživanje je pokazalo da zlostavljanje starijih ima dalekosežne posledice, od oštećenja već narušenog zdravlja (fizičkog i mentalnog), preko gubitka materijalne sigurnosti, pa sve do smrti. U istraživanju su identifikovani stariji koji su doživeli neki oblik nasilja. Podaci iz ovog istraživanja pokazuju da je smrtnost u grupi onih što su doživeli nasilje veća. U kontrolnoj grupi, u kojoj nije bilo zlostavljanja, 40 odsto starijih još je bilo u životu, dok je preživelih u grupi koja je doživela nasilje i zanemarivanje samo devet procenata. Procena je da svake godine 2,1 milion starijih Amerikanaca postanu žrtve zlostavljanja⁷.

Veće Evrope je 1991. godine pokrenulo istraživanje nasilja nad starijima u dvadeset jednoj zemlji Evrope. Istraživanje je pokazalo da je nasilje u porodici prisutno u većem procentu nego što se očekivalo. Rezultati su pokazali da je osam procenata starijih osoba doživelo nasilje u porodici. Međutim, ako bi se u obzir uzeli i zanemarivanje i materijalno iskorišćavanje, ovaj broj bi bio veći⁸.

Istraživanja o ovom fenomenu u Srbiji nisu brojna; tek u poslednjih desetak godina ovoj temi se pridaje veća pažnja kako u istraživanju same pojave tako i u pokušaju da se preventivno deluje na pojavu putem edukacije profesionalaca, ali i putem kampanje koja pažnju široke javnosti skreće na raširenost ove pojave. Prema podacima Živkovića i saradnika za 2000. godinu, u opštini Kruševac 23 odsto starijih, prvenstveno žena, zlostavljeno je ili zanemareno. Starije žene zanemarene su više od starijih muškaraca. U najvećem broju slučajeva radilo se o psihičkom zlostavljanju. Utvrđeno je da u najvećem broju slučajeva starije zanemaruju ili zlostavljaju njihova deca – 37,41 odsto, ili srodnici – 28,05 procenata. Interesantan je i podatak da starije osobe sa zdravstvenim problemima srodnici zanemaruju u značajnom procentu – 72,12, u odnosu na one bez zdravstvenih problema – 4,81 odsto. Nešto više od 45 procenata zlostavljanih nikom se ne obraća za pomoć, 35 odsto obraća se svom bračnom drugu, 18 procenata Centru za socijalni rad, 15 odsto policiji, a samo dva odsto obraća se svojoj deci.⁹

6 Izvor: Canadian Centre for Justice Statistic Family Violence in Canada: A Statistical Profile 2002 No.85-224 (Ottawa: Statistics Canada, 2002): 30

7 Izvor: Abuse in later life, Nation coalition against Domestic Violence <http://www.ncadv.org/files/AbuseinLaterLife.pdf>

8 Izvor: Abuse, Neglect and mistreatment of Older People, An Eksploratory Study, National Council on Ageing and Older People; Report No. 52 (1998) http://www.ncaop.ie/publications/research/reports/52_ABUSE.pdf

9 Izvor: Stari ljudi u opštini Kruševac, D. Živković, B. Đorđević, Lj. Šaponjić, 2000, Savet za pitanja starenja i starosti opštine Kruševac (99-105)

Istraživanje na temu diskriminacije, zanemarivanja i zlostavljanja Crveni krst Srbije sproveo je 2009. godine u osam opština u Srbiji. Istraživanje je pokazalo da je 32 odsto ispitanih doživelo neki oblik zlostavljanja. Nalazi prethodnog istraživanja predstavljali su samo početak rada na temu diskriminacije i nasilja nad starijima, tako da je mreža HumanaS početkom 2010. godine, uz stručnu pomoć prof. dr Nevene Petrušić, inicirala je analizu pravnog okvira zaštite starijih osoba i davanje preporuka Vladi Srbije na osnovu analize. Pravni okvir činili su međunarodni i regionalni dokumenti o ljudskim pravima i zaštiti od diskriminacije, posebni dokumenti namenjeni zaštiti starijih osoba, Ustav Republike Srbije, relevantni zakoni i podzakonski akti, kao i nacionalne strategije i planovi delovanja koji se odnose na populaciju starijih ljudi. Preporuke za smanjenje diskriminacije, zanemarivanja i zlostavljanja starijih mogu se podeliti u dve kategorije: Preporuke za unapređenje normativnog okvira i Preporuke za implementaciju Nacionalne strategije o starenju 2006 – 2015.¹⁰

Mreža HumanaS je u Srbiji i inicijator i organizator obeležavanja 15. juna, Međunarodnog dana borbe protiv diskriminacije i nasilja nad starijima, koji se u svetu obeležava već šest godina, a kod nas pet. Tim povodom organizuju se tribine, okrugli stolovi i nastupi u medijima širom Srbije na temu diskriminacije i zlostavljanja starijih. Ovim pokušavamo da pokrenemo javnost da se smanji diskriminacija i nasilje nad starijima. Trebalo bi, svakako, sprovesti istraživanje u institucijama zdravstvene i socijalne zaštite na temu nasilja i diskriminacije, jer je upravo nedostupnost usluga, odbijanje da im se pruži usluga ili loše pružena usluga deo fenomena diskriminacije i zlostavljanja starijih.

ŠTA JE ZLOSTAVLJANJE

„Zlostavljanje starijih osoba jeste pojedinačni ili ponovljeni čin akcije ili uzdržavanja od delovanja koji se događa u međuljudskom odnosu zasnovanom na poverenju, a koji izaziva bol ili uznemirenje starije osobe.”¹¹

„Nasilje možemo opisati kao fizičko, seksualno, psihičko ili finansijsko. Može biti namerno ili nenamerno počinjeno ili rezultat zanemarivanja. Starijim osobama šteti bilo da je trajno ili je za određeni period”¹². (Inspektorat za socijalne usluge, Odsek za zdravlje Velike Britanije).

10 Pravna analiza, prof. dr Nevena Petrušić, <http://www.humanas.rs/>

11 Izvor: Abuse, Neglect and mistreatment of Older People, An Eksploratory Study National Council on Ageing and Older People
Report No. 52 (1998), str. 20 http://www.ncaop.ie/publications/research/reports/52_ABUSE.pdf

12 Izvor: Prichard, J, Working with elder abuse, Jessica Kingsley Publishers, London, 1996

Starosna diskriminacija je kada se prema nekome odnosimo različito na osnovu njegovih/njenih godina.

OBLICI ZLOSTAVLJANJA

Zlostavljanje, prema Pričardu (Pritcard), razvrstava se u pet glavnih kategorija: fizičko, psihičko, ekonomsko, seksualno nasilje i zanemarivanje.

Fizičko nasilje, koje podrazumeva bilo koji čin nasilja nezavisno od toga da li je dovelo do fizičke povrede ili nije, može uključivati:

Udaranje

Štipanje

Guranje i naguravanje

Šamaranje

Šutiranje

Pljuvanje

Prisiljavanje starije osobe da ostane u krevetu ili stolici

Prisiljavanje da ostane u sobi i zaključavanje

Uskraćivanje lekova ili davanje prevelike doze lekova

Nedovoljna količina hrane i vode.

Posebno je važno imati u vidu da je kod starijih osoba koje su slabe, kojima su potrebne medicinske usluge ili druge usluge nege, u slučaju nasilja rizik od fatalnog ishoda veći.

Psihičko/emocionalno/mentalno zlostavljanje podrazumeva pokušaje dehumanizacije i potcenjivanja starijih osoba, kao i postupanje u cilju smanjenja samopoštovanja starije osobe i nepoštovanja njenog emocionalnog i psihološkog integriteta. Ovaj oblik zlostavljanja uključuje:

Ismevanje, ruganje, ponižavanje, nazivanje pogrđnim imenima

Verbalno napadanje

Preteće ponašanje (da će se upražnjavati nasilje)

Pretnje da će biti napuštene i ostavljene same

Zastrašivanje (da neće dobiti hranu...)

Socijalnu izolaciju i zabranu poseta

Negiranje prava starijih (pravo na izbor, mišljenje i privatnost)

Ignorisanje

Preterano kritikovanje i naređivanje

Konstantno nametanje pitanja smrti i namerni razgovori na tu temu

Postupanje sa starijim osobama kao da su deca.

Ekonomsko/materijalno zlostavljanje odnosi se na korišćenje novca ili vlasništva starije osobe na nepošten način, a u korist zlostavljača. Svako postupanje bez znanja i dopuštenja starije osobe, na način da se neprikladno i protivzakonito koristi njihova imovina ili novac, predstavlja ekonomsko zlostavljanje. Obuhvata novčane manipulacije ili iskorišćavanje, a uključuje prevare, krađu, zloupotrebe, ucene. Takođe može uključivati:

Krađu novca, vrednosti ili penzije

Prodaju imovine bez pristanka

Prisiljavanje starijih da prenesu vlasništvo ili novac na treće lice

Zloupotrebu punomoćja

Laganje o stvarnoj ceni prilikom kupovine robe za starije – „naplaćuje” im se više

Potpisivanje dokumenata umesto njih

Menjanje testamenta, a da starija osoba nije upoznata s tim

Nedozvoljavanje starijoj osobi da se iseli, na primer, u dom, kako bi zlostavljači i dalje mogli da zloupotrebljavaju primanja starije osobe.

U poslednje vreme treba biti obazriv, jer je prodaja proizvoda i usluga putem telefona ili preko interneta često samo paravan za prevaru, pri čemu su starije osobe smišljena meta.

Zanemarivanje podrazumeva namerno (aktivno) ili nenamerno (pasivno) neobezbeđivanje osnovnih uslova za život starije osobe. Tu spadaju:

Ravnodušnost

Nedostatak i uskraćivanje hrane, lekova, vode

Nedostatak odeće, obuće, nameštaja
Nedostatak sredstava za higijenu
Nedostatak pomagala koja omogućavaju mobilnost
Nedostatak zdravstvene nege
Onemogućavanje pristupa potrebnim servisima
Nedostatak nege, ostavljanje starijih da sede u mokraći
Socijalna izolacija i nedostatak socijalnih kontakata
Uskraćivanje prava.

Seksualno nasilje podrazumeva seksualno iskorišćavanje i uznemiravanje starije osobe bez njene volje i pristanka. Uključuje neprikladno diranje, milovanje, ljubljenje, prisiljavanje na oralni ili genitalni kontakt, primoravanje na gledanje pornografskih filmova... Žrtve seksualnog nasilja najčešće su žene životne dobi preko 70 godina, potpuno zavisne ili na niskom nivou nezavisnosti. Nasilnici su najčešće pružaoci nege. Ali ne treba zaboraviti da starije osobe imaju veće genitalne traume od mlađih žrtava i najčešće se stide da prijave ovakvu vrstu nasilja.¹³

Početak 21. veka doneo je jedan novi vid nasilja u porodici nad starijim osobama, koji se u psihologiji naziva „sindromom babe robinje“. Ovaj fenomen novijeg je datuma i u pitanju su starije žene koje dobrovoljno podnose veliki teret u okviru svoje porodice. Faktori koji utiču na pojavu ovog sindroma jesu obaveze starijih žena koje se gomilaju, kao što su čuvanje unučića, kućni poslovi i obaveze oko članova porodice koji su invalidi ili bolesni. Psihološki profil žena podložnih ovom sindromu jesu sredovečne žene iz svih društvenih slojeva s preteranim osećanjem odgovornosti, koje nemaju običaj da se žale na adekvatan način. Ovaj teret s godinama postaje pretežak za njih. Ako starija žena sama ne iskaže da je krajnje iscrpljena, a njena deca to ne primećuju, preopterećenost ovih osoba dovodi do pojave oboljenja u psihosomatskoj i fizičkoj ravni. Fizičke manifestacije ove bolesti jesu visok krvni pritisak, metabolički poremećaji i dijabetes, srčane i respiratorne smetnje, utrnuće, nesvestice i druge smetnje, hroničan umor, slabost i padovi. Na afektivnom planu pojavljuju se simptomi depresivnosti kao što su opšta neraspoloženost, nelagodnost, anksioznost, nevoljnost, nedostatak motivacije, osećaj krivice zbog svog lošeg stanja. U nekim slučajevima mogu se čak javiti i suicidalne ideje¹⁴.

Postojeći oblici nasilja nad starijima najčešće se ne javljaju pojedinačno. U većini slučajeva više oblika nasilja javlja se zajedno.

13 Izvor: Abuse in later life, Nation coalition against Domestic Violence <http://www.ncadv.org/files/AbuseinLaterLife.pdf>

14 Izvor: El Síndrome de la abuela esclava http://www.psicologia-online.com/monografias/4/abuela_esclava.shtml

ZNAKOVI KOJI UPUĆUJU NA NASILJE¹⁵

Znakovi koji ukazuju na fizičko zlostavljanje: modrice, masnice od stiskanja/štipanja, polomljene kosti, opekotine, iščupana kosa, ponavljanje povrede, anksiozno ponašanje kada se neko približi.

Znakovi koji ukazuju na psihičko/emocionalno zlostavljanje: starija osoba je uznemirena, depresivna, plaši se ljudi, ima česte promene raspoloženja, loš apetit, muči je nesanica.

Znakovi koji ukazuju na ekonomsko zlostavljanje: iznenadne promene na bankovnom računu, podizanje velikih suma od strane članova porodice ili trećeg lica, iznenadni transfer novca na račune članova porodice ili trećeg lica, iznenadno nestajanje vrednih stvari.

Znakovi koji ukazuju na seksualno zlostavljanje: anksiozno ponašanje prilikom presvlačenja, modrice oko grudi ili oko genitalija, iznenadna vaginalna ili analna krvarenja, iznenadne infekcije.

Znakovi koji ukazuju na zanemarivanje: iznenadni gubitak težine, dehidracija, loša lična higijena, loša higijena stana, nedostatak socijalnih kontakata – socijalna izolacija.

Znakovi nasilja su i depresija, strah, anksioznost, pasivnost, ravnodušnost, suicidalne ideje, promene u ličnosti.

Prepoznati znakove i simptome nasilja i zanemarivanja često nije lako. Starije osobe često imaju barijere da prijave nasilje iz različitih razloga:

Poricanje nasilja i zanemarivanja u porodici

Starije osobe se brinu šta će „drugi da kažu”, „šta će drugi da misle” – porodica, prijatelji, komšije

Tradicionalna kultura

Osećanje sramote i stida

Strah da će, ako prijave nasilje, biti smeštene u instituciju

Strah da će se nasilje nastaviti i da će biti još agresivnije ukoliko prijave nasilnika

Strah da im se neće verovati

Strah da neće imati ko drugi da brine o njima

¹⁵ Izvor. Breaking the taboo. Violence against older women in families: recognizing and acting, Austrian Red Cross (2009)

Strah da će se tako izolovati od članova porodice, prijatelja i komšija

Osećanje krivice što će nasilnik biti kažnjen i odveden u zatvor zbog njih

Sumnja u to da će se situacija poboljšati i ako prijave nasilnika.

Prijavljivanje nasilja posebno je otežano kod starijih osoba koje su zavisne i nepokretne, ili kod onih starijih osoba koje imaju kognitivne probleme. Radi se o osobama koje fizički i kognitivno nisu u stanju da prijave zlostavljanje.

FAKTORI RIZIKA NASILJA NAD STARIJIMA¹⁶

Individualni faktori vezani su za same starije osobe. Zdravije osobe imaju veće šanse da izbegnu zlostavljanje u odnosu na one koji imaju narušeno zdravlje. Starija osoba s kognitivnim i fizičkim poremećajima pod većim je rizikom od zlostavljanja.

Faktori vezani za nasilnika: Istraživanja pokazuju da su dve trećine nasilnika članovi porodice, deca, rođaci, unuci. Ovde ne treba zaboraviti stres negovatelja, koji se 24 časa brinu o nemoćnoj starijoj osobi, pri čemu je stres veći ukoliko osoba ima mentalne i fizičke poremećaje. Najčešće, negovatelj nije obučen za pružanje nege, nema dovoljno finansijskih sredstava, niti je mreža usluga u zajednici dovoljno razvijena (u nekim opštinama Crveni krst Srbije edukuje članove porodice za pružanje nege). Nivo stresa kod negovatelja povećava se s pogoršanjem stanja starije osobe.

Kulturološki i socioekonomski faktori: Socijalna izolacija starijih osoba često je razlog zlostavljanja starijih, kao i negativan odnos društva prema njima. Starije osobe često se opisuju kao teret za društvo, kao ranjive, slabe i zavisne, što izaziva predrasude i stereotipe. Mnogi stariji ljudi izolovani su upravo zbog mentalnih i fizičkih problema. Migracije mlađih članova porodice, siromaštvo i nezaposlenost, erozija međugeneracijske solidarnosti unutar porodice takođe su faktori rizika za nasilje nad starijim osobama.

Faktori vezani za oblik nasilja podrazumevaju da su neke porodice sklonije nasilju, jer je nasilje naučeno ponašanje koje se prenosi s generacije na generaciju. Često se dešava da je kod ovakvih porodica upravo nasilje odgovor na stres i predstavlja sredstvo za kontrolisanje. Oblici nasilnog ponašanja mogu se menjati tokom vremena.

Britansko gerijatrijsko društvo identifikovalo je određen broj potencijalnih faktora rizika „povezanih s fizičkim i psihološkim zlostavljanjem“:¹⁷

¹⁶ Izvor. Nasilje nad starijim osobama, Silvia Rusac, Sveučilište u Zagrebu, Pravni fakultet (2006) str. 7

¹⁷ Izvor. Elder Abuse, House of Commons, Health Committee, Second Report of Session 2003–04, Volume I, str.15

Socijalna izolacija – oni koji trpe zlostavljanje često imaju manje socijalnih kontakata od drugih

Dugotrajni loš odnos između zlostavljanog i zlostavljača

Obrazac nasilja u porodici (zlostavljač je možda bio zlostavljan kao dete)

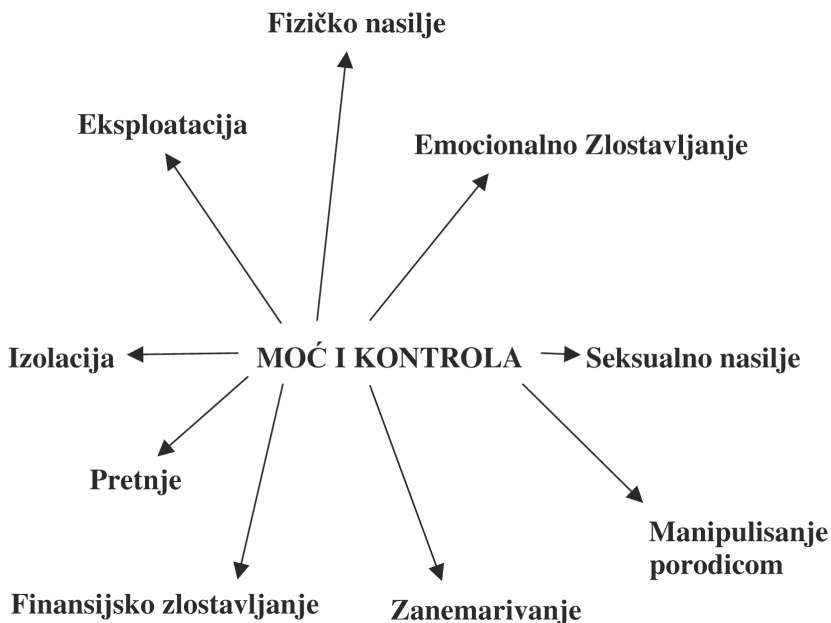
Zavisnost osobe koja zlostavlja od zlostavljane osobe (na primer u domenu smeštaja, finansijske ili emocionalne podrške)

Mentalni poremećaji.

KO SU NAJČEŠĆI ZLOSTAVLJAČI

Zlostavljač može biti član porodice, prijatelj, komšija, zaposleni u ustanovi za zbrinjavanje ili stranac. Osoba „koja zlostavlja stariju osobu obično ima kontrolu ili uticaj nad njom“¹⁸(1991. ACE; CLEO)

Zlostavljač će koristiti različite strategije da obezbedi nadmoć i kontrolu nad svojim žrtvama. Zlostavljanje se može desiti jednom ili se može dešavati tokom više meseci ili godina, može se ponavljati ili eskalirati.

¹⁸ Izvor. Elder Abuse: The Hidden Crim <http://www.cleo.on.ca/english/pub/onpub/PDF/seniors/elderab.pdf>

PREPORUKE ZA ČLANOVE PORODICE I NEGOVATELJE

„Nema opravdanja za zlostavljanje. Lični problemi zlostavljača nisu izgovor da se zlostavlja starija osoba. Ovi problemi mogu biti od uticaja u pogledu zlostavljanja, ali ga ne opravdavaju¹⁹” ACE, CLEO, Elder Abuse the Hidden Crime

Najveći broj starijih osoba ima potpuno očuvano zdravlje koje im dozvoljava da obavljaju mnogobrojne aktivnosti bez ičije pomoći. Međutim, nekim starijim osobama potrebna je pomoć i nega. U najvećem broju slučajeva jedan član porodice preuzima na sebe odgovornost negovanja. Ova odgovornost najčešće pada na žene, i to se može videti iz činjenice da su osam od 10 osoba koje neguju starije osobe žene u životnoj dobi od 40 do 60 godina. Negovanje starijeg člana porodice uglavnom je dugotrajno iskustvo, koje zahteva reorganizaciju porodičnog, poslovnog i društvenog života, a sve u funkciji negovanja. Da bi se ublažio stres negovatelja, da bi se zaštitila starija osoba, kao i sam negovatelj, dajemo nekoliko preporuka.

Jedna od najvažnijih preporuka jeste otvoren razgovor. Da biste zadovoljili potrebe starije osobe, razgovarajte s njom kao i s drugim članovima porodice. Razmotrite situaciju i mogućnosti prilagođavanja s nezavisnog na potpuno zavisan položaj. Planirajte budućnost i uključujte stariju osobu u sve odluke ukoliko je to moguće. Razgovarajte o vrsti nege, o finansijskoj situaciji i o praktičnim dnevnim stvarima koje će poboljšati kvalitet života starije osobe. Odluke treba donositi pre nego što dođete u kritičnu situaciju, npr. smeštaj u dom ili pogoršanje bolesti.

Razmislite o sopstvenim mogućnostima za negu i postavite granice. Zapitajte se da li ste vi i članovi vaše porodice spremni i da li možete da brinete o starijoj osobi u sopstvenom domu u kraćem ili dužem vremenskom rasponu?

S obzirom na to da je briga i nega starije osobe stvar čitave porodice, dobar način da se podeli odgovornost jeste otvorena komunikacija. Pitajte članove porodice šta oni misle, organizujte porodične sastanke i otvoreno razgovarajte o problemima i pokušajte zajednički da ih rešite. Ne treba zaboraviti da je svaka porodica različita i da ne postoji jedinstvena formula koja se može primeniti na sve slučajeve.

Negovatelji često smatraju da niko ne može bolje da brine o ostareloj osobi od njih samih. Ali negovatelji moraju imati i trenutke predaha i odmora kako bi se smanjio stres. Iako im porodica ponekad može omogućiti izvesno slobodno vreme, ponekad to nije dovoljno, pa je potrebno potražiti druga rešenja, koja uključuju pomoć službi, institucija i udruženja u lokalnoj zajednici. U zavisnosti od finansijske situacije, može se tražiti pomoć službi koje pružaju negu u kući korisnika, mogu se koristiti usluge dnevnog boravka koje pružaju neki starački domovi ili privatne ustanove, možete un-

¹⁹ Izvor. Priručnik za volontere i profesionalce u u organizaciji Crvenog krsta, Crveni krst Srbije (2004), str. 24

ajmiti osobu koja bi brinula o starijem članu porodice nekoliko sati dnevno. Možete se konsultovati s volonterskim organizacijama o tome koje usluge one nude.

Informišite se kako negovati starije osobe. Određen broj negovatelja tvrdi da je uvek moguće naučiti nešto novo o nezi. Nažalost, u našoj zemlji ne postoji razvijena mreža za pomoć porodici. Zato konsultujte vodiče, gde ćete naći korisne savete. Crveni krst Srbije štampao je vodič za volontere, članove porodica i profesionalce. Ne zaboravite da se konsultujete s profesionalcima, psiholozima, lekarima, socijalnim radnicima o tome kako da rešite konkretan problem. Ne dozvolite da situacija postane beznadežna, da biste se obratili profesionalcu.

Poštujte privatnost starije osobe. Poštujte stariju osobu kao ličnost. Čuvajte sopstveno zdravlje. Pokušajte da naučite kako da se suprotstavite negativnim osećanjima i da kontrolišete stres. Zadržite smisao za humor. Posebno obratite pažnju na znakove sindroma sagorevanja...

Tražite pomoć.

„TRAŽENJE POMOĆI NIJE ZNAK SLABOSTI. TO JE DOBAR ZNAK DA ODLIČNO BRINEMO I O SEBI I O STARIJOJ OSOBI”²⁰

AKO POSUMNJATE NA NASILJE²¹

Morate biti svesni da žrtva nasilja želi da se nasilje okonča. Žrtva najčešće želi siguran dom i najčešće nije upoznata sa svojim pravima, kao ni sa eventualnom podrškom koja postoji u zajednici.

! Verujte osobi. Ne dovodite u pitanje ono što vam kaže. Slušajte. Možda ste upravo vi prva osoba kojoj se poverila.

! Ne osuđujte. Slušajte ono što vam starija osoba govori. Nemojte da dajete savete šta treba da radi i ne obećavajte stvari koje niste u stanju da izvršite.

! Informišite se o postojećim resursima za zaštitu od zlostavljanja.

²⁰ Izvor. Reach for Safety, A Safety Guidefor Older and Vulnerable Persons , str. 21

²¹ ^{*} nevena.petrusic@gmail.com

! Nemojte poricati ono što se događa. Budite pažljiv slušalac.

! Ohrabrite stariju osobu da zatraži pomoć.

! Budite spremni da pratite stariju osobu i budite joj podrška kada odluči da prijavi nasilje.

! „Nemojte se suprotstavljati zlostavljaču da ne biste sebe i stariju osobu doveli u neprijatnu ili opasnu situaciju”.

PREPORUKE ZA STARIJE OSOBE

Prvo i najosnovnije, brinite o sebi, svom zdravlju i svojoj imovini! Zdravo se hranite, bavite se nekom vrstom aktivnosti, idite redovno na sistematske preglede, ne dozvolite da budete zdravstveno zapušteni.

Planirajte svoju budućnost dok ste zdravi i osećate se dobro.

Nemojte prepisivati svoju imovinu na nekog samo uz obećanje da će se brinuti o vama i da vas neće smestiti u dom. Za to vam treba ugovor koji treba da pregleda profesionalac.

Kada potpisujete neki dokument, budite oprezni. Zamolite nekog kome verujete da pročita dokument ako vi niste sigurni u njegovo značenje.

Napravite testament koji možete da revidirate ako je to neophodno.

Nemojte se odricati kontrole nad imovinom dokle god ste sposobni da vodite računa o njoj. Kada to više niste u mogućnosti, konsultujte se sa advokatom da biste dobili informacije i zaštitili se.

Pobrinite se da vaša penzija dolazi na vaše ime, svoj PIN ne govorite nikome, nemojte davati potpisane blanko čekove.

Uključite se u socijalni život zajednice putem klubova, penzionerskih i volonter-skih organizacija. Negujte prijateljstva kako s vršnjacima tako i sa osobama različite životne dobi.

Ostanite aktivni u zajednici što duže.

Tražite pomoć ako se sučitate s nekim problemom.

„Starenje je privilegija i dostignuće čitavog društva”

Deklaracija o sprečavanju zlostavljanja starijih donesena u Torontu

„U svetu koji sve više stari sprečavanje nasilja nad starijima svakoga se tiče”

Svetska zdravstvena organizacija, 2002.

„Starenje je postalo pitanje razvoja. Zdrave starije osobe predstavljaju resurs za svoje porodice, lokalne zajednice i ekonomije država u kojima žive.”

Svetska zdravstvena organizacija, Braziljska deklaracija o zdravom starenju, 1996.

Ejdžizam (Ageism) je stereotip, predrasuda o osobi na osnovu njenih godina, ili diskriminacija protiv nje.

„Stariji muškarci i žene imaju ista prava kao i svi ostali: svi smo rođeni sa istim pravima i to se ne menja kako starimo. Imamo pravo na zaštitu od diskriminacije i nasilja.” Jačanje prava starijih ljudi za konvenciju Ujedinjenih nacija

Problemu nasilja nad starijima treba pristupiti multidisciplinarno i multisektorski, s naglaskom na novim obimnijim istraživanjima, edukaciji profesionalaca, članova porodice i drugih koji vode računa o starijim ljudima.

Preventivno delovanje, senzibilizacija stručnjaka, volontera, samih starijih osoba, medija i šire javnosti jedan je od nužnih koraka koji treba napraviti.

Potrebno je takođe istražiti i fenomen nasilja nad starijima u institucijama socijalne i zdravstvene zaštite jer trenutno u tim sektorima nemamo opsežno istraživanje ovog fenomena. Ovakvo istraživanje, naravno, trebalo bi da bude anonimno.

KORISNI LINKOVI

International Network for the Prevention of Elder Abuse <http://www.inpea.net/>

AGE UK

<http://www.ageuk.org.uk/cymru/professional-resources/elder-abuse-resources/>

HelpAge International <http://www.helpage.org/>

World Health Organization

http://www.who.int/violence_injury_prevention/violence/elder_abuse/en/

Action of Alder Abuse <http://www.elderabuse.org.uk/>

The Canadian Network for the Prevention of Elder Abuse <http://www.cnpea.ca/>

R.E.A.C.H. <http://www.elderabusehuron.ca/>

LITERATURA

Abuse of the elderly WHO (2002) http://www.who.int/violence_injury_prevention/violence/world_report/factsheets/en/elderabusefacts.pdf (stranica posećena 15. februara 2012. godine)

Pordoš, D, Tošić, G, Grgić, Z, Nasilje u obitelji nad osobama starije životne dobi, Socijalna psihijatrija, (2005)

Rot, N, Psihologija grupa, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, (1988), str:48

Missing voices-Views of older persons on elder abuse WHO (2002), str. (2)

Abuse, Neglect and Mistreatment of Older People: An Exploratory Study http://www.ncaop.ie/publications/research/reports/52_ABUSE.pdf(stranica posećena 15. februara 2012. godine)

Canadian Centre for Justice Statistic Family Violence in Canada: A Statistical Profile 2002 No.85-224 (Ottawa: Statistics Canada, 2002): 30

Stari ljudi u opštini Kruševac, *D. Živković, B. Dorđević, Lj. Šaponjić*, Savet za pitanja starenja i starosti opštine Kruševac (2000), str: (99-105)

Pravna analiza, *prof. dr Nevena Petrušić*, <http://www.humanas.rs/>

Definicija Internacionalne mreže za prevenciju zlostavljanja starijih

<http://www.inpea.net/> (stranica posećena 17.02.2012.godine)

Izvor: Abuse, Neglect and Mistreatment of Older People An Eksploratory Study National Council on Ageing and Older People, Report No. 52 (1998), str.20 http://www.ncaop.ie/publications/research/reports/52_ABUSE.pdf

Prichard, J. Working with elder abuse, Jessica Kingsley Publishers, London, (1996)

Abuse in later life, Nation coalition against Domestic Violence <http://www.ncadv.org/files/AbuseinLaterLife.pdf> (stranica posećena 18. februara 2012. godine)

Breaking the taboo. Violence against older women in families: recognizing and acting, Austrian Red Cross (2009)

Rusac Silvia, Nasilje nad starijim osobama, Sveučilište u Zagrebu, Pravni fakultet (2006) str. 7

El Síndrome de la abuela esclava http://www.psicologia-online.com/monografias/4/abuela_esclava.shtml (stranica posećena 18. februara 2012. godine)

Elder Abuse, House of Commons, Health Committee, Second Report of Session 2003–04, Volume I, str. 15

Elder Abuse: The Hidden Crime

<http://www.cleo.on.ca/english/pub/onpub/PDF/seniors/elderab.pdf> (stranica posećena 17. februara 2012. godine)

Priručnik za volontere i profesionalce u u organizaciji Crvenog krsta, Crveni krst Srbije (2004), str. 24

Reach for Safety, A Safety Guide for Older and Vulnerable Persons (2005), str. 21

Prof. dr Nevena Petrušić

NASILJE PREMA STARIJIM OSOBAMA U PORODIČNOM KONTEKSTU

– karakteristike, oblici ispoljavanja i institucionalna zaštita –

Uvodne napomene

Istraživanja pokazuju da su osobe starijeg životnog doba²² često izložene raznim oblicima nasilja koje nad njima vrše članovi njihovih porodica, najčešće oni s kojima žive u istom porodičnom domaćinstvu (nasilje u porodičnom kontekstu). Patrijarhalni model porodičnih odnosa, međugeneracijska transmisija nasilja, ali i niz drugih socio-ekonomskih faktora, kao što su opšte osiromašenje društva, ratovi u okruženju, negativni efekti društvene tranzicije i sl. doprineli su povećanju nasilja u porodici na teritoriji Srbije. Iako nema tačnih podataka o obimu nasilja nad starijim osobama u porodici, ocenjuje se da je široko rasprostranjeno. Tamna brojka slučajeva nasilja nad starijim osobama veoma je visoka jer se ono ne prepoznaje, a često ga i same žrtve negiraju i prikrivaju zbog sramote, potrebe da zaštite nasilnika, osećanja da su same krive za nasilje, zbog straha od nasilnika, sumnje u mogućnost da izađu iz situacije nasilja i dr.

Ovo pilot istraživanje sprovedeno je s ciljem da se steknu početni i preliminarni uvidi u karakteristike, oblike i načine vršenja nasilja nad starijim osobama u porodičnom kontekstu i identifikuju ključni problemi u pružanju adekvatne pomoći i podrške žrtvama. Rezultati istraživanja mogu biti od koristi prilikom dizajniranja budućih sveobuhvatnih istraživanja ovog vida nasilja, utvrđivanja indikatora za njegovo kontinuirano praćenje, kao i za unapređivanje multisektorske i multidisciplinarne saradnje u cilju blagovremenog prepoznavanja, zaustavljanja i sprečavanja nasilja nad starijima u porodičnom kontekstu, pružanja adekvatne socijalne podrške i delotvorne pravne zaštite onima koji su pretrpeli nasilje.

²² U ovom istraživanju pod pojmom „starija osoba” podrazumeva se osoba od 65 i više godina. Treba imati u vidu da najrazvijenije zemlje sveta prihvataju 65 godina kao brojčani kriterijum za definiciju „stare” ili „starije” osobe. Međutim, kao i mnogi drugi zapadni koncepti, ova definicija nije prilagođena situaciji koja postoji u drugim regionima sveta. (Videti: Definition of an older or elderly person, <http://www.who.int/healthinfo/survey/ageingdefnolder/en/index.html>). Šezdeset peta godina kao granica starosti vezana je za ispunjavanje uslova za penziju, a ne za funkcionalni status osobe, niti za njen subjektivni osećaj.

U prikupljanju podataka dragocenu pomoć pružili su mi Danica Todorov, zamenica za ravnopravnost polova pokrajinskog ombudsmana, Branislav Timotijević, šef Odseka za suzbijanje maloletničke delinkvencije Policijske uprave Niša, Nataša Lečić, zamenica načelnika Policijske uprave u Novom Sadu, i Svetlana Mančić, psihološkinja Centra za socijalni rad u Nišu. Na tome svima najtoplije zahvaljujem.

Iz crnih hronika u medijima:

Vesti, 17. februar 2010.

Dragiša V. (49) iz sela Batinac kod Čuprije istražni sudija odredio je pritvor do 30 dana zbog sumnje da je u ponedeljak ujutro ubio svoju majku Vladinku Stanković (67).

Komšija koji je prvi ušao u kuću kaže:

– Vladinki je vrh nosa bio odsečen ili odgrizen, kosa joj je iščupana sa glave, lice razbijeno, modro, naduveno, podlivi po celom telu.

Komšinica navodi da je Dragiša tog jutra, dok je telo njegove majke bilo na podu, skuvao sebi kafu i doručkovao. Gledao je televiziju, jeo, popio kafu, dok je ona ležala pored.

– On je monstrum! Rođenu majku je unakazio, ubadao ju je kišobranom u leđa, udario kamenom i hoklicom, svime što je našao. Zidovi i šporet bili su krvavi, pod je bio potpuno mokar jer je verovatno sipao vodu preko nje da je osvesti. Kad ga je policija odvodila, okrenuo se prema nama koji smo se okupili i nasmejao nam se. Bio je prek, neprijatan i niko u dvorište nije mogao da uđe od njega. On je čovek koji ima ćerku i dva unučeta. Katastrofu je napravio – kaže komšinica Milena Pantić.

Prve Vladinkine komšije čule su zapomaganje u nedelju posle podne, ali nisu pozvale policiju jer su takve scene bile uobičajene. Jedan od njih kaže da je vikala: „Pusti mi glavu. Skloni se od moje glave.” Prema njegovim rečima, to se često dešavalo pa nisu znali da će je ubiti.

– Mnogo ju je maltretirao. Oboje su pili. Nismo smeli da uđemo unutra. On je napustio ženu pre tri meseca i od tada je kod majke. Stravično je ovo što je rođenoj majci uradio, ona je bila dobra prema komšijama – rekao je komšija.

Vladinkin zet kaže da su se ona i sin često svađali zbog nasledstva koje je starica prepisala ćerki, a radi se o dve njive.

– Mnogo puta smo pokušali da je zaštitimo, terali smo je da ga prijavi policiji, ali ona je uvek govorila: „Neka, neću, to je moje dete pa kakvo god da je, neka ga, smiriće se.” Često je dolazio i maltretirao je zbog te imovine, nismo mogli ništa da uradimo. On se stalno rastajao sa tom ženom s kojom je živeo i dolazio kod majke – kaže Vladinkin zet Jovan Petrović.

Blic, 2. april 2010.

Majka Slaviše S. (56), V. S. (79), iz sela Svojnovo kod Paraćina, koju je, prema policijskom saopštenju, sin vezivao lancem za stub u dvorištu kako ne bi nikud otišla, od 2007. godine do danas dva puta je prijavljivala sina policiji za porodično nasilje, ali je ubrzo odustajala od tužbe. Centar za socijalni rad u Paraćinu o poslednjem slučaju zlostavljanja saznao je iz medija.

Komšije su potvrdile da je starica često odlazila od kuće, iznosila stvari, nestajala, kao i da je sin nekoliko puta potražio pomoć zdravstvenih ustanova kako bi je smestio u dom ili bolnicu, ali nije uspeo. Jagodinska policija podnela je krivičnu prijavu protiv Slaviše S. pošto ga je za zlostavljanje nad majkom prijavio sin. On je staricu osam dana ujutru vezivao lancem oko članka i za stub u dvorištu, a puštao je kada bi došao iz njive.

Vesti, 4. jun 2011.

Službenici policije u Sremskoj Mitrovici uhapsili su i odredili meru zadržavanja Bori M. (46) iz tog grada, zbog sumnje da je izvršio krivično delo teškog ubistva, saopštio je danas MUP Srbije.

Osumnjičeni je u subotu, oko 18 časova, u dvorištu porodične kuće tukao majku, koja je u toku noći preminula od posledica batina.

Blic, 19. avgust 2010.

Srđan M. (32) iz Jagodine uhapšen je zbog udaranja dede i oca, saopštila je Policijska uprava u Jagodini. On je zbog sumnje da je počinio krivično delo nasilje u porodici priveden istražnom sudiji Osnovnog suda u Jagodini, koji mu je odredio pritvor u trajanju do osam dana.

Srđan M. je svom dedi „rukama naneo više udaraca u predelu glave i tela, a ocu je oštrim predmetom naneo lake telesne povrede”, navodi se u saopštenju.

I TEORIJSKI I PRAVNI OKVIR ISTRAŽIVANJA

1. Demografski podaci

Stanovništvo Srbije je među najstarijim populacijama na svetu. Prema popisu stanovništva iz 2002. godine,²³ šestina populacije u Srbiji (bez Kosova i Metohije) ima 65 i više godina,²⁴ pri čemu je stanovništvo u gradovima demografski mlađe od stanovništva u seoskim naseljima.²⁵

Ukupan socio-ekonomski položaj starijih osoba u Srbiji, kao posebno vulnerabilne društvene grupe, veoma je nepovoljan. Osobe iznad 65 godina starosti čine skoro četvrtinu ukupnog broja siromašnih,²⁶ a rizik od siromaštva kod starijih osoba veći je za 40 do 50 odsto u odnosu na ukupnu populaciju.²⁷ Riziku siromaštva posebno su, pored samohranih majki i domaćica, izložene starije žene u seoskim područjima.²⁸ Uslovi stanovanja i struktura potrošnje starijih osoba takođe su nepovoljniji u poređenju sa ostalom populacijom. Postojeći sistemi socijalne i zdravstvene zaštite ne zadovoljavaju njihove potrebe, a slabosti postoje i u obezbeđivanju ostalih vidova društvene podrške, pomoći i zaštite u starosti.²⁹ Pri tom je evidentno da će se starenjem populacije povećati zastupljenost starijih, hronično obolelih i funkcionalno zavisnih osoba, a s obzirom na visoku zastupljenost starijih koji žive sami, često i bez podrške porodice, oni će imati sve veću potrebu za uslugama službe za kućno lečenje i palijativno zbrinjavanje.³⁰

23 Rezultati popisa dostupni su na portalu Republičkog zavoda za statistiku <http://webrzs.stat.gov.rs>.

24 http://www.srbija.gov.rs/vesti/dokumenti_sekcija.php?id=45678. Prema podacima o starosnoj strukturi stanovništva u Nišu, broj starijih osoba u ukupnoj populaciji beleži stalni rast od 1953. godine, kada je ova kategorija bila zastupljena sa svega 5,4 odsto. Između dva poslednja popisa stanovništva, 1991. i 2002. godine, udeo starijih porastao je sa 9,7 odsto na 14,9 procenata. Videti: Izveštaj o radu Centra za socijalni rad za 2010. godinu „Sveti Sava“, Niš. Slična je situacija i na teritoriji Novog Sada.

25 Predviđa se da će se tendencija starenja populacije nastaviti i da će se sredinom 21. veka broj osoba preko 65 godina starosti povećati za trećinu, pri čemu će, zbog produženja očekivane dužine života, biti značajno uvećan broj starijih lica iznad 80 i više godina starosti.

26 Nacionalna strategija održivog razvoja iz 2008. godine, crp. 55. http://www.srbija.gov.rs/vesti/dokumenti_sekcija.php?id=45678.

27 Strategija za smanjenje siromaštva u Srbiji, 2003. i Drugi izveštaj o implementaciji Strategije za smanjenje siromaštva u Srbiji, avgust 2007. <http://www.prsp.sr.gov.yu>.

28 Nacionalna strategija održivog razvoja od 2008. godine, str. 55.

29 O socio-ekonomskom položaju starijih osoba u Srbiji videti detaljno: Nacionalna strategija o starenju 2006 – 2015, http://www.srbija.gov.rs/vesti/dokumenti_sekcija.php?id=45678.

30 Strategija za palijativno zbrinjavanje, 2009. str. 2. http://www.srbija.gov.rs/vesti/dokumenti_sekcija.php?id=45678.

2. Nasilje u porodici – pojmovna određenja i karakteristike

Prema opšteprihvaćenoj definiciji, nasilje u porodici (kućno nasilje, porodično nasilje) jeste svaki vid fizičkog, psihičkog, seksualnog ili ekonomskog zlostavljanja koje vrši jedan član porodice prema drugom članu porodice, bez obzira na to da li takvo ponašanje pravni propisi inkriminišu i da li je izvršilac nasilja prijavljen organima gonjenja. Bitna karakteristika nasilja u porodici ogleda se u tome da ono dovodi do ugrožavanja sigurnosti i odnosa poverenja među članovima porodice i predstavlja oblik kontrole i manifestaciju moći nad članovima porodice koji imaju manje moći i/ili zavise od drugih.³¹

U najnovijoj Konvenciji Komiteta ministara Saveta Evrope o prevenciji i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici (Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence, CETS N° 210), usvojenoj u Istanbulu 7. aprila 2011. godine,³² nasilje u porodici definisano je kao svi akti fizičkog, seksualnog, psihičkog ili ekonomskog nasilja koji se javljaju u okviru porodice ili porodičnog domaćinstva, ili između bivših ili sadašnjih supružnika ili partnera, bez obzira na to da li počinitelj i žrtva žive u istom stambenom prostoru.

Nasilje u porodici dovodi do narušavanja psihičkog i fizičkog zdravlja žrtava nasilja, a nisu retki slučajevi nanošenja veoma teških povreda i ubistava. Porodice u kojima se nasilje vrši najčešće su društveno neupadljive, a sami nasilnici dobro su socijalno integrisani. Nasilje u porodici javlja se u više oblika: nasilje u braku, partnersko nasilje, nasilje prema članovima zajedničkog domaćinstva, nasilje prema deci. Ispoljava se kontinuiranom primenom fizičke i psihičke sile, dugotrajno je i pogađa veoma bliske članove porodice, među kojima bi trebalo da postoji slaganje, privrženost, iskrenost, emotivna povezanost.³³

Nasilje u porodici veoma je rašireno u svim regionima sveta i najčešće se vrši prema ženama,³⁴ deci i starijim i nemoćnim osobama. S obzirom na učestalost nasilja u

31 O pojmovnom određenju nasilja u porodici, videti: Konstantinović Vilić, S, Nikolić Ristanović, V: Kriminologija, SKC, 1998, str. 122; Konstantinović V, S, Pravna zaštita od nasilja, Ženski istraživački centar za edukaciju i komunikaciju, Niš, 1999, str. 7; Lukić, M, Kriminološka analiza nasilja u porodici, magistarska teza, Niš, 2003. U pokušaju da se objasne uzroci nasilja u porodici, posebno partnerskog nasilja, nastale su brojne teorije: teorija o mentalnoj bolesti, teorija međugeneracijskog prenosa nasilja, teorija o ciklusima nasilja, teorija besa, teorija moći i kontrole i dr. (Videti: Razumevanje nasilja prema ženama, istraživanja, programi delovanja i uloga institucija (ur. Ignjatović, T.), Autonomni ženski centar, Beograd, 2002, i tamo navedenu literaturu).

32 http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/equality/03themes/violence-against-women/Conv_VAW_en.pdf. Srbija još uvek nije ratifikovala ovu konvenciju.

33 Petrušić, N, Konstantinović Vilić, S, Porodičnopravna zaštita od nasilja u porodici u pravosudnoj praksi Srbije, AŽC, ŽIC, Beograd, 2010, str. 7.

34 Prema podacima UN, 17-38 odsto svih žena u svetu pretrpelo je fizičko nasilje u svom životu od strane bliskih muškaraca, a u 60 odsto svih slučajeva seksualnog nasilja izvršilac je muška osoba iz neposredne blizine žrtve. Nacio-

porodici, u literaturi se navodi da je porodica, ako se izuzmu policija i vojska, najnasilnija grupa u društvu i da osoba ima više šansi da bude ubijena i povređena u porodici nego u bilo kojoj drugoj društvenoj sredini.³⁵ Treba, međutim, imati u vidu da su izvršioци nasilja nad članovima porodice i žene i muškarci, ali je rodna dimenzija njegovo suštinsko i ključno obeležje.

Nasilje u porodici univerzalni je fenomen i javlja se u svim društvima i svim kulturama. Dosadašnjim istraživanjima utvrđeno je: da nasilje u porodici predstavlja model ponašanja, a ne izolovani incident,³⁶ da je porast nasilja u društvu direktno povezan s porastom nasilja u porodici; da su nasilju najčešće izložene žene, deca i starije i ne-moćne osobe; da osoba može biti izložena nasilju u porodici od najranijeg detinjstva do duboke starosti; da su posledice izloženosti nasilju brojne i da bitno utiču na mentalno zdravlje onih koji su mu neposredno izloženi, ali i onih koji ga posmatraju.³⁷

Sve do kraja 60-tih godina 20. veka dominiralo je shvatanje da je nasilje među članovima porodice privatna stvar i da konflikte treba da reše sami članovi porodice, ukoliko se ne radi o nanošenju težih povreda ili o lišenju života. Do preokreta u odnosu društva prema nasilju u porodici došlo je zahvaljujući akcijama ženskog pokreta i zastupanjem i zalaganjem za prava žrtava i lobiranju za uvođenje efikasnog mehanizma zaštite od nasilja u porodici, pri čemu je ključnu ulogu odigrao feministički pokret.³⁸ Postepeno je sazrelo shvatanje da je nasilje u porodici kriminalitet, da društvena opasnost ovog oblika kriminaliteta nije manja s obzirom na to da se vrši „u okviru porodice” i da nasilje u porodici ne sme imati tretman privatne stvari članova porodice.

nalna anketa o nasilju nad ženama sprovedena 1998. godine u SAD pokazala je da je 25 odsto žena i osam procenata muškaraca fizički i psihički zlostavljano od strane supruga, vanbračnog partnera ili mladića, odn. devojke, to jest ukupno 1,5 milion žena i 834.700 muškaraca godišnje je silovano i/ili fizički zlostavljano od strane partnera/partnerke. U Velikoj Britaniji dešava se najmanje pola miliona slučajeva nasilja u porodici godišnje, a u 80 odsto tih slučajeva radi se o ženama žrtvama. Dvadeset jedan odsto žena bar jednom u životu bile su žrtve fizičkog nasilja ili pretnji. Prema statističkim podacima vezanim za ubistvo žena u Engleskoj i Velsu za period 1986-1996. godine, u većini slučajeva ubistava žena ubica je bio u porodičnoj vezi sa žrtvom, a u svega 15,5 odsto ubistava ubica i žrtva nisu bili ni u kakvoj vezi. U Nemačkoj svaka četvrta žena trpi fizičko ili seksualno nasilje od strane partnera. (Videti: Inter-Balkan Conference on Legal Strategies to Combat Domestic Violence, Sofia, Bulgaria, 1997; Logar, R, Austrijski model intervencije u slučajevima nasilja u porodici, Evropska mreža protiv nasilja nad ženama, srpski prevod Autonomni ženski centar, Beograd, 2005, str. 3; Nikolić Ristanović, V, Od žrtve do zatvorenice, Viktimološko društvo Srbije, Beograd, 2000, str. 17).

35 Galles, R.J, *Intimate Violence in Families*, Thousand Oaks, London, New Delhi: Sage Publication, p. 124.

36 Markus, I, „Tamne brojke: istraživanje o kućnom nasilju u centralnoj i istočnoj Evropi”, u: *Ženska prava i društvena tranzicija*, Centar za ženske studije, istraživanja i komunikaciju, Beograd, str. 101

37 Videti: Petrušić, N, Konstantinović Vilić, S, *Porodičnopravna zaštita od nasilja u porodici u pravosudnoj praksi Srbije*, AŽC, ŽIC, Beograd, 2010, str. 8. Videti i: Ajduković, M, „Određenje i oblici nasilja u obitelji”, u: *Nasilje nad ženom u obitelji*, Društvo za psihološku pomoć, Zagreb, 2000, str. 11.

Galles, R.J, op. cit, p. 24.

38 Detaljno, videti: Mršević, Z, „Pravni aspekti strukturalnih uzroka nasilja” u: *Pravom protiv nasilja u porodici*, ŽIC, Niš, 2002, str. 38-42. O promenama u odnosu državnih politika prema nasilju u porodici: Konstantinović Vilić, S, Petrušić, N, „Reagovanje policije na nasilje u porodici – teorijski okvir i strana iskustva”, *Temida*, časopis o viktimizaciji, ljudskim pravima i rodu, br. 1/05, str. 3-11.

Savremeni pristup nasilju u porodici zasniva se na stavu da ono nije isključivo lični problem i individualna patologija, već društveni problem i socijalna patologija te da ima duboke korene u patrijarhalnoj strukturi društva.³⁹ Prema kome se nasilje u porodici najčešće vrši? Podaci o tome potvrđuju stav da je fenomen nasilja u porodici omogućen rodnom diskriminacijom i nedostatkom društvene odgovornosti za nasilje nad onima koji nemaju moć, niti sposobnost da mu se odupru.⁴⁰ Zbog toga se nasilje u porodici sagledava kao nasilje zasnovano na rodnoj određenosti, a argumenti kojima se traži njegovo sprečavanje temelje se na postulatima zaštite ljudskih prava i principu zabrane diskriminacije.

Nasilje u porodici dovodi do narušavanja psihičkog i fizičkog zdravlja žrtava nasilja, a nisu retki slučajevi nanošenja veoma opasnih povreda i ubistava. Porodice u kojima se nasilje vrši najčešće su društveno neupadljive, a sami nasilnici su dobro socijalno integrisani.

Radi potpunog razumevanja uzroka nasilja u porodici, primenjuje se multivarijantni model, čija primena omogućava da se u obzir uzme delovanje niza faktora, određenih predispozicija i neposrednih povoda za vršenje nasilja. Saglasno tome, ukazuje se da na pojavu nasilja u porodici utiču socio-ekonomski, društveni, kulturološki, psihološki i drugi faktori, pri čemu u poratnim društvima i društvima pod stresom, poput Srbije, tranzicija i rat predstavljaju dodatne, veoma snažne generatore nasilja u porodici.⁴¹

Na međunarodnom planu nasilje u porodici smatra se nedopuštenim i društveno opasnim ponašanjem kojim se krše osnovna ljudska prava. Na nivou UN, Saveta Evrope i drugih međunarodnih organizacija, usvojeno je niz dokumenata⁴² kojima se nasilje u porodici osuđuje i ustanovljavaju standardi u radu na sprečavanju ove pojave. Kao posebno važni, izdvajaju se: Konvencija UN o eliminaciji svih oblika

39 Konstantinović Vilić, S, Petrušić, N, „Stavovi o nasilju u porodici”, u: Društvena svest, ljudska prava i aktivizam građana u južnoj i istočnoj Srbiji, OGI, Niš, 2005, str. 135- 141.

40 U svim društvima nasilje gravitira ka partneru s najvećom moći i događa se u odnosima u kojima među subjektima postoji najveća razlika u moći. (Videti: Nikolić Ristanović, V, „Ka objašnjenju i prevenciji nasilja u porodici u Srbiji: multivarijantni pristup”, u: Pravom protiv nasilja u porodici, ZIC, Niš, 2002., str. 7; Lukić, M, „Model zaštite od nasilja u porodici, Neka pozitivnopravna rešenja u svetu i kontraverze u njihovoj primeni”, Temida, br. 2/99, str. 9).

41 Detaljno, videti: Nikolić Ristanović, V, „Ka objašnjenju i prevenciji nasilja u porodici u Srbiji: multivarijantni pristup”, u: Pravom protiv nasilja u porodici, ZIC, Niš, 2002, str. 9-15 i tamo navedenu literaturu. U pokušaju da se objasne uzroci nasilja u porodici, posebno partnerskog nasilja, nastale su brojne teorije: teorija o mentalnoj bolesti, teorija međugeneracijskog prenosa nasilja, teorija o ciklusima nasilja, teorija besa, teorija moći i kontrole i dr. (Videti: Razumevanje nasilja prema ženama, istraživanja, programi delovanja i uloga institucija, (ur. Ignjatović, T.), Autonomni ženski centar, Beograd, 2002. i tamo navedenu literaturu.

42 Prevod najvažnijih međunarodnih dokumenata koji se odnose na nasilje u porodici objavljen je u knjizi Nasilje nad ženama – prepreka razvoju, Međunarodni dokumenti, AŽC, Beograd, 2005. O međunarodnim standardima u domenu zaštite od nasilja u porodici, videti u: Mršević, Z, Ženska prava u međunarodnom pravu, III izmenjeno i dopunjeno izdanje, Helsinški parlament građana, Udružene žene, Banjaluka, 2000; Nikolić Ristanović, V, Dokmanović, V, Međunarodni standardi o nasilju u porodici i njihova primena na Zapadnom Balkanu, Beograd, 2006).

diskriminacije žena od 1979. godine,⁴³ Deklaracija o eliminaciji nasilja prema ženama od 1993,⁴⁴ Pekinška deklaracija i Platforma za akciju od 1995,⁴⁵ Deklaracija o politici suprotstavljanja nasilju prema ženama u demokratskoj Evropi⁴⁶ od 1993. i Preporuka Saveta Evrope 1582 „Nasilje nad ženama u porodici” od 2002. godine,⁴⁷ i najnovija konvencija Komiteta ministara Saveta Evrope o prevenciji i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici (Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence, CETS N° 210), usvojena u Istanbulu 7. aprila 2011. godine.⁴⁸

Dosadašnja empirijska istraživanja fenomena nasilja u porodici na teritoriji Srbije pokazala su da je ovaj oblik nasilja u porastu, da su porodičnom nasilju najčešće izložene žene i deca i starije i nemoćne osobe, da su najčešći izvršioci nasilja bračni i vanbračni partneri, da osobe koje su preživjele nasilje u porodici još uvek retko prijavljuju nasilje i da su porodice u kojima se nasilje ispoljava mesto u kome se ugrožavaju i krše elementarna ljudska prava.⁴⁹

3. Nasilje prema starijim osobama u porodičnom kontekstu – pojmovna određenja i obeležja

Starije osobe, kao posebno vulnerabilna grupa, često su izložene raznim oblicima diskriminacije, nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja, kako u okviru porodice tako i u institucijama za smeštaj starijih osoba i u širem društvenom okruženju. U dokumentima UN ističe se da ove negativne pojave dovode do kršenja i ugrožavanja ljudskih prava i sloboda starijih osoba i doprinose nji-

43 Convention on the Elimination of All forms of Discrimination against Women (CEDOW), usvojena od strane Ujedinjenih nacija Rezolucijom 34/180 od 18. decembra 1979. godine, stupila na snagu 3. septembra 1981. god. Instrumente o ratifikaciji ili pristupanju deponovale su do sada 94 države, uključujući i SFRJ (Sl. list SFRJ – Međunarodni ugovori, 11/81).

44 Declaration on the Elimination of Violence against Women, Rezolucija Generalne skupštine UN 48/104 od 20. decembra 1993. god.

45 Beijing Declaration and Platform for Action, usvojena na IV svetskoj konferenciji o ženama u Pekingu, 15. decembra 1995. god.

46 Declaration on policies for combating violence against Women in a democratic Europe, usvojena na Trećoj evropskoj ministarskoj konferenciji o jednakosti muškaraca i žena, održanoj u Rimu 21-22. oktobra 1993. god. (Videti detaljno: Konstantinović Vilić, S, Petrušić, N, Žunić, N: Evropski standardi o eliminaciji nasilja nad ženama, Zbornik radova Usklađivanje prava SR Jugoslavije sa pravom Evropske unije, Centar za publikacije Pravnog fakulteta u Nišu, Niš, 1999, str. 157-168).

47 Domestic violence against women, Recommendation 1582 (2002), usvojena od strane Saveta ministara 27. septembra 2002. god.

48 http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/equality/03themes/violence-against-women/Conv_VAW_en.pdf.

49 Porodično nasilje u Srbiji, op. cit, str. 13.

hovoj društvenoj izolaciji i marginalizaciji. U planovima akcija UN koje se odnose na starije osobe, pored ostalog, formulisane su i preporuke koje se odnose na njihovo sprečavanje i zaštitu od nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja. Tako je npr. u Madridskom međunarodnom akcionom planu za starenje (MIPAA),⁵⁰ koji predstavlja odgovor međunarodne zajednice na mogućnosti i izazove starenja stanovništva u 21. veku i izgradnju društva za sva životna doba, naglašen problem fizičkog, psihičkog, emocionalnog, ekonomskog i drugog zanemarivanja, zlostavljanja i nasilja prema starijim osobama, posebno žena, koje su izložene većem riziku od svih vidova zanemarivanja, zlostavljanja i nasilja, imajući u vidu diskriminatorne društvene stavove i neostvarivanje ljudskih prava žena, siromaštvo žena i nedostatak odgovarajuće pravne zaštite. Eliminacija svih formi zanemarivanja, zlostavljanja i nasilja nad starijim osobama, kreiranje službi za podršku starijim osobama koje su izložene zlostavljanju, predstavljaju dva ključna cilja koja su u ovom sektoru delovanja postavljena.

U savremenom sagledavanju nasilja prema starijim osobama polazi se od definicije Svetske zdravstvene organizacije sadržane u dokumentu Svetski izveštaj o nasilju i zdravlju iz 2002. godine, prema kojoj je nasilje prema starijim osobama „svaki pojedinačni ili ponavljajući čin ili nedostatak odgovarajućeg postupanja, koji se događa u bilo kojem odnosu očekivanja i poverenja, a koje uzrokuje štetu, bol, nepriliku i/ili nevolju starijoj osobi“.⁵¹ Ova definicija jasno naglašava zloupotrebu moći i kontrole i nasilje prema starijim osobama stavlja u isti kontekst odnosa i zloupotrebe moći kako se to čini kad je u pitanju nasilje nad ženama i decom.⁵²

Nasilje nad starijim osobama u porodičnom kontekstu sagledava se kao specifična forma nasilja u porodici.⁵³ U skladu sa savremenim određenjima fenomena nasilja u porodici, nasilje prema starijim osobama u porodičnom kontekstu može se definisati kao svaki vid fizičkog, psihičkog, seksualnog ili ekonomskog zlostavljanja⁵⁴ koje nad starijim članom porodice vrši drugi član porodice, a kojim se ugrožava sigurnost i poverenje i ispoljava kontrola i moć nad starijom osobom, i to bez obzira na to da

50 Political Declaration and Madrid International Plan of Action on Ageing, 2002, A/CONF. 197/9. <http://www.un-ngls.org/orf/pdf/MIPAA.pdf>. Plan je usvojen na Drugoj skupštini o starenju, održanoj 2002. godine u Madridu. Šire u: Petrušić, N, Konstantinović Vilić, S, Međunarodni pravni diskurs zaštite starijih osoba od diskriminacije, zlostavljanja i zanemarivanja, Pravo na pristup pravosuđu – implementacija evropskih standarda u pravni sistem Republike Srbije, Niš, 2010. Videti i: Kostić, M, Viktimitet starih ljudi, Niš, 2010, str. 119 – 126.

51 http://whqlibdoc.who.int/publications/2002/9241545615_eng.pdf

52 Videti: Ajduković, M, Risac, S, Ograsta, J, „Izloženost starijih osoba nasilju u obitelji“, Revija za socijalnu politiku, 1/2008, str. 4.

53 Konstantinović Vilić, S, Nikolić Ristanović, V, Kostić, M, Kriminologija, Niš, 2009, str. 135.

54 O načinima ispoljavanja ovih vidova nasilja, detaljno: Poredoš, D, Tošić, G, Nasilje u obitelji nad osobama starije životne dobi, [http://www.psihijatrija.com/psihijatrija/grane%20 GERONTOPSIHIJATRIJA/PoredosD%20NasiljeS-tarijadob.pdf](http://www.psihijatrija.com/psihijatrija/grane%20GERONTOPSIHIJATRIJA/PoredosD%20NasiljeS-tarijadob.pdf)

li takvo ponašanje pravni propisi inkriminiraju i da li je izvršilac nasilja prijavljen organima gonjenja.⁵⁵

Prema načinu ispoljavanja i posledicama koje izaziva, nasilje prema starijim osobama najčešće se klasifikuje u sedam kategorija: fizičko nasilje, seksualno nasilje, emocionalno nasilje, ekonomsko nasilje, zanemarivanje, napuštanje i samozanemarivanje.⁵⁶

Veoma dugo fenomen nasilja nad starijim osobama u porodičnom kontekstu nije bilo predmet širih istraživanja jer kategorija starijih ljudi nije smatrana posebno ugroženom društvenom grupom. Prva sveobuhvatna istraživanje o rasprostranjenosti ovog oblika kriminaliteta pojavljuju se sredinom 80-tih godina, u SAD, od kada se sistematski prati obim ove pojave i u službenu upotrebu ulazi termin „elder abuse“ - nasilje nad starijim osobama.

Prema podacima Nacionalnog centra za nasilje nad starijima, u periodu 1986 – 1996.⁵⁷ nasilje nad starijima u porodičnom kontekstu imalo je stalni rast. Pri tome se konstatuje da je broj neprijavljenih slučajeva ovog vida nasilja izuzetno veliki, tako da statistički podaci ne pružaju pravu sliku o njegovoj rasprostranjenosti.

U izveštaju Svetske zdravstvene organizacije iz 2002. godine, koji se zasniva na pet studija iz SAD, Kanade, Holandije, Finske i Velike Britanije, navodi se da je 4-6 odsto starijih osoba izloženo nasilju od strane članova porodice. Pri tome treba imati u vidu da je „tamna brojka“ nasilja nad starijim osobama u porodici izuzetno velika. Procenjuje se da se od 13 ili 14 slučajeva nasilja nad starijim osobama prijavi samo jedan.⁵⁸ Istraživanja koja su vršena u pojedinim zemljama pokazuju da se nasilje nad starijim osobama u porodičnom kontekstu događa bez obzira na to kakav je njihov socio-ekonomski položaj.⁵⁹

Istraživanja Nacionalnog centra za nasilje nad starijima u SAD pokazuju da su 1990. godine među starijim osobama žrtvama nasilja u porodici preovlađivale žene (oko 68,3 odsto), a da su među izvršiocima ovog vida nasilja preovlađivali muškarci (oko 55,7 odsto). Evidentan je, međutim, trend povećanja učešća žena među izvršiocima nasilja, kao i trend smanjenja učešća žena među osobama koje su pretrpele nasilje.

55 O uzrocima nasilja prema starijim osobama, detaljno: Rusac, S, „Nasilje nad starijim osobama”, Ljetopis socijalnog rada, 2/2006, <http://hrcak.srce.hr/7709>

56 Videti: Tataru, T, Kuzmeskus, L, Types of Elder Abuse in Domestic Settings, National Center on Elder Abuse, http://www.ncea.aoa.gov/ncearoot/main_site/pdf/basics/fact1.pdf

57 Toshio T, Kuzmeskus, L, Summaries of Statistical Data on Elder Abuse in Domestic Settings for FY 95 and FY 96 (Washington, DC: National Center on Elder Abuse, 1997.

58 Collins, K. A, Elder maltreatment. A review. Archives of Pathology and Laboratory Medicine, 2006, 130:1290 – 1296., navedeno prema: Ajduković, M, Risac, S, Ogresta, J, op. cit, str. 4.

59 Meeks-Sjostrom, D, „A comparison of three measures of elder abuse”, Journal of Nursing Scholarship, 2004, 36/3, pp. 247-250, navedeno prema: Ajduković, M, Risac, S, Ogresta, J, op. cit., str. 4.

Analiza odnosa koji postoji između starijih osoba koje su izložene nasilju i izvršilaca ovog nasilja pokazuje da se kao izvršioci najčešće javljaju odrasla deca, pri čemu se uočava trend povećanja njihovog učešća među izvršiocima, zatim slede ostali članovi porodice, a najmanje je supružnika žrtava kao i izvršilaca, uz evidentan trend smanjivanja njihovog broja.⁶⁰

Iako je poslednjih godina fenomen nasilja u porodici na teritoriji Srbije bio predmet sveobuhvatnih istraživanja i sa fenomenološkog i sa etiološkog aspekta,⁶¹ retka su istraživanja koja su usmerena ka sagledavanju obima i karakteristika nasilja koje se vrši nad članovima porodice starijeg životnog doba. Takođe, nakon uspostavljanja sistema zaštite od nasilja u porodici u Srbiji, sprovedeno je nekoliko istraživanja sa ciljem da se ispita i evaluiira način funkcionisanja i stepen delotvornosti institucionalne zaštite od nasilja u porodici.⁶² Ova istraživanja, međutim, nisu bila usmerena ka otkrivanju eventualnih specifičnosti u postupanju institucija sistema u slučajevima nasilja nad starijim članovima porodice.

U Srbiji se sprečavanje i zaštita od nasilja starijih osoba u porodičnom kontekstu nalaze na listi ciljeva definisanih Nacionalnom strategijom o starenju, 2006-2015. (iz 2006. godine), kojom se utvrđuje politika države prema starijim osobama i kreiraju ključni pravci delovanja u cilju unapređenja položaja starijih osoba, u skladu s preporukama Madridskog međunarodnog akcionog plana za starenje MIPAA i Regionalne strategije za primenu ovog plana.⁶³

Razvijanje sistema zaštite žena žrtava nasilja i prevencija nasilja nad ženama utvrđeni su kao prioriteti Nacionalnim milenijumskim ciljevima razvoja u Republici Srbiji (od 2006. godine),⁶⁴ u okviru trećeg cilja (unapređenje rodne ravnopravnosti).

U Strategiji razvoja socijalne zaštite 2006-2009. (od 2006. godine)⁶⁵ starije osobe prepoznate su kao krajnji korisnici buduće unapređene zaštite od zlostavljanja i zanemarivanja i nasilja u porodici.

60 Tatarski, T, Kuzmeskus, L, ibidem.

61 Videti: Porodično nasilje u Srbiji, V. Nikolić Ristanović, (ur.) VDS, „Prometej“, Beograd, 2002; Lukić, M, Jovanović, S, Drugo je porodica, Nasilje u porodici – nasilje u prisustvu vlasti, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd, 2001.

62 Konstantinović Vilić, S, Petrušić, N, Krivično delo nasilja u porodici – pravna praksa u Republici Srbiji, Ženski istraživački centar, Niš, 2004; Beograd, 2007, Konstantinović Vilić, S, Petrušić, N, Krivično delo nasilja u porodici – aktuelna pravosudna praksa u Beogradu i Nišu, AŽC, ŽIC; Beograd, 2007; Petrušić, N, Konstantinović Vilić, S, Porodičnopravna zaštita od nasilja u porodici u pravosudnoj praksi Srbije, AŽC, ŽIC; Beograd, 2010.

63 Regionalnu strategiju za implementaciju Madridskog plana usvojila je 2002. godine Ekonomska komisija UN za Evropu (UNECE). ECE/AC.23/2002/2/Rev.6 od 11. septembra 2002. godine, http://www.unecf.org/pau/_docs/ece/2002/ECE_AC23_2002_2_Rev6_e.pdf.

64 <http://www.prsp.gov.rs/download/MDG%20Serbia%2006%20SRPSKI%5B1%5D.pdf>

65 Sl. glasnik RS, br. 108/2005. http://www.srbija.gov.rs/vesti/dokumenti_sekcija.php?id=45678.

I Nacionalna strategija za poboljšanje položaja žena i unapređivanje rodne ravnopravnosti 2008 – 2014.⁶⁶ predviđa prevenciju i suzbijanje nasilja nad ženama i unapređenje zaštite žrtava, kao jedan od šest ciljeva. U ovom dokumentu starije žene posebno su naglašene u delu koji se odnosi na nasilje prema ženama, zajedno sa ženama iz seoskih sredina i drugim višestruko diskriminiranim grupama. Predviđene su mere i aktivnosti koje treba da preveniraju i suzbiju sve vidove nasilja nad ženama, obezbeđivanjem sveobuhvatnog sistema zaštite za žene žrtve nasilja, podizanjem nivoa svesti o nasilju nad ženama kao društvenom problemu i suzbijanjem neodgovarajućeg prikazivanja žena žrtava nasilja u sredstvima javnog informisanja.

4. Normativni okvir pravne zaštite od nasilja u porodici u Srbiji

Nasilje u porodici, uključujući i nasilje prema starijim osobama u porodici, jedna je od onih socijalno devijantnih pojava koju je naše društvo decenijama marginalizovalo i ignorisalo, smatrajući je uobičajenim i socijalno prihvatljivim oblikom ponašanja, za koji se nalaze opravdanje i umanjuju negativne posledice koje ono izaziva.⁶⁷

Zahvaljujući, pre svega, dugogodišnjim nastojanjima ženskih nevladinih organizacija da porodično nasilje učine društveno vidljivim i njihovom sistematskom javnom zagovaranju i lobiranju za usvajanje odgovarajućih zakonskih rešenja, kao i političkoj volji države da u skladu sa međunarodnim standardima izgradi mehanizme za suzbijanje i zaštitu žrtava nasilja u porodici, u Srbiji je 2005. okončan proces izgradnje pravnih instrumenata za zaštitu od nasilja u porodici. Prvi korak učinjen je inkriminisanjem porodičnog nasilja kao posebnog krivičnog dela,⁶⁸ a usvajanjem Porodičnog zakona⁶⁹ zaokružen je sistem pravne zaštite od nasilja u porodici regulisanjem porodičnopravnih mera zaštite. Time je, na normativnom planu, uspostavljen sistem pravne zaštite od nasilja u porodici, zasnovan na prožimanju preventivnih porodičnopravnih mera zaštite i mera krivičnopravne zaštite.⁷⁰ Inkriminacija nasilja u porodici pretrpela je kasnije više izmena usva-

66 Sl. glasnik RS, br. 15/2009. http://www.srbija.gov.rs/vesti/dokumenti_sekcija.php?id=45678

67 Detaljno: Porodično nasilje u Srbiji, V. Nikolić Ristanović (ur.) VDS, „Prometej“, Beograd, 2002; Lukić, M., Jovanović, S., Drugo je porodica, Nasilje u porodici – nasilje u prisustvu vlasti, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd, 2001.

68 Čl. 118a Zakona o izmenama i dopunama Krivičnog zakona Republike Srbije (Sl. glasnik RS, br. 85/2005).

69 Porodični zakon, Sl. glasnik RS, 18/2005 od 17. februara 2005. (u daljem tekstu “PZ”).

70 Ovaj sistem zasnovan je na rešenjima ponuđenim u „Modelu pravne zaštite od nasilja u porodici“, koji je izradila Radna grupa Viktimološkog društva Srbije. Tekst Modela objavljen je u: Porodično nasilje u Srbiji, op. cit, str. 117-138. Za takav pristup opredelila se Austrija i njen model zaštite od nasilja u porodici poslužio je za ugled i drugim državama. (Videti: Logar, R, op. cit. str. 14-19).

janjem Krivičnog zakonika od 2005. godine⁷¹ i Zakona o izmenama i dopunama Krivičnog zakonika od 2009.⁷²

4.1. Porodičnopravna zaštita od nasilja u porodici

Porodičnopravna zaštita od nasilja u porodici regulisana je tako što je zakonodavac izričito zabranio nasilje u porodici, članovima porodice priznao pravo na zaštitu od nasilja u porodici (čl. 10. PZ), regulisao mere porodičnopravne zaštite i uslove pod kojima se one određuju i predvideo (čl. 197- 200. PZ) i uredio poseban postupak po čijim se pravilima postupa u parnici koja se vodi radi zaštite od nasilja u porodici (čl. 283-289. PZ).⁷³

Prema čl. 197. st. 1. PZ, nasilje u porodici je „Ponašanje kojim jedan član porodice ugrožava telesni integritet, duševno zdravlje ili spokojstvo drugog člana porodice”. Karakteristični slučajevi nasilja u porodici koje zakonodavac navodi primera radi jesu oni koji se u praksi najčešće ispoljavaju: nanošenje telesnih povreda; pokušaj nanošenja telesnih povreda, prisiljavanje na seksualni odnos, navođenje na seksualni odnos ili seksualni odnos sa licem koje nije navršilo 14. godinu života ili sa nemoćnim licem, ograničavanje slobode kretanja ili komuniciranja sa trećim licima, vređanje (imenovani oblici nasilja), kao i svako drugo drsko, bezobzirno i zlonamerno ponašanje (neimenovani oblici nasilja).

U krug subjekata kojima pripada pravo na porodičnopravnu zaštitu od nasilja u porodici spadaju: supružnici ili bivši supružnici; deca, roditelji i ostali krvni srodnici, kao i lica u tazbinskom ili adoptivnom srodstvu, odnosno lica koja vezuje hraniteljstvo, lica koja žive ili su živela u istom porodičnom domaćinstvu, vanbračni partneri ili bivši vanbračni partneri, lica koja su međusobno bila ili su još uvek u emotivnoj ili seksualnoj vezi, odnosno koja imaju zajedničko dete ili je dete na putu da bude rođeno, iako nikada nisu živela u istom porodičnom domaćinstvu (čl. 197. st. 3. PZ). Prilikom određivanja kruga titulara prava na porodičnopravnu zaštitu od nasilja u porodici, zakonodavac je nastojao da omogući zaštitu ne samo osoba koje povezuje „klasičan” porodični odnos, već i osoba koje su u kvaziporodičnim odnosima, za koje se zna da mogu biti podloga nasilničkom ponašanju.⁷⁴

71 Sl. glasnik RS, br. 85/2005. (u daljem tekstu: KZ).

72 Sl. glasnik RS, br. 72/09.

73 Detaljno o porodičnopravnoj zaštiti od nasilja u porodici: Petrušić, N, Konstantinović Vilić, S, Vodič kroz sistem porodičnopravne zaštite od nasilja u porodici, AŽC, ŽIC, Beograd, 2006.

74 Tako i: Draškić, M, Porodično pravo i prva deteta, autor, „Čigoja štampa”, Beograd, 2005, str. 57, i Ponjavić, Z, Porodično pravo, Kragujevac, 2005, str. 395.

Odredbama čl. 198. st. 2. predviđeno je pet posebnih mera zaštite: izdavanje naloga za iseljenje iz porodičnog stana ili kuće, bez obzira na pravo svojine odn. zakupa nepokretnosti; izdavanje naloga za useljenje u porodični stan ili kuću, bez obzira na pravo svojine odnosno zakupa nepokretnosti; zabrana približavanja članu porodice na određenoj udaljenosti; zabrana pristupa u prostor oko mesta stanovanja ili mesta rada člana porodice i zabrana daljeg uznemiravanja člana porodice. Mere su određene po sistemu enumeracije, tako da sud nije ovlašćen da odredi bilo koju drugu meru, ali može odrediti veći broj mera kombinujući ih na način koji obezbeđuje da budu prilagođene okolnostima konkretnog slučaja.

Prema odredbi čl. 198. st. 3, sud, po svojoj oceni, određuje dužinu trajanja svake izrečene mere, pri čemu je maksimalni rok za svaku meru godinu dana. Saglasno odredbi čl. 198. st. 4. PZ, vreme provedeno u pritvoru, kao i svako lišenje slobode u vezi s krivičnim delom, odnosno prekršajem uračunava se u vreme trajanja mere zaštite od nasilja u porodici. Odredbama čl. 199. PZ predviđena je mogućnost produžavanja trajanja izrečene mere, sve dok ne prestanu razlozi zbog kojih je mera bila određena. Saglasno tome, postupci za produženje trajanja mere mogu se sukcesivno pokretati neograničen broj puta. Za slučaj da je pre isteka vremena na koji je mera određena prestanu razlozi zbog kojih je ona određena, postoji mogućnost da izvršilac nasilja traži njen prestanak (čl. 200. PZ).

Parnicu za određivanje mera zaštite od nasilja u porodici, kao i parnicu za produženje mere zaštite od nasilja u porodici, mogu pokrenuti: član porodice prema kome je nasilje izvršeno, njegov zakonski zastupnik, javni tužilac i organ starateljstva (čl. 284. st. 2. PZ). Parnicu za prestanak mere zaštite od nasilja u porodici pre isteka vremena na koji je presudom suda određena može pokrenuti isključivo član porodice protiv koga je mera određena.

4.2. Krivičnopravna i prekršajnopravna zaštita od nasilja u porodici

U pozitivnom pravu Srbije krivično delo nasilja u porodici inkriminisano je Krivičnim zakonikom Republike Srbije. Prema odredbi čl. 194. st. 1. KZ, krivično delo nasilja u porodici sastoji se u ugrožavanju spokojsstva, telesnog integriteta ili duševnog stanja člana sopstvene porodice primenom nasilja, pretnjom da će se napasti na život ili telo, drskim ili bezobzirnim ponašanjem. U KZ je prihvaćen širi pojam radnje izvršenja ovog krivičnog dela i pojmom „ugrožavanje” obuhvaćeno je kako povređivanje tako i samo stvaranje konkretne opasnosti od primene nasilja, ili pretnje za telesni integritet, ili duševno stanje člana porodice. Stoga nanošenje lake telesne povrede ili psihičkih poremećaja žrtvi ne predstavlja elemenat bića ovog oblika krivičnog dela nasilja u porodici. Istovetna je situacija i u pogledu drugog oblika krivičnog dela

nasilja u porodici iz čl. 194 st. 2. KZ; za postojanje ovog krivičnog dela bitno je da je izvršilac koristio oružje, opasno oruđe ili drugo sredstvo podobno da telo teško povredi ili zdravlje teško naruši i time stvorio konkretnu opasnost da do ovih povreda zaista i dođe. Za postojanje krivičnog dela nasilja u porodici nije relevantan kontinuitet u vršenju nasilja; dovoljno je da je radnja dela izvršena samo jednom. Saglasno tome, broj ponovljenih radnji može biti od značaja samo za odmeravanje kazne, a ne i za kvalifikaciju dela.⁷⁵

Odredbama čl. 194. KZ RS predviđeno je pet oblika krivičnog dela nasilja u porodici,⁷⁶ pri čemu su zaprećene kazne novčana kazna i kazna zatvora od tri meseca do 15 godina. Pasivni subjekt krivičnog dela nasilja u porodici jeste član porodice lica koje je izvršilo nasilje, pri čemu se, saglasno čl. 112 st. 28. KZ RS, članovima porodice smatraju: supružnici, njihova deca, preci supružnika u pravoj liniji krvnog srodstva, vanbračni partneri i njihova deca, usvojilac i usvojenik, hranilac i hranjenik, braća i sestre, njihovi supružnici i deca, bivši supružnici i njihova deca te roditelji bivših supružnika ako žive u zajedničkom domaćinstvu, kao i lica koja imaju zajedničko dete ili je dete na putu da bude rođeno, iako nikada nisu živela u istom porodičnom domaćinstvu.

Najnovijim izmenama i dopunama KZ od 2009. godine predviđena je mogućnost da sud u krivičnom postupku izda jednu ili više mera radi zaštite osobe prema kojoj je nasilje izvršeno.

Prekršajnim zakonodavstvom nasilje u porodici nije predviđeno kao zasebno definisan i zakonom preciziran prekršaj, ali postoji mogućnost da se kvalifikuje kao prekršaj protiv javnog reda i mira, predviđen Zakonom o javnom redu i miru.⁷⁷ Prekršajnim zakonodavstvom propisana je, pored osam zaštitnih mera predviđenih čl. 46 Zakona o prekršajima⁷⁸, i zaštitna mera koja može biti primenjena u slučajevima izvršenja prekršaja kvalifikovanog kao nasilje u porodici – zabrana pristupa oštećenom, objektima ili mestu izvršenja prekršaja. Prema ZP, u prekršajnom postupku okrivljeni može biti zadržan sudskom naredbom ukoliko je zatečen u vršenju prekršaja, a zadržavanje je potrebno da bi se sprečilo dalje vršenje prekršaja (čl. 166. ZP). Zadržavanje se može odrediti i ukoliko je lice zatečeno u vršenju prekršaja pod uticajem alkohola ili drugih omamljujućih sredstava (čl. 168. ZP).

75 Radnja krivičnog dela iz čl. 194 st. 1 KZ izražena je upotrebom trajnog glagola. Međutim, s obzirom na čl. 112 st. 30. KZ RS kojim je propisano „Kad je radnja krivičnog dela određena trajnim glagolom smatra se da je delo učinjeno ako je radnja izvršena jednom ili više puta“.

76 Detaljno: Konstantinović Vilić, S, Petrušić, N, Krivično delo nasilja u porodici – aktuelna pravosudna praksa u Beogradu i Nišu, AŽC, ŽIC; Beograd, 2007, str. 12-16.

77 Sl. glasnik RS, br. 51/92, 53/93, 67/93, 48/94, 101/05, 85/05.

78 Sl. glasnik RS, br. 101/05. (u daljem tekstu: ZP).

4.3. Pravni aspekti pružanja socijalne podrške starijim osobama žrtvama nasilja u porodičnom kontekstu

Pružanje usluga socijalne zaštite kojima se prevenira nasilje nad starijim članovima porodice, njihovo zlostavljanje, zanemarivanje i eksploatacija i otklanjaju posledice takvog postupanja regulisano je Zakonom o socijalnoj zaštiti.⁷⁹

U čl. 3. ovog zakona, kao ciljevi socijalne zaštite, pored ostalog, navedeni su očuvanje i unapređivanje porodičnih odnosa, porodične, rodne i međugeneracijske solidarnosti i predupređivanje zlostavljanja, zanemarivanja ili eksploatacije, odnosno otklanjanje njihovih posledica. Svaki pojedinac i porodica kojima je neophodna društvena pomoć i podrška radi savladavanja socijalnih i životnih teškoća i stvaranja uslova za zadovoljenje osnovnih životnih potreba imaju pravo na socijalnu zaštitu, koja se obezbeđuju pružanjem usluga socijalne zaštite i materijalnom podrškom (čl. 4).

Prema čl. 7. ovog zakona, pružaoci usluga socijalne zaštite saraduju sa obrazovnim i zdravstvenim ustanovama, sa policijom, pravosudnim i drugim državnim organima, organima teritorijalne autonomije, odnosno organima jedinica lokalne samouprave, udruženjima i drugim pravnim i fizičkim licima. Svaki korisnik socijalne zaštite ima pravo na socijalnu zaštitu koja se zasniva na socijalnoj pravdi, odgovornosti i solidarnosti, koja mu se pruža uz poštovanje njegovog fizičkog i psihičkog integriteta, bezbednosti, kao i uz uvažavanje njegovih moralnih, kulturnih i religijskih ubeđenja, u skladu sa zajemčenim ljudskim pravima i slobodama (čl. 24). U pružanju socijalne zaštite važe sledeća načela: načelo zabrane diskriminacije i najboljeg interesa korisnika, načelo najmanje restriktivnog okruženja, efikasnosti, blagovremenosti, celovitosti, pri čemu se usluge socijalne zaštite pružaju u skladu s principima i standardima savremene profesionalne prakse socijalnog rada.

Organizacija i standardi stručnog rada centara za socijalni rad regulisani su Pravilnikom o organizaciji, normativima i standardima rada centra za socijalni rad.⁸⁰ Poslovi socijalnog rada obuhvataju osiguranje pristupa i korišćenja usluga pomoći i podrške porodici, odnosno njenom pojedinom članu, što podrazumeva informisanje, prijem, procenu, planiranje, obezbeđenje direktnih usluga i sprovođenje mera pravne zaštite korisnika u skladu s javnim ovlašćenjima, kao i sagledavanje efekata, odnosno evaluaciju preduzetih usluga i mera zaštite (čl. 19).

Predviđeno je da se u centrima za socijalni rad, saglasno normativima, formira služba za zaštitu odraslih i starih, kao posebna unutrašnja organizaciona jedinica (čl. 24).

79 Sl. glasnik RS, br. 24/11. Treba napomenuti da je tokom 2010. godine, na koji period se odnosi istraživanje, važio Zakon o socijalnoj zaštiti i obezbeđivanju socijalne sigurnosti građana iz 1991. koji je više puta menjan i dopunjavan. (Sl. glasnik RS, br. 36/91, 79/91-dr. zakon, 33/93, 53/93-dr. zakon, 67/93, 67/93-dr. zakon, 46/94, 48/94. dr. zakon, 52/96, 29/01, 84/04, 101/05-dr. zakon i 115/05)

80 Sl. glasnik RS, br. 59/2008 i 37/2010.

Poslovi socijalnog rada organizovani su na principima tzv. vođenja slučaja, u kome voditelj slučaja, posebno edukovani stručnjak zadužen za konkretan slučaj, procenjuje i koordinira postupak procene potreba, preduzima mere i koordinira preduzimanje mera u zaštiti i podršci korisniku, koristeći potencijale centra i drugih službi i resursa u lokalnoj zajednici (čl. 31). Uloga supervizora je da obezbedi poštovanje standarda stručnog rada tako što koordinira, usmerava, obučava, podstiče i evaluira stručni rad stručnjaka – voditelja slučaja i pomaže mu da postigne optimalne efekte u zadovoljavanju potreba korisnika, kao i da razvija potrebna znanja i veštine (čl. 29).

Standardi, metodi, instrumenti i procedure u vođenju slučaja posebno su definisani za svaku fazu: prijem, provera, informisanje, pokretanje postupka, određivanje prioriteta postupanja, pružanje usluga neodložne intervencije, zaduživanje voditelja slučaja, početna procena (planiranje, postupak, sadržaj, izveštavanje, odlučivanje), usmerena procena, početni plan usluga, plan usluga i mera, uključujući i plan mera pravne zaštite – a sve to treba da omogući blagovremeno i sa uslugama socijalne zaštite koordinisano sprovođenje pravnih mera u nadležnosti organa starateljstva, ostvarivanje kontakata s korisnikom tokom rada na slučaju (čl. 76), kontinuirano praćenje i pregled plana usluga i mera, koje se dokumentuju, usklađuju i menjaju prema postavljenim ciljevima (čl. 77), ponovni pregled i evaluacija (čl. 78) te završetak rada s korisnikom (čl. 83).

Sastavni deo Pravilnika jesu odgovarajući obrasci, koji obezbeđuju da se sve usluge, mere i intervencije na jedinstven način evidentiraju i evaluiraju.

Obaveza evidentiranja i dokumentovanja nasilja u porodici uređena je čl. 289. Porodičnog zakona, kojim je propisano da je presudu u parnici za zaštitu od nasilja u porodici sud dužan odmah da dostavi kako organu starateljstva na čijoj teritoriji ima prebivalište odnosno boravište član porodice prema kome je nasilje izvršeno, tako i organu starateljstva na čijoj teritoriji ima prebivalište odnosno boravište član porodice protiv koga je mera zaštite određena. Organ starateljstva dužan je da vodi evidenciju i dokumentaciju i o licima prema kojima je nasilje izvršeno i o licima protiv kojih je određena mera zaštite. U pogledu samog načina evidentiranja i dokumentovanja nasilja u porodici koje je imalo sudski epilog primenjuje se Pravilnik o evidenciji i dokumentaciji o licima prema kojima je izvršeno nasilje u porodici i o licima protiv kojih je određena mera zaštite od nasilja u porodici.⁸¹

81 Sl. glasnik RS, br. 56/05.

II METODOLOŠKI OKVIR ISTRAŽIVANJA

Cilj i predmet istraživanja

Osnovni cilj ovog eksplorativnog istraživanja jeste da se steknu preliminarni uvidi u stepen učestalosti nasilja prema starijim osobama u porodičnom kontekstu, u njegove osnovne karakteristike, oblike i načine ispoljavanja i da se ispita da li se ono fenomenološki razlikuje od nasilja koje se vrši nad ostalim članovima porodice. Pored toga, cilj istraživanja bio je da se analizom odabranog slučaja nasilja nad starijim osobama identifikuju ključni problemi u delovanju institucija sistema u pružanju psiho-socijalne podrške i obezbeđivanju pravne zaštite žrtvama nasilja, te da se sagleda da li je i u kojoj meri ostvarena multisektorska saradnja i koordinacija u delovanju institucija sistema.

Sprovedeno eksplorativno istraživanje bilo je najbrži i najekonomičniji način da se generišu hipoteze i odrede postavke i pravci budućih sveobuhvatnih istraživanja. Istraživanje je imalo dva ključna segmenta.

Jedan segment istraživanja činilo je prikupljanje, sistematizacija i analiza podataka koji se odnose na prijavljene slučajeve nasilja u porodici tokom 2010. godine, na području policijskih uprava u Nišu i Novom Sadu, pri čemu su izdvojeni, sistematizovani i posebno analizirani podaci koji se odnose na nasilje nad starijim osobama u porodičnom okruženju, pa je izvršena njihova komparacija prema određenim indikatorima. Na izbor policijskih uprava uticala je okolnost da su predmeti policijskih uprava u Novom Sadu i Nišu koji se odnose na nasilje u porodici već bili predmet ranijih istraživanja,⁸² tako da je bilo moguće izvršiti i odgovarajuće komparacije.

Drugi segment istraživanja činila je analiza jednog slučajno odabranog tipičnog predmeta koji je tokom 2010. godine formiran prilikom postupanja centra za socijalni rad u slučaju porodičnog nasilja nad starijom osobom.

Metodologija

Uvodne napomene

U Srbiji nije razvijeno sistematsko i redovno prikupljanje, evidentiranje i dokumentovanje podataka o nasilju u porodici, tako da je nemoguće sveobuhvatno i precizno sagledati kolika je rasprostranjenost nasilja u porodici i u partnerskim odnosima,

82 Konstantinović Vilić, S, Petrušić, N, Krivično delo nasilja u porodici – pravna praksa u Republici Srbiji, Niš: Ženski istraživački centar za edukaciju i komunikaciju, 2004.

ko su žrtve a ko izvršioci, u kojim se oblicima i na koje načine ispoljava i sl. Istovremeno, ne postoji redovna i razvijena praksa razmene podataka između nadležnih institucija i organizacija o slučajevima nasilja u porodici i u partnerskim odnosima, što naročito umanjuje mogućnost žrtava da ostvare pravo na efikasnu i delotvornu zaštitu od nasilja.⁸³

U Analizi dosadašnje prakse vođenja evidencije i dokumentacije svih relevantnih službi koje učestvuju u pružanju standardnih i specijalizovanih usluga žrtvama nasilja u porodici Viktimološkog društva Srbije⁸⁴ istaknuto je da je „ova oblast nedovoljno zakonski uređena i da, osim centara za socijalni rad, nijedna institucija niti organizacija nema pravno uređenu obavezu vođenja evidencija“. Kako se u Analizi navodi, „jedan deo institucija i nevladinih organizacija pokušava da nedostatak systemske i zakonske regulative dopuni internim načinima evidentiranja nasilja u porodici, što jeste značajno, ali ne doprinosi promeni opšte slike o neadekvatnom evidentiranju slučajeva nasilja u porodici“. Istaknuto je da „odsustvo jedinstvenog načina evidentiranja i obrade slučajeva nasilja u porodici onemogućava praćenje i analizu rasprostranjenosti i karakteristika same pojave, kao i monitoring i evaluaciju prakse pomoći žrtvama i izricanje sankcija i drugih mera prema izvršiocima“. Takođe, navodi se da „odsustvo stavljanja podataka na uvid javnosti utiče na nisku transparentnost učinaka institucija i organizacija, kao i na odsustvo adekvatnog informisanja javnosti o problemu nasilja u porodici“.⁸⁵

Ovakav zaključak u potpunosti potvrđuje i način vođenja evidencije i obrade podataka u analitičkim odeljenjima policijskih uprava u Novom Sadu i Nišu. Naime, podaci o delima nasilja u porodici ne unose se i ne obrađuju jedinstveno za sva izvršena dela nasilja, prema kriterijumu odnosa između žrtve nasilja i izvršioca nasilja, već u

83 Videti: Ignjatović, T, Izveštaj Radne grupe za izradu predloga evidencije o nasilju u porodičnom kontekstu, u: Informacija o aktivnostima Pokrajinskog sekretarijata za rad, zapošljavanje i ravnopravnost polova na uspostavljanju jedinstvenog sistema evidencije o nasilju u porodičnom kontekstu, <http://www.psrzrp.vojvodina.gov.rs/uploads/contpics/informacija%20evidencija.latinica.pdf>.

84 Analiza dosadašnje prakse vođenja evidencije i dokumentacije svih relevantnih službi koje učestvuju u pružanju standardnih i specijalizovanih usluga žrtvama nasilja u porodici, Viktimološko društvo Srbije, 2009; Analiza je pripremljena za potrebe Pokrajinskog sekretarijata za rad, zapošljavanje i ravnopravnost polova u okviru projekta koji je bio usmeren na uspostavljanje jedinstvenog sistema evidencije o nasilju u porodici, saglasno strateškom cilju definisanom Strategijom za zaštitu od nasilja u porodici i drugih oblika rodno zasnovanog nasilja u AP Vojvodini (Sl. list APV, br. 20/2008).

85 U Analizi (op. cit.) preporučeno je da „sve relevantne službe koje učestvuju u pružanju standardnih i specijalizovanih usluga žrtvama nasilja u porodici treba da evidentiraju podatke o žrtvama u obrazac koji bi bio imao jedan deo isti za sve organizacije i jedan specifičan za svaku organizaciju i za njenu oblast rada. Delovi koji bi bili isti za sve, treba da sadrže opšte podatke o počiniocu, žrtvi i njihovom odnosu, o tipu nasilja i druge relevantne podatke o samom nasilju. Poseban deo treba da sadrži specifične podatke o tome šta je svaka pojedina služba uradila u konkretnom slučaju. Preporuka je da se ovako popunjeni obrasci dostavljaju jednoj organizaciji, koja bi na taj način postala resurs centar sa bazom podataka o žrtvama nasilja u porodici. Na ovaj način, omogućilo bi se praćenje broja žrtava nasilja u porodici koje se obraćaju različitim organizacijama i institucijama (izbeglo bi se da se isti slučajeva više puta prebrojavaju). Takođe, postajao bi bolji uvid u rad pojedinih aktera koji učestvuju u pružanju usluga žrtvama nasilja u porodici i samim tim bolja koordinacija“.

zavisnosti od toga kako je delo kvalifikovano. Pojedini lakši oblici dela nasilja prema članovima porodice kvalifikuju se kao prekršaj protiv javnog reda i mira (obično kada je u pitanju verbalno nasilje i kada ne postoji tzv. kontinuitet u ispoljavanju nasilja, tj. ako izvršilac ranije nije prekršajno kažnjavao zbog izvršenog nasilja prema članu porodice).⁸⁶ Pri tome se ova dela ne evidentiraju kao nasilje u porodici, već se svrstavaju u opštu kategoriju prekršaja, tako da među njima nije moguće probrati ona koja su izvršena prema članovima porodice. Za dela nasilja prema članovima porodice koja su kvalifikovana kao krivična dela vodi se evidencija, pri čemu se unose lični podaci o žrtvama i izvršiocima, vremenu, mestu i načinu izvršenja, posledicama nasilja i dr.⁸⁷ S druge strane, u pojedinim slučajevima nasilja nad starijim osobama u porodičnom kontekstu policijska intervencija svodi se na to da policijski službenici izađu na lice mesta, prikupe informacije i upozore izvršioca nasilja, ali ni ti slučajevi se ne evidentiraju kao nasilje u porodici.

U takvim okolnostima, u ovom istraživanju korišćeni su podaci koji se odnose na dela nasilja u porodici kvalifikovana kao krivično delo nasilja u porodici iz čl. 194. KZ, povodom kojih su policijske uprave u Novom Sadu i Nišu nadležnim tužilaštvima podnele krivične prijave. Zbog takvog pristupa nije bilo moguće utvrditi ukupan obim prijavljenih slučajeva nasilja nad starijim osobama tokom 2010. godine i na osnovu toga izvesti aproksimativne zaključke o rasprostranjenosti ovog vida nasilja.

Istraživački metodi

Metodologija i realizacija ovog eksplorativnog istraživanja i planiranje samog uzorka u velikoj meri određeni su tipom zahtevanih podataka, a naročito raspoloživim resursima. To je umnogome opredelilo i izbor metoda istraživanja. Saglasno tome,

86 Prilikom odlučivanja o tome da li će podneti krivičnu prijavu za prijavljeno delo nasilja nad članom porodice, policija, pre svega, u vidu ima način i posledice izvršenja dela i okolnosti vezane za ranije izvršenje istog dela. Ukoliko se radi o delu koje nije rezultiralo težim fizičkim povređivanjem žrtve, krivična prijava se podnosi samo ako je nasilnik ranije prekršajno kažnjavao, jer se polazi od stava da krivično delo nasilja u porodici podrazumeva postojanje kontinuiteta u ispoljavanju, koji se dokazuje ranijim prekršajnim kažnjavanjem nasilnika. U protivnom, umesto podnošenja krivične prijave, policija podnosi prekršajnu prijavu. O štetnim posledicama ovakve pogrešne prakse, detaljno: Konstantinović Vilić, S, Petrušić, N, Krivično delo nasilja u porodici – pravna praksa u Republici Srbiji, Niš, Ženski istraživački centar za edukaciju i komunikaciju, 2004, str. 69.

87 Treba primetiti da i u drugim zemljama postoje problemi sa vođenjem policijskih evidencija o nasilju u porodici. Naime, praćenje Preporuke REC (2002)5 pokazalo je da jedino Velika Britanija i Španija imaju uvedenu statističku proceduru za nasilje u porodici kroz krivični pravni sistem, dok 23 zemlje članice imaju policijsku statistiku koja uglavnom ne sadrži podatke o relaciji između učinioca i žrtve, o samim žrtvama i dr. [Protecting women against violence: Analytical study on the effective implementation of Recommendation Rec (2002)5 on the protection of women against violence in Council of Europe member states, Council of Europe, Strasbourg, 2007, CDEG (2007)3; A regional seminar on Data collection as a prerequisite for effective policies to combat violence against women, including domestic violence in Portugal in July 2007], navedeno prema: Ignjatović, T, Izveštaj Radne grupe za izradu predloga evidencije o nasilju u porodičnom kontekstu, u: Informacija o aktivnostima Pokrajinskog sekretarijata za rad, zapošljavanje i ravnopravnost polova na uspostavljanju jedinstvenog sistema evidencije o nasilju u porodičnom kontekstu.

istraživanje se oslanjalo na relevantne podatke iz službenih evidencija koje se vode u policijskim upravama, kao i na podatke sadržane u godišnjim izveštajima o radu centara za socijalni rad.

U istraživanju je korišćen metod studije slučaja (case study), specifičan kvalitativni naučni metod. Njegova primena, uprkos ograničenjima u pogledu saznavnih mogućnosti, pokazala se najkorisnijom, imamo li u vidu cilj istraživanja i njegov karakter, kao i potrebu za holističkim pristupom u sagledavanju institucionalnog delovanja. Primena studije slučaja podrazumevala je pregled i detaljnu analizu kompletne dokumentacije (prijave, zapisnika, izjava, službenih beležaka, odluka i dr.) sadržane u spisima analiziranog predmeta.

Istraživanje je realizovano u tri faze, u periodu od tri meseca. U prvoj fazi utvrđena je metodologija istraživanja, izrađen je plan istraživanja i uspostavljen kontakt sa institucijama. U drugoj fazi istraživanja podaci su statistički obrađeni i sistematizovana je i pregledana prikupljena građa. U trećoj fazi izvršena je analiza prikupljenih podataka i pripremljen prikaz i interpretacija rezultata istraživanja.

III PRIKAZ I INTERPRETACIJA REZULTATA ISTRAŽIVANJA

Rezultati istraživanja grupisani su u tri celine: Obeležja nasilja prema starijim osobama u porodičnom kontekstu sa područja Policijske uprave u Novom Sadu, Obeležja nasilja prema starijim osobama u porodičnom kontekstu sa područja Policijske uprave u Nišu i Primer društvene reakcije na nasilje prema starijim osobama u porodičnom kontekstu – Slučaj D. Ž. i K. Ž.

1. Obeležja nasilja prema starijim osobama u porodičnom kontekstu sa područja Policijske uprave u Novom Sadu

1.1. Opšti podaci o slučajevima nasilja

Policijska uprava u Novom Sadu⁸⁸ evidentirala je ukupno 286 krivičnih dela nasilja u porodici (u daljem tekstu i: „slučajevi nasilja u porodici“). Broj žrtava je, međutim, veći – ukupno 309, jer se u 19 prijavljenih slučajeva nasilja pojavljuju dve žrtve, a u dva slučaja čak tri žrtve.

⁸⁸ Policijska uprava u Novom Sadu obuhvata područja Novog Sada, Sremskih Karlovaca, Vrbasa, Bačke Palanke, Bačkog Petrovca, Bečeja, Žablja, Titela, Temerina, Bača i Srbobrana.

Najveći broj krivičnih dela nasilja u porodici izvršen je na području Novog Sada (197), dok je ostalih 89 izvršeno na područjima policijskih stanica u Bačkom Petrovcu (5), u Baču (8), u Vrbasu (21), u Temerinu (2), Titelu (3), Sremskim Karlovcima (7), Bačkoj Palanci (17), Bečeju (6), Žablju (9), Srbobranu (7) i Beočinu (4).

Od ukupnog broja krivičnih dela izvršenih tokom 2010. godine, 31 se odnosi na nasilje izvršeno prema članovima porodice od 65 i više godine, što iznosi 10,8 odsto svih prijavljenih dela. Ukupan broj starijih žrtava za tri je veći (34) jer je u tri slučaja nasilje izvršeno prema dve starije osobe.

Od 31 slučaja nasilja nad članovima porodice od 65 i više godina, 25 je izvršeno na području Novog Sada, dok su ostali sa područja ostalih policijskih stanica (Bačka Palanka – tri, Beočin – jedan, Vrbas – dva).

Iako je na području Novog Sada izvršeno 309 krivičnih dela nasilja u porodici, u izveštaju Centra za socijalni rad Novog Sada za 2010. godinu navedeno je da su evidentirane 44 porodice u kojima je bilo nasilja, pri čemu je u 17 slučajeva bilo u pitanju nasilje nad decom, u 10 slučajeva nasilje nad bračnim partnerom, u u tri slučaja istovremeno nasilje i nad decom i nad bračnim partnerom, dok se u ostalim slučajevima radilo o nasilju nad drugim članovima porodice. Broj žrtava je, međutim, veći: - 79 članova tih porodica bili su žrtve nasilja. Kao izvršioци nasilja, najčešće se pojavljuju bračni ili vanbračni partneri žrtava, a u pet od ukupno 44 porodice deca su izvršioци nasilja, a žrtve njihovi roditelji. U izveštaju se navodi da su žrtve nasilja u porodici bili deca, odrasli i ostarela lica, ali nema bližih podataka o starosnoj strukturi žrtava, kao ni drugih podataka.

Centar za socijalni rad, u skladu sa zakonskom obavezom, vodi evidenciju o licima prema kojima je izvršeno nasilje u porodici i o licima protiv kojih je određena mera zaštite od nasilja u porodici, prema Pravilniku o evidenciji i dokumentaciji o licima prema kojima je izvršeno nasilje u porodici i o licima protiv kojih je određena mera zaštite od nasilja u porodici. Prema podacima Centra, izrečene su ukupno 32 mere zaštite od nasilja u porodici, ali nema podataka o tome prema kojim licima je ono izvršeno, niti o licima protiv kojih su mere izrečene.

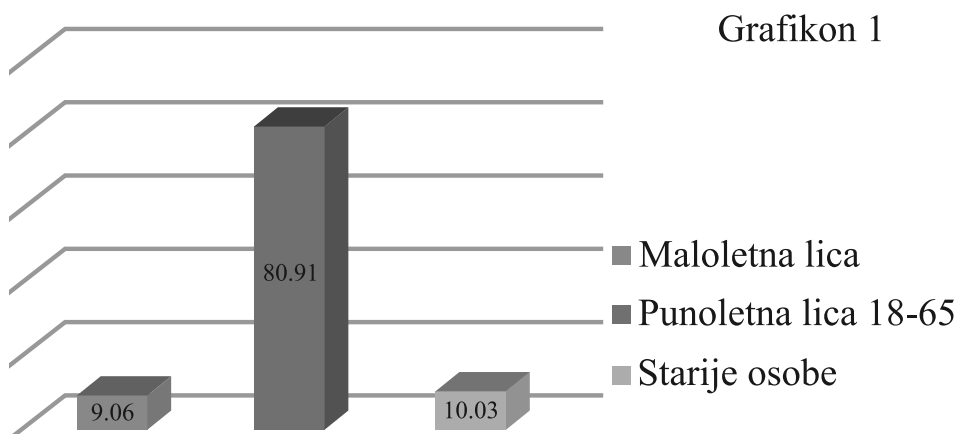
Podaci koji mogu biti od značaja za sagledavanje obima nasilja u porodici su i oni koji se odnose na slučajeve tzv. „poremećenih porodičnih odnosa“, koji se vode kao posebna kategorija. Takvih je tokom 2010. godine bilo 877,⁸⁹ među kojima verovatno ima i slučajeva u kojima se iza kvalifikacije „poremećeni porodični odnosi“ krije i nasilje u porodici. U Izveštaju se navodi da se Centru obratilo i 168 odraslih osoba s porodičnim problemima, koja se najčešće upućuju u Savetovalište za brak i porodicu. Nema, međutim, podataka o tome o kakvoj se vrsti „porodičnih problema“ radi, nije poznato da li su ti „problemi“ zbog kojih su se osobe obratile Centru povezani s nekim vidom nasilja koje u porodici trpe i kakva je njihova starosna struktura.

89 Izveštaj o radu Centra za socijalni rad u Novom Sadu za 2010. godinu, str. 29.

Treba, takođe, naglasiti da, nažalost, ne postoji obaveza da krivični sudovi dostavljaju presude u slučajevima nasilja u porodici, tako da se ni ovi slučajevi posebno ne evidentiraju u Centru za socijalni rad, ako na osnovu drugih saznanja nisu već uneti u evidenciju. To u velikoj meri onemogućava da povodom takvih slučajeva centri za socijalni rad preduzmu mere kako bi pratili razvoj događaja i eventualnim delovanjem predupredili novu viktimizaciju žrtava. Pri tome treba imati u vidu da kažnjavanje izvršilaca nasilja prema članu porodice, naročito ako i dalje zajedno žive, može izazvati novo nasilje jer osuđeni izvršioци često doživljavaju žrtve kao glavne krivce za donošenje osuđujuće presude.

1.2. Podaci o osobama koje su pretrpele nasilje

Od ukupnog broja osoba koje su bile izložene nasilju (309), 28 su maloletni članovi porodice (9,06 odsto), 31 su članovi porodice starosti 65 i više godina, što čini 10,03 odsto ukupnog broja žrtava,⁹⁰ dok su ostale žrtve osobe od 18 do 65 godina (80,91 odsto) – (Grafikon 1).

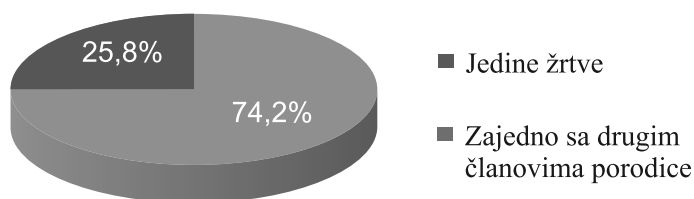
U ispitivanom uzorku najstarija osoba koja je pretrpela nasilje u porodici ima 81 godinu, a najmlađa žrtva je u uzrastu od pet godina. To potvrđuje da nasilju u porodici mogu biti izložene osobe od najranijeg detinjstva do duboke starosti.

U osam slučajeva (25,8 odsto) starije osobe bile su izložene nasilju u porodici zajedno s drugim članovima porodice, najčešće s decom, pri čemu su u dva slučaja to

⁹⁰ Treba primetiti da je od ukupno 28 dela nasilja u porodici procesuiranih od marta 2002. godine do 30. decembra 2003. godine pred Opštinskim sudom i Okružnim sudom u Novom Sadu samo jedno od ukupno 55 dela izvršeno nad osobom preko 65 godina starosti. Videti: Konstantinović Vilić, S, Petrušić, N, Krivično delo nasilja u porodici – pravna praksa u Republici Srbiji, Ženski istraživački centar za edukaciju i komunikaciju, Niš, 2004, str. 95.

takođe bili stariji članovi porodice (supružnici). U ostalim slučajevima (74,2 odsto) starije osobe su bile jedine žrtve – (Grafikon 2).

Grafikon 2

Na osnovu podataka iz službene evidencije policije koji se odnose na krivično delo nasilja u porodici, ne može se sa sigurnošću zaključiti da li je nasilje nad starijim osobama u porodici manje rasprostranjeno u odnosu na nasilje prema članovima porodice nižeg starosnog uzrasta. Ovo tim pre što je ostao nepoznat broj dela nasilja prema starijim članovima porodice koja su kvalifikovana kao prekršaj u odnosu na ukupan broj prekršaja koji se odnose na nasilje u porodici. Da su ovi podaci poznati, moglo bi se ispitati da li, eventualno, postoje razlike u kvalifikaciji dela nasilja u porodici na krivična dela i prekršaje s obzirom na to ko se pojavljuje kao žrtva nasilja. Zbog toga postoji potreba da se u budućim širim istraživanjima izvrši ovo ispitivanje i upoređivanje.

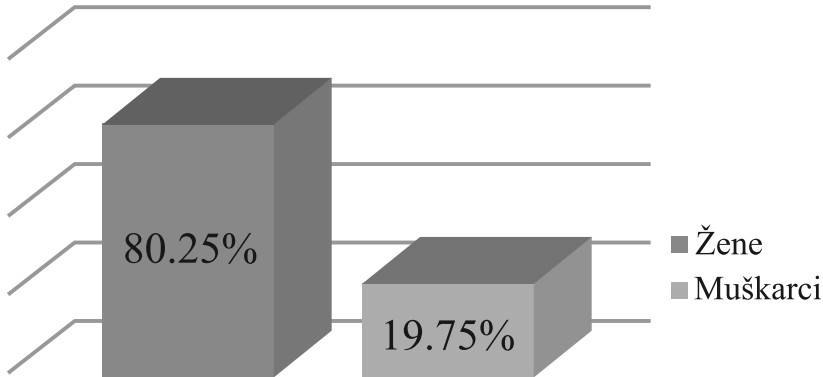
Ipak, na osnovu dosadašnjih zapažanja, može se pretpostaviti da je relativno malo učešće krivičnih dela nasilja prema starijim članovima porodice u odnosu na ukupan broj krivičnih dela nasilja u porodici posledica činjenice da se nasilje nad starijim članovima porodice teže otkriva i manje prijavljuje u odnosu na nasilje prema članovima porodice nižeg starosnog uzrasta. To se naročito odnosi na nasilje nad starijim osobama koje su zbog bolesti ili iznemoglosti vezane za postelju i ne ostvaruju kontakte s ljudima u širem socijalnom okruženju.

Prema podacima iz evidencije Policijske uprave u Novom Sadu, veći broj žrtava nasilja u porodici je ženskog pola⁹¹ – od ukupno 309 žrtava 248 su osobe ženskog pola, što je 80,25 odsto, dok je muškog pola 61 žrtva, to jest 19,75 odsto – (Grafikon 3).

Međutim, kad su u pitanju starije osobe kao žrtve, tj. osobe od 65 i više godina (31), prema policijskoj evidenciji, među njima su 23 žene i osam muškaraca. Broj starijih žena žrtava nasilja u porodici veći je od broja starijih muškaraca za 15. Prema podacima Centra za socijalni rad u Novom Sadu, od ukupno 13 starijih osoba koje su bila žrtve nasilja u porodici, samo jedan je muškarac. Ovi podaci potvrđuju da nasilje u porodici u neproporcionalno većem obimu pogađa žene.

91 I prema podacima Centra za socijalni rad, tokom 2010. godine najveći broj žrtava nasilja u porodici bile su žene (65), dok su muškarci u dalekom manjem broju bili žrtve (14). Izveštaj Centra za socijalni rad u Novom Sadu za 2010. godinu, str. 34.

Grafikon 3

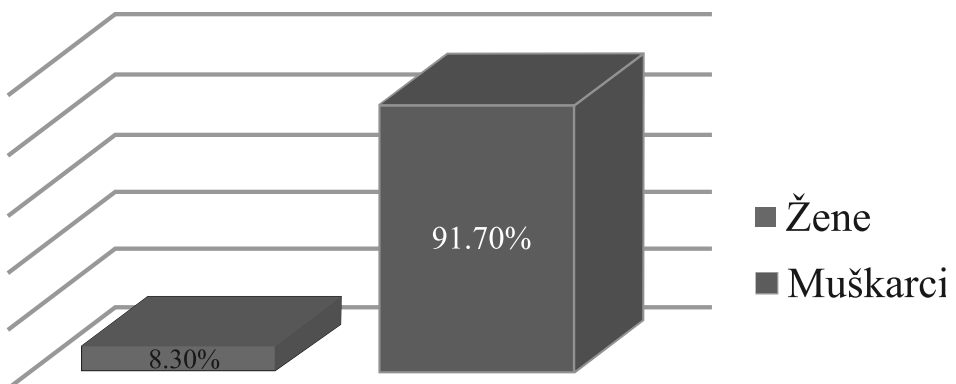
Među starijim osobama žrtvama nasilja u porodici dominiraju osobe starosti od 67 do 75 godina, pri čemu je prosečna starost žrtava 69 godina i tri meseca. U uzorku obuhvaćenom istraživanjem tri žrtve nasilja u porodici imaju preko 80 godina starosti i sve su žene.

1.3. Podaci o izvršiocima nasilja

U ispitivanom uzorku saučesništvo je izvršeno u pet krivičnih dela nasilja u porodici, tako da je ukupan broj izvršilaca protiv kojih su podnete krivične prijave 291.

Među izvršiocima nasilja u porodici u istraživanom uzorku najviše je muškaraca – 197, odnosno 91,7 odsto, dok je žena 16, što čini 5,49 odsto ukupnog broja izvršilaca – (Grafikon 4).

Grafikon 4

Najveći broj izvršilaca nasilja u porodici je u uzrastu od 35 do 40 godina, a među njima samo devet osoba ima 65 i više godina, od čega osam muškaraca i jedna žena.⁹²

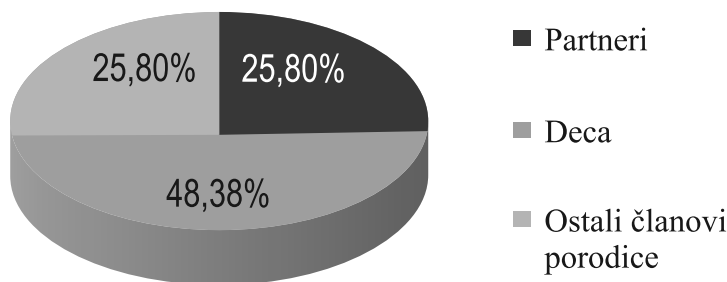
Međutim, starosna struktura izvršilaca nasilja prema starijim osobama u porodičnom kontekstu u izvesnoj meri se razlikuje. Naime, najveći broj izvršilaca ovog nasilja ima između 35 i 45 godina, a šest ih ima 65 i više godina (među njima samo jedna žena (66)).

Najstariji izvršilac je muškarac od 77 godina, najmlađi takođe muškarac (unuk) od 26 godina. Prosečna starost izvršilaca nasilja prema starijim osobama je 54 godine i šest meseci. U odnosu na prosečnu starost žrtava koja iznosi 69 godina i tri i po meseca, izvršioци nasilja u proseku su mlađi od svojih žrtva za 14 godina i pet meseci.

1.4. Priroda odnosa između izvršilaca nasilja i osoba koje su pretrpele nasilje

U ispitivanom uzorku analiza prirode odnosa između izvršilaca nasilja u porodici i starijih osoba prema kojima je ono izvršeno pokazuje da je partnersko nasilje ispoljeno u samo sedam slučajeva. Kao izvršioци nasilja pojavljuju se sinovi (14), supruzi (četiri) bivši supruzi (dva), supruge (jedna), bivše supruge (jedna), zetovi (tri), unuk (dva), unuka (jedan) i ćerka (jedna). Ovaj nalaz ukazuje da kad je reč o nasilju prema starijim osobama u porodičnom kontekstu, ono odstupa od obrasca koji važi kad je u pitanju porodično nasilje, kod koga se kao dominantan oblik pojavljuje partnersko nasilje – nasilje prema bračnom odnosno bivšem supružniku. Nasilje prema starijim osobama u porodičnom kontekstu najčešće vrše njihova deca i unuci – (Grafikon 5).

Grafikon 5

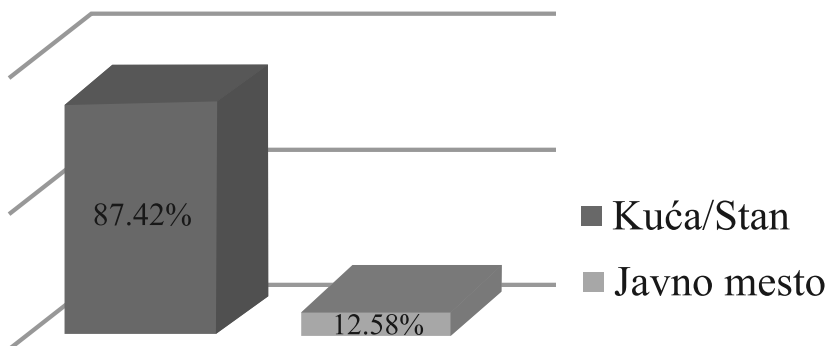

92 Prema podacima prikupljenim istraživanjem procesuiranih dela nasilja u porodici u periodu mart 2002. godine - 30. decembar 2003. godine, pred Opštinskim sudom u Novom Sadu, u najvećem broju slučajeva, postupak je vođen protiv 40 muškaraca (72,72 odsto) i protiv 15 žena (27,28 odsto). Ovakva polna struktura izvršilaca pokazuje da je udeo žena znatno manji u istraživanom uzorku, ali je procenat od 27,28 odsto znatno veći od procenta učešća žena u ukupnom kriminalitetu, koji se u Srbiji kreće do 12 odsto. Konstantinović Vilić, S, Petrušić, N, Krivično delo nasilja u porodici – pravna praksa u Republici Srbiji, Ženski istraživački centar za edukaciju i komunikaciju, Niš, 2004, str. 95.

1.5. Podaci o izvršenom nasilju

Prema prikupljenim podacima, najveći broj krivičnih dela nasilja u porodici (250) izvršen je u porodičnoj kući, odnosno stanu žrtve i izvršioca (87,42 odsto), 36 (12,58 odsto) izvršeno je na javnom mestu (na ulici, na lokalnom putu, u prodavnici, kafani, školi, na livadi)– (Grafikon 6).

Grafikon 6

Ovi podaci potvrđuju bitnu specifičnost nasilja u porodici – da se ono najčešće vrši u porodičnom stanu/kući, a retko na javnom mestu, samo u oko sedam odsto slučajeva. U ispitivanom uzorku samo u tri slučaja (9,6 odsto) nasilje prema starijim osobama u porodičnom kontekstu izvršeno je na javnom mestu (u zgradi, odnosno na lokalnom putu), što pokazuje da se nasilje prema ovoj kategoriji čak ređe vrši na javnom mestu u odnosu na nasilje u porodici uopšte, što doprinosi njegovom težem otkrivanju.

U policijskoj evidenciji nema podataka o načinu izvršenja 47 dela nasilja u porodici. Analiza raspoloživih podataka pokazuje da je fizičko nasilje dominantno. Psihičko nasilje, najčešće izvršeno pretnjama da će se napasti na život i telo, izvršeno je samo u osam slučajeva. Kad je u pitanju krivično delo nasilja prema starijim osobama u porodičnom kontekstu, samo u jednom slučaju radi se o psihičkom nasilju (pretnji), dok je u svim ostalim slučajevima izvršeno fizičko nasilje. Ovako mali broj prijavljenih krivičnih dela zbog izvršenog psihičkog nasilja pokazuje da se ono toleriše mnogo više nego fizičko nasilje i da se često smatra nasiljem povodom kojeg ne treba pokretati sudski postupak, naročito što je njegov ishod često neizvestan zbog teškoća u dokazivanju. Istraživanja, međutim, pokazuju da su starije osobe najviše izložene upravo psihičkom zlostavljanju jer posledice ovog nasilja nisu lako vidljive, tako da je samo

izvršenje nasilja najčešće teško dokazati.⁹³

U ispitivanom uzorku fizičko nasilje izvršeno je upotrebom fizičke sile, s tim što je u čak osam slučajeva nasilja u porodici upotrebljen nož (lovački i kuhinjski), a prilikom izvršenja pojedinih dela korišćena su motka, šrafciğer i makaze. U pogledu izvršenja nasilja nad starijim osobama, izvršioci nasilja uglavnom koriste fizičku snagu, pri čemu je u jednom slučaju upotrebljen nož.

Prema podacima iz službene evidencije, od ukupno 238 žrtava nasilja u porodici u uzorku obuhvaćenom istraživanjem, 121 žrtva zadobila je telesne povrede koje su označene kao „lake“, s tim što je pet žrtava zadobilo dve ili tri lake telesne povrede, dok je osam žrtava zadobilo teške telesne povrede. U pogledu ostalih osoba nad kojima je izvršeno fizičko nasilje nema podataka o povredama.

Kad su u pitanju starije osobe kao žrtve nasilja u porodici, indikativno je da su samo u pogledu šest osoba navedeni podaci o posledicama nasilja u vidu lake telesne povrede, pri čemu je u jednom slučaju evidentirano da je žrtva zadobila dve lake telesne povrede. Može se pretpostaviti da veliki broj starijih osoba, žrtava nasilja u porodici, nije bio podvrgnut lekarskom pregledu kako bi se utvrdile povrede.

U svim slučajevima obuhvaćenim istraživanjem, kao što je već rečeno, policija je podnela krivičnu prijavu javnom tužilaštvu zbog osnovane sumnje da je izvršeno krivično delo nasilja u porodici iz čl. 194. KZ. Ostaje nepoznato koliko je prekršajnih prijava podneto zbog nasilja izvršenog nad starijim članovima porodice, a koliko je prijavljenih slučajeva ovog nasilja povodom kojih nisu podnete ni krivične ni prekršajne prijave. Zbog toga se ni približno ne može znati koliki je bio obim nasilja nad starijim osobama u porodičnom kontekstu tokom 2010. godine na području Policijske uprave u Novom Sadu.

2. Obeležja nasilja prema starijim osobama u porodičnom kontekstu sa područja Policijske uprave u Nišu

2.1. Opšti podaci o slučajevima nasilja

Tokom 2010. godine Policijska uprava u Nišu⁹⁴ evidentirala je ukupno 215 krivičnih dela nasilja u porodici (u daljem tekstu i: „slučajevi nasilja u porodici“). Broj žrtava je, međutim, veći, ukupno 238, jer se u 23 prijavljena slučaja nasilja pojavljuju dve žrtve.

93 Videti: Kostić, M, Đorđević, R, Viktimizacija starih osoba kao pripadnika posebne marginalne grupe, Temida, časopis o viktimizaciji, ljudskim pravima i rodu, 2/2004, str. 3-11.

94 Policijska uprava u Nišu obuhvata područja Niša, Aleksinca, Merošine, Ražnja, Svriljiga i Doljevca.

Najveći broj krivičnih dela nasilja u porodici izvršen je na području Niša (155), dok je 60 slučajeva izvršeno na područjima policijskih stanica u Aleksincu (38), u Merošini (10), u Ražnju (7), u Doljevcu (6) i u Svrlijgu (6).

Od 26 slučajeva nasilja u porodici nad osobama od 65 i više godina, 17 je izvršeno na području Niša, dok su ostali sa područja ostalih policijskih stanica (Doljevac – dve, Aleksinac – dve, Ražanj – dve, Svrlijg – jedna, Merošina – jedna).

U dva prijavljena slučaja nasilja nad starijim osobama radi se o istim žrtvama (supružnicima) i istom izvršiocu (sinu). Prvi slučaj nasilja nad ovim žrtvama prijavljen je 15. marta 2010. godine, dok je drugi slučaj prijavljen 5. aprila iste godine.

Treba konstatovati da se broj krivičnih dela nasilja nad starijim osobama u porodičnom kontekstu koja su tokom 2010. godine izvršena na području grada Niša, a evidentirana u Policijskoj upravi Niš (17) razlikuju od broja slučajeva nasilja nad ovom kategorijom članova porodice koji su evidentirani u Centru za socijalni rad u Nišu. Naime, prema Godišnjem izveštaju ovog centra za 2010. godinu,⁹⁵ tokom 2010. evidentirana su 24 slučaja nasilja nad starijim osobama u porodičnom kontekstu. Ova razlika je, pored ostalog, manifestacija nespремnosti starijih osoba da organima gonjenja prijave članove svoje porodice kao izvršioce nasilja i time ih izlože eventualnom kažnjavanju, ali i njihovog straha od osвете nasilnika. Zato se za pomoć radije obraćaju Centru za socijalni rad. S druge strane, za pojedine slučajeve nasilja u porodici koje je izvršeno prema starijim osobama saznaje se u postupku za ostvarivanje pojedinih socijalnih usluga, kao što su pravo na materijalnu pomoć, smeštaj u ustanovu socijalne zaštite i sl.

2.2. Podaci o osobama koje su pretrpele nasilje

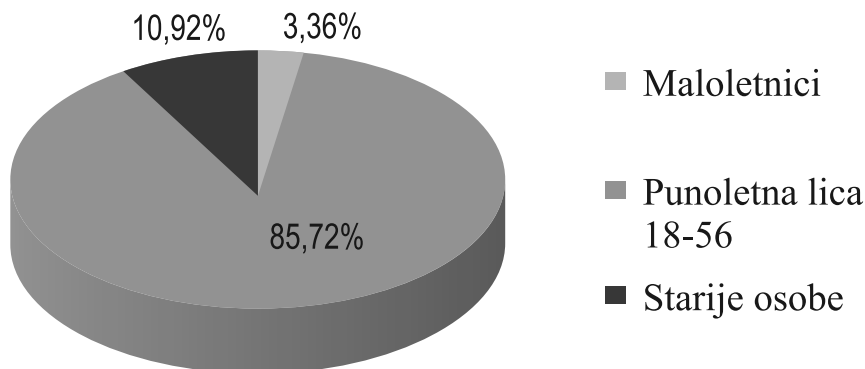
Od ukupnog broja žrtava (238), osam su maloletni članovi porodice (3,36 odsto), 26 su članovi porodice starosti 65 i više godina (10,92 odsto),⁹⁶ dok su ostale žrtve osobe od 18 do 65 godina (85,72 odsto). Prema prikupljenim podacima, starije osobe češće su žrtve nasilja u porodici u odnosu na decu, ali mnogo ređe u odnosu na druga odrasla lica – (Grafikon 7).

U ispitivanom uzorku najstarija žrtva nasilja u porodici ima 87 godina, a najmlađa žrtva je u uzrastu od 11 godina. To potvrđuje da nasilju koje se vrši prema članovima porodice mogu biti izloženi svi članovi porodice, nezavisno od uzrasta.

⁹⁵ http://www.csr-nis.rs/index_files/2010.pdf

⁹⁶ Treba primetiti da je od ukupno 28 dela nasilja u porodici procesuiranih od marta 2002. godine do 30. decembra 2003. godine pred Opštinskim sudom u Nišu samo pet dela izvršeno prema osobama od 65 i više godina starosti. Videti: Konstantinović Vilić, S, Petrušić, N, Krivično delo nasilja u porodici – pravna praksa u Republici Srbiji, Ženski istraživački centar za edukaciju i komunikaciju, Niš, 2004, str. 81.

Grafikon 7

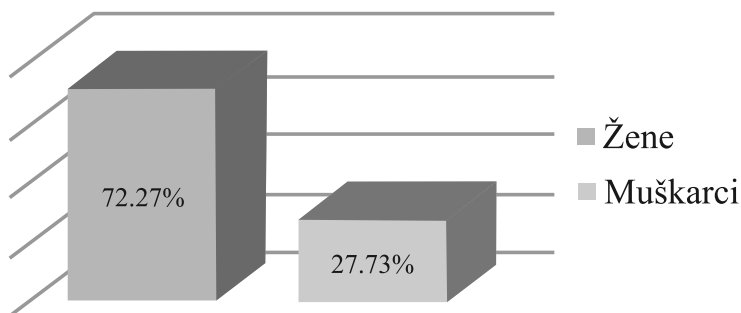

Podaci iz policijske evidencije o učešću starijih osoba koje su pretrpele nasilje u porodici u odnosu na ukupan broj žrtava ovog oblika kriminaliteta razlikuju se od podataka Centra za socijalni rad, prema kojima su čak 21,6 odsto žrtava nasilja u porodici starije osobe.⁹⁷

Na osnovu svih raspoloživih podataka ne može se s potpunom sigurnošću zaključiti da je nasilje nad starijim osobama u porodici manje rasprostranjeno u odnosu na nasilje prema članovima porodice nižeg starosnog uzrasta, ili je ovako mali procenat slučajeva nasilja nad starijim osobama u porodičnom okruženju indikator da se ovaj oblik nasilja manje prijavljuje nego nasilje prema članovima porodice nižeg starosnog uzrasta. S druge strane, nepoznat je broj dela nasilja prema starijim članovima porodice koja su kvalifikovana kao prekršaj u odnosu na ukupan broj prekršaja koji se odnose na nasilje u porodici.

Prema podacima iz evidencije Policijske uprave u Nišu, veći broj žrtava nasilja u porodici je ženskog pola – od ukupno 238 žrtava, 172 su osobe ženskog pola, odnosno 72,27 odsto, dok je muškog pola 66 žrtava, odnosno 27,73 odsto – (Grafikon 8).

Grafikon 8

⁹⁷ Godišnji izveštaj Centra za socijalni rad „Sveti Sava” u Nišu za 2010. godinu, str. 34.

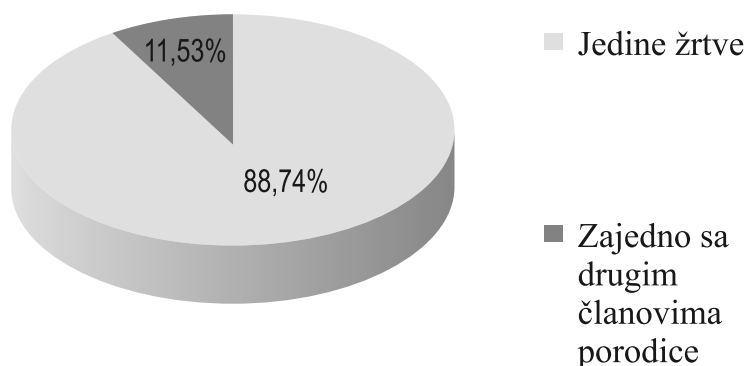
Međutim, kad su u pitanju starije osobe kao žrtve, tj. osobe od 65 i više godina (26), prema policijskoj evidenciji, među njima je 15 žena i 11 muškaraca. Indikativno je, međutim, da se podaci Centra za socijalni rad u Nišu o polnoj strukturi starijih osoba žrtava nasilja u porodici u priličnoj meri razlikuju. Naime, prema evidenciji ovog centra, među starijim osobama žrtvama nasilja u porodici žene čine 87,5 odsto, a muškarci 12,5 odsto.⁹⁸

U svakom slučaju, broj starijih žena koje su pretrpele nasilje u porodici veći je od broja starijih muškaraca koji su ovom obliku nasilja bili izloženi, što potvrđuje rodnu dimenziju nasilja u porodici, koje se razlikuje od svih drugih oblika nasilja upravo po tome što u neproporcionalno većem obimu pogađa žene.

Među starijim osobama koje su pretrpele nasilje u porodici dominiraju osobe starosti od oko 70-75 godina, pri čemu je prosečna starost žrtava 72 godine i tri meseca. U uzorku obuhvaćenom istraživanjem čak osam žrtava nasilja u porodici ima preko 80 godina starosti, a među njima je pet žena, od kojih najstarija ima 87 godina.

U tri slučaja nasilja nad starijim osobama, nasilje je istovremeno izvršeno prema dve starije osobe (supružnicima), dok je u jednom slučaju izvršeno prema starijoj osobi i punoletnoj osobi mlađeg životnog doba, koja s njom živi. U ostalim slučajevima (88,47 odsto) starije osobe bile su jedine žrtve nasilja – (Grafikon 9).

Grafikon 9

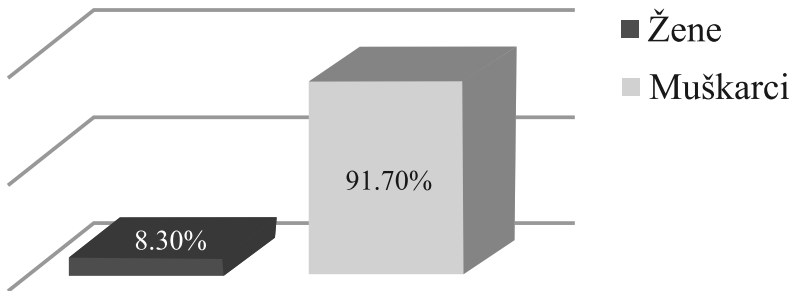

2.3. Podaci o izvršiocima nasilja

Među izvršiocima nasilja u porodici u istraživanom uzorku najviše je muškaraca – 197, odnosno 91,7 odsto, dok je žena 18, što čini 8,3 odsto ukupnog broja izvršilaca – (Grafikon 10).

98 Godišnji izveštaj Centra za socijalni rad „Sveti Sava” u Nišu za 2010. godinu, str. 34.

Grafikon 10

Najveći broj izvršilaca nasilja u porodici je u uzrastu od 30 do 40 godina, a među njima samo sedam osoba ima 65 i više godina, od čega šest muškaraca i jedna žena.⁹⁹

Međutim, starosna struktura izvršilaca nasilja prema starijim osobama u porodičnom kontekstu u izvesnoj meri se razlikuje. Naime, najveći broj izvršilaca ovog nasilja ima između 43 i 48 godina, a samo jedan među njima ima 65 i više godina. Najstariji izvršilac je muškarac od 69 godina, a najmlađi takođe muškarac od 28 godina.

Prosečna starost izvršilaca nasilja prema starijim osobama je 45 godina i osam meseci. U odnosu na prosečnu starost žrtava koja iznosi 72 godine i tri meseca, izvršioци nasilja su u proseku mlađi od svojih žrtva za 26 godina i pet meseci.

2.4. Priroda odnosa između izvršilaca nasilja i osoba koje su pretrpele nasilje

Jedna od specifičnosti nasilja u porodici ogleda se u tome što je njegov dominantni oblik partnersko nasilje – nasilje prema bračnom supružniku i vanbračnom partneru, što su potvrdila dosadašnja empirijska istraživanja.¹⁰⁰ Nema, međutim, posebnih nalaza u pogledu prirode odnosa između izvršilaca i žrtava kad je u pitanju nasilje nad starijim osobama u porodičnom kontekstu.

⁹⁹ Prema podacima prikupljenim istraživanjem procesuiranih dela nasilja u porodici u periodu mart 2002. godine - 30. decembar 2003. godine pred Opštinskim sudom u Nišu, starosna struktura učinilaca pruža sledeću sliku: 7,1 odsto učinilaca je starosti do 18 do 25 godina, 17,85 odsto starosti od 25 do 32 godine, 28,57 odsto starosti od 33 do 40 godina, 39,28 odsto starosti od 41 do 48 godina, dok je samo 7,14 odsto učinilaca staro preko 65 godina. (Videti: Konstantinović Vilić, S, Petrušić, N, Krivično delo nasilja u porodici – pravna praksa u Republici Srbiji, Ženski istraživački centar za edukaciju i komunikaciju, Niš, 2004, str. 78).

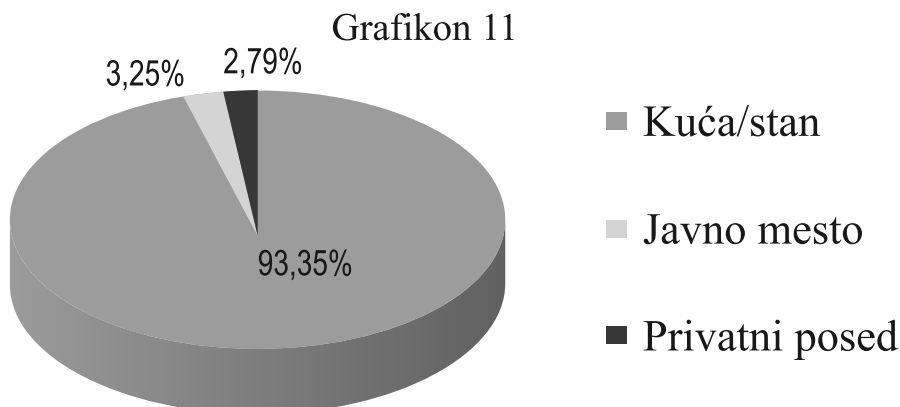
¹⁰⁰ Tako je, npr, u krivičnim predmetima formiranim prilikom procesuiranja dela nasilja u porodici pred sudovima u Nišu u periodu januar 2006. - maj 2007. godine, između izvršioца i žrtve je u 45,8 odsto predmeta postojao bračni odnos, u 10,1 odsto slučajeva vanbračni odnos, u 10,1 odsto predmeta izvršioци su bili deca, a žrtve njihovi roditelji, u 8,5 odsto izvršilac i žrtva bili su bivši supružnici, u 11,70 odsto slučajeva izvršioци su bili roditelji, a žrtve njihova deca, u 5,00 odsto predmeta izvršilac je bio brat, a žrtva sestra, u 3,70 odsto predmeta delo je izvršio unuk prema baki, u 1,7 odsto snaha prema svekrvi, a u 3,40 odsto svekrva prema snahi (Videti: Konstantinović Vilić, S, Petrušić, N, Krivično delo nasilja u porodici – pravna praksa u Republici Srbiji, Ženski istraživački centar za edukaciju i komunikaciju, Niš, 2004, str. 79).

U policijskoj evidenciji nisu sadržani podaci o prirodi odnosa između izvršioca i žrtve nasilja u porodici, tako da nije bilo moguće utvrditi da li je kod nasilja prema starijim osobama u porodičnom kontekstu dominantno partnersko nasilje ili nasilje koje vrše deca nad roditeljima, odnosno drugi članovi porodice. Ni u Centru za socijalni rad ne postoje posebni podaci o porodičnoj relaciji između izvršilaca nasilja u porodici i starijih osoba kao žrtava. Prema objedinjenim podacima Centra za socijalni rad koji se odnose na nasilje u porodici u toku 2010. godine,¹⁰¹ od ukupno 107 prijavljenih slučajeva nasilja u porodici, 20 se odnosi na nasilje koje je izvršio bračni ili vanbračni partner žrtve (18,7 odsto), a 19 na nasilje koje su izvršila deca nad roditeljima (17,7 odsto), dok se ostali slučajevi odnose na nasilje koje vrše roditelji nad decom (najčešće otac), braća, odnosno sestre i drugi članovi porodice.

Prema podacima iz policijske evidencije, izvršioci nasilja nad starijim osobama u porodičnom kontekstu znatno su mlađi od svojih žrtava (u proseku 26 godina i pet meseci). Samo u jednom slučaju izvršilac nasilja približno je istih godina kao i njegova žrtva (izvršilac nasilja je muškarac od 69 godina, a žrtva nasilja žena od 67 godina). Na osnovu ovih podataka moguće je postaviti hipotezu da su najčešći izvršioci nasilja prema starijim osobama u porodičnom kontekstu njihova deca i drugi mlađi članovi njihove porodice. Ipak, za potvrdu ove hipoteze neophodno je izvršiti istraživanje na većem uzorku, uz neposredno prikupljenje podataka iz samih predmeta.

2.5. Podaci o izvršenim delima

Prema prikupljenim podacima, najveći broj krivičnih dela nasilja u porodici (202) izvršen je u porodičnoj kući, odnosno stanu žrtve i izvršioca (93,95 odsto), sedam je izvršeno na javnom mestu (šest na ulici i jedno u prodavnici) – (3,25 odsto) i šest na privatnom posedu (kućnom placu) – (2,79 odsto) – (Grafikon 11).

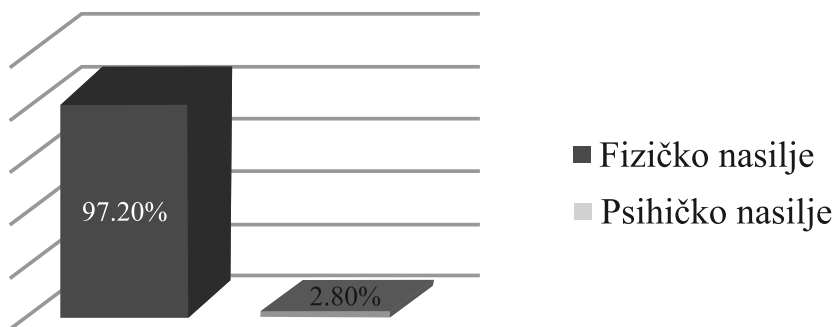
101 Godišnji izveštaj Centra za socijalni rad „Sveti Sava” u Nišu za 2010. godinu, str. 34.

Na osnovu navedenih podataka, može se zaključiti da se jedna od specifičnosti nasilja prema starijim osobama u porodičnom kontekstu ogleda u tome što se ovaj vid nasilja mnogo češće vrši u porodičnoj kući ili stanu (oko 94 odsto), nego što je to slučaj s nasiljem koje se vrši prema drugim članovima porodice, i da se nasilje prema starijim članovima porodice retko vrši na javnom mestu. To potvrđuju nalazi iz ranijih istraživanja nasilja u porodici. Naime, porodična kuća ili stan žrtve i izvršioca javlja se kao konkretno mesto izvršenja nasilja u porodici u oko 65 odsto slučajeva, dok se u oko sedam odsto slučajeva nasilje vrši na javnom mestu.¹⁰²

Ova specifičnost može se objasniti činjenicom da je među starijim osobama mnogo veći broj nemoćnih i bolesnih, koji retko izlaze iz svog doma.

U slučajevima nasilja obuhvaćenih istraživanjem dominira fizičko nasilje. Psihičko nasilje, koje je najčešće izvršeno pretnjama da će se napasti na život i telo i verbalnim maltretiranjem, pojavljuje se u šest od ukupno 215 prijavljenih slučajeva nasilja u porodici. U istraživanom uzorku nijedan prijavljeni slučaj nasilja u porodici ne odnosi se na seksualno nasilje (Grafikon 12).¹⁰³

Grafikon 12

Kad su u pitanju krivična dela nasilja nad starijim osobama, sva se ona odnose na fizičko nasilje. To pokazuje da je prag tolerancije na psihičko nasilje kada su u pitanju starije osobe veoma visok i da se ono ne smatra nasiljem u odnosu na koje se može očekivati reakcija institucija sistema.

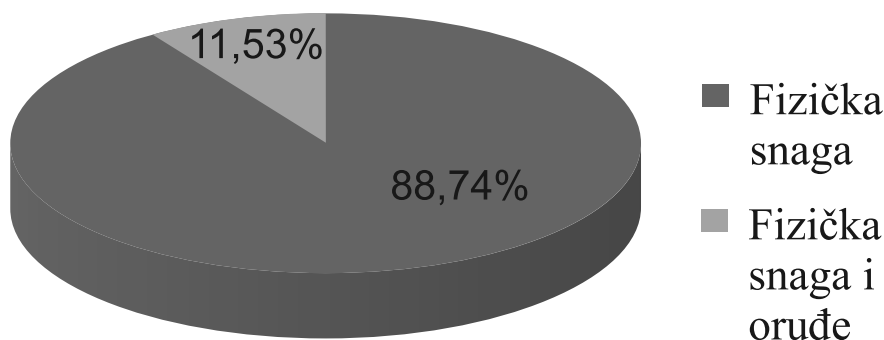
102 Prema istraživanju krivičnih dela nasilja u porodici procesuiranim pred sudovima u Nišu u periodu januar 2006. - maj 2007. godine, zajednički stan/kuća/dvorište žrtve i izvršioca javlja se kao konkretno mesto (prostor) izvršenja dela u 64,5 odsto slučajeva, u 5,10 odsto mesto izvršenja je stan/kuća/dvorište izvršioca, u 11,97 odsto slučajeva mesto izvršenja dela je stan/kuća/dvorište žrtve, dok je u 6,90 odsto slučajeva konkretno mesto izvršenja javni prostor. (Videti: Konstantinović Vilić, S, Petrušić, N, Krivično delo nasilja u porodici – pravna praksa u Republici Srbiji, Ženski istraživački centar za edukaciju i komunikaciju, Niš, 2004, str. 67).

103 Do sličnih nalaza došlo se i u ranijim istraživanjima. Videti: Konstantinović Vilić, S, Petrušić, N, Krivično delo nasilja u porodici – pravna praksa u Republici Srbiji, Ženski istraživački centar za edukaciju i komunikaciju, Niš, 2004, str. 83).

U ispitivanom uzorku fizičko nasilje izvršeno je upotrebom fizičke snage, pri čemu su radnje izvršenja raznovrsne: čupanje kose, udaranje pesnicama i rukama po glavi i telu, šutiranje, šamaranje, izvrtnje ruke, udaranje pesnicom u predelu nosa i usta i dr. Pored ruke i noge, najčešće korišćeni predmeti i oruđa za vršenje nasilja bili su drvena motka, metalna cev, kaiš, drvena palica, staklena flaša, motika, sekira, stolica i drugo oruđe. U čak šest slučajeva nasilja u porodici upotrebljen je nož, što svedoči o njegovoj brutalnosti.

U pogledu izvršenja nasilja nad starijim osobama, izvršiooci nasilja uglavnom koriste fizičku snagu, pri čemu je u tri od ukupno 26 prijavljenih slučajeva korišćeno oruđe – drvena palica, odnosno neidentifikovano „tupo oruđe“ – (Grafikon 13).

Grafikon 13

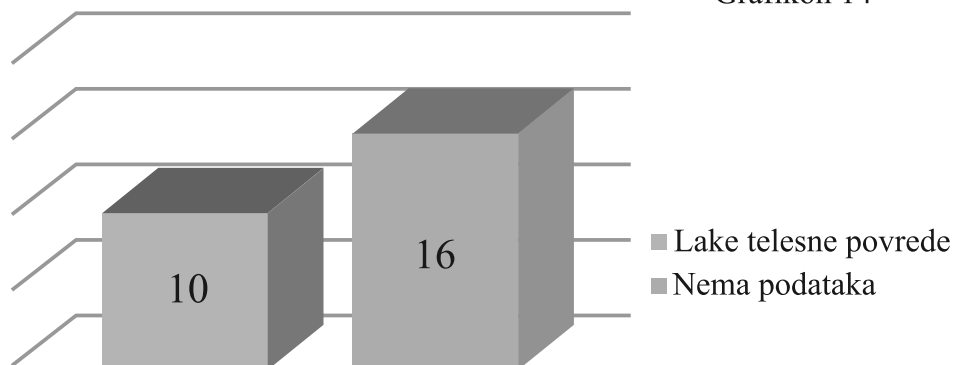

Radnje izvršenja nasilja prema starijim osobama takođe su raznovrsne, od udaranja šakama i pesnicom, šutiranja, čupanja kose, šamaranja i sl.

Prema podacima iz službene evidencije, od ukupno 238 žrtava nasilja u porodici u uzorku obuhvaćenom istraživanjem, 63 žrtve zadobile su telesne povrede koje su označene kao „lake“. U pogledu 169 žrtava fizičkog nasilja, od kojih je prema njih 11 fizičko nasilje izvršeno upotrebom noža i drugih opasnih oruđa, nema podataka o zadobijenim povredama. Iz ovoga bi se moglo zaključiti da je u tim slučajevima posledica nasilja bio nanošenje fizičkog bola ili umanjivanje fizičke sposobnosti. Ovakav zaključak treba uzeti s rezervom, jer nije sasvim izvesno da li se u policijsku evidenciju podaci o nanošenju povrede unose samo ako su povrede konstatovane u lekarskom uverenju ili na osnovu podataka iz službenih beležaka koje se sastavljaju nakon policijske intervencije. Kad su u pitanju starije osobe kao žrtve nasilja u porodici, indikativno je da su samo kod 10 osoba navedeni podaci o posledicama nasilja u vidu lake telesne povrede, pa se može pretpostaviti da ostalih 16 starijih osoba nad kojima je izvršeno nasilje u porodici ili nisu telesno povređene ili nisu bile podvrgnute lekarskom pregledu kako bi se utvrdile povrede. Treba napomenuti da su među ovim

osobama i dve prema kojima je nasilje izvršeno upotrebom drvene palice i „tupog oruđa“ – (Grafikon 14).

Grafikon 14

Treba primetiti da u policijskoj službenoj evidenciji nisu razvrstane lake telesne povrede na tzv. „običnu“ i „opasnu“ laku telesnu povredu. U krivičnopravnoj literaturi, pod „običnom“ lakom telesnom povredom podrazumeva se svaka telesna povreda, odnosno narušavanja zdravlja kada nije doveden u opasnost život povređenog niti je prouzrokovana opasnost za njegov život; nije uništen trajno ili u znatnoj meri oslabljen nijedan deo tela ili organ; nije prouzrokovana trajna ili privremena nesposobnost za rad povređenog niti trajna nesposobnost za rad koji predstavlja glavno zanimanje povređenog; zdravlje povređenog nije trajno, ni teško narušeno; nije prouzrokovana unakaženost niti deformisanost telesnog izgleda povređenog. Ostaje nepoznato kakav su karakter imale telesne povrede u slučajevima nasilja obuhvaćenih istraživanjem.

U svim slučajevima obuhvaćenim istraživanjem, kao što je već rečeno, policija je podnela krivičnu prijavu javnom tužilaštvu zbog osnovane sumnje da je izvršeno krivično delo nasilja u porodici iz čl. 194. KZ. Ostaje nepoznato koliko je prekršajnih prijava podneto zbog nasilja izvršenog nad starijim članovima porodice, a koliko je slučajeva ovog nasilja povodom kojih nisu podnete ni krivične ni prekršajne prijave. Zbog toga se ni približno ne zna koliki je bio obim nasilja nad starijim osobama u porodičnom kontekstu tokom 2010. godine, na području Policijske uprave u Nišu.

3. Primer društvene reakcije na nasilje prema starijim osobama u porodičnom kontekstu – analiza slučaja D. Ž. i K. Ž.

Neposredni predmet analize je dokumentacija predmeta koji je formiran nakon ličnog dolaska D. Ž, starije žene izložene nasilju u porodici koje nad njom vrše suprug

i sin. Slučaj je otvoren 6. aprila 2010. godine, sastavljanjem službene beleške povodom izjave žrtve, a poslednja evidentirana aktivnost u predmetu datira od 5. maja 2011. godine. Fotokopija dokumentacije iz predmeta predata je na uvid istraživačici 21. maja 2011. godine, tako da se analiza odnosi na aktivnosti i mere koje su u ovom slučaju preduzimane od 6. aprila 2010. godine do 21. maja 2011. godine, tj. u periodu koji je trajao više od godinu dana, tačnije 13 meseci i 15 dana.

3.1. Osnovni podaci o žrtvama:

D. Ž. ima 65 godina, rođena je i živi u selu. Udata je i živi u porodičnom domaćinstvu sa suprugom K. Ž. (75) i punoletnim sinom S. Ž. (40). Ima i ćerku (31), koja je sa 16 godina otišla da živi sa sadašnjim suprugom i koja sada živi u drugom selu, u zajedničkom domaćinstvu sa suprugom, dvoje dece i njegovim roditeljima. D. Ž. je domaćica, radi na poljoprivrednom imanju, nikada nije bila u radnom odnosu i nema bilo kakvu imovinu na svoje ime, niti lične prihode. Suprug K. Ž. je penzioner, a sin je zaposlen i neoženjen.

3.2. Opis nasilja i razvoj porodičnih odnosa

Prema podacima sadržanim u službenoj dokumentaciji, koji su prikupljeni saslušanjem žrtve i članova njene porodice, D. Ž. je u kontinuitetu bila izložena fizičkom i psihičkom nasilju od strane supruga, i to od samog zasnivanja bračne zajednice. Njen suprug oduvek je konzumirao alkohol i često ju je tukao pesnicama, razbijao joj nos i usta, čupao, vukao za uši do raskrvarenja, nazivao je pogrđnim imenima, vređao je da je „kurva“ i više puta je isterivao iz kuće. Dok su joj roditelji bili živi, ona je u akutnim situacijama nasilja povremeno nalazila utočište kod njih ili se sklanjala i spavala u pomoćnim prostorijama namenjenim smeštaju letine. I ovaj slučaj potvrđuje da nasilje nad ženama u starijem životnom dobu predstavlja obrazac ponašanja i nastavak je nasilja koje traje godinama unazad.

Pored fizičkog nasilja, D. Ž. je bila izložena i ekonomskom nasilju. Iako je obavljala sve poslove u domaćinstvu, radila na poljoprivrednom imanju, čuvala stoku i učestvovala u sticanju zajedničke imovine, sva imovina stečena u braku upisana je na ime supruga, a ona nije imala ni minimalna novčana sredstva za lične potrebe, tako da je novac uvek morala da traži od supruga. Dok je bila u mlađim godinama, želela je da se zaposli, ali suprug nije dozvolio da se prijavi službi za zapošljavanje, niti da bilo gde radi.

Pored nasilja koje je nad njom kontinuirano vršio suprug, D. Ž. je počeo da zlostavlja i sin, počev od 1990. godine, kada se vratio iz Vukovara, sa odsluženja vojnog

roka. Bila je izložena fizičkom, psihičkom i ekonomskom nasilju, a obrazac nasilja koje je vršio sin bio je skoro identičan obrascu nasilja koje je vršio suprug. Sin S. Ž. ju je veoma često tukao pesnicama po glavi i telu, čupao joj pramenove cele kose, često joj je razbijao nos ili usta, bio je drzak, nazivao je „kurvom“, pretio je da će je ubiti, stalno je vikao i naređivao joj da ga služi, održava higijenu njegove odeće i sl. U sobu koju je sin koristio D. Ž. nije smela da ulazi jer joj je to sin zabranio. Jednom prilikom S. Ž. je upotrebio fizičku silu kako bi majku D. Ž. primorao da mu da deo novca od besplatnih akcija, a deo mu je ona sama dala zbog „mira u kući“.

S. Ž. je vlasnik stana u gradu, čiju su kupovinu delomično finansirali njegovi roditelji, ali D. Ž. nije nikada bila u tom stanu i ne zna gde se stan nalazi. Iako redovno prima platu, S. Ž. ne učestvuje u pokrivanju troškova ishrane i troškova održavanja domaćinstva.

Suprug K. Ž. je često bio prisutan kada je sin tukao i zlostavljao majku, ali nikada nije pokušao da je zaštiti. Prema iskazu D. Ž., on to nije činio zbog straha da će sin i njega napasti.

Od 1990. godine sin S. Ž. je bio nasilan i prema ocu K. Ž., koga je često tukao i maltretirao, ali po tvrđenju D. Ž., on nije mogao da zaštiti sebe i uvek je negirao ili pravdao sinovljevo nasilje. Poslednjih godina dana S. Ž. je postao naročito nasilan prema roditeljima, posebno kada je u alkoholisanom stanju. Ovo potvrđuje tzv. transgeneracijsku transmisiju nasilja – deca koja su odrasla u porodici u kojoj je prisutan nasilni model ponašanja često i sama u odraslom dobu pribegavaju nasilju i usmeravaju ga ka svojim roditeljima, naročito ako s njima žive u zajedničkom domaćinstvu.

3.3. Ranije obraćanje državnim organima i institucijama

Zbog nasilja koje je njen suprug vršio, D. Ž. je samo jednom tražila zaštitu, i to pre oko 20 godina, kada se obratila policiji. Policija je izašla na teren, upozorila i opomenula K. Ž. i otišla. Zato što ga je prijavila policiji, K. Ž. joj je stalno pretio i prigo-varao, tako da više nije smela da se obrati bilo kome za pomoć.

Zbog nasilja koje je nad D. Ž. izvršio sin, D. Ž. se 2009. godine obratila policiji.¹⁰⁴ Policijska patrola je došla u njihovu kuću i tom prilikom upozorila S. Ž. Prema saznanjima D. Ž., S. Ž. je dobijao pozive da se javi policiji, ali ne zna da li se javljao.

¹⁰⁴ U praksi se retko događa da sama starija osoba prijavi izvršeno nasilje u porodici. Prema svedočenju zaposlenih, „kada se radi o nasilju u porodici, centar za socijalni rad najviše prijave dobija od policije, jer obično budu u pitanju fizičke povrede gde policija interveniše i utvrđuje da je uzrok nastanka povreda bilo nasilje. Zatim, nasilje u porodici prijavljuju srodnici ili komšije ako je nasilje bilo bučno ili ako primete tragove nasilja na staroj osobi. Takođe, mada veoma retko, ima slučajeva kada se sama stara osoba odluči da prijavi nasilje“. Videti: Srnić, J, „Nasilje nad starim osobama“, Temida, časopis o viktimizaciji, ljudskim pravima i rodu, 2/2010, str. 101.

Prilikom jedne intervencije, po tvrđenju D. Ž, policija je od S. Ž. oduzela pušku. S. Ž. je nakon prijavljivanja postao još agresivniji i bezobzirni prema D. Ž.

Svedočenje D. Ž. o ponašanju supruga i sina nakon intervencije policije pokazuje da ova intervencija nije imala pozitivne efekte – ne samo da nije zaustavila nasilje, već je dodatno „ražestila“ izvršioce i provocirala izvršenje novih akata nasilja. I u ovom predmetu potvrđen je nalaz iz ranijih istraživanja: relativno veliki broj žrtava nasilja u porodici ima negativno iskustvo s prvom prijavom i zato kasnije ne prijavljuju nove akte nasilja.¹⁰⁵ Zbog toga je u slučajevima nasilja u porodici od izuzetnog značaja kakav je profesionalni odnos službenih lica u institucijama kojima se žrtva nasilja obraća za pomoć – ukoliko prilikom prvog prijavljivanja dela ne naiđe na razumevanje i podršku, mala je verovatnoća da će se ponovo obratiti.

Treba imati u vidu da u slučajevima kada ne postoje zakonski uslovi za privođenje izvršioca nasilja osnovna uloga policije prilikom intervencije jeste da bude neka vrsta posrednika, „mirotvoraca“, što podrazumeva da ostane na mestu događaja dok se nasilnik ne smiri ili se situacija ne stiša na neki drugi način.¹⁰⁶ Da bi ovaj zadatak uspešno obavili, od pripadnika policije očekuje se da raspolažu određenim interpersonalnim i komunikacijskim veštinama, kako bi ostvarili autoritet bez formalne prinude i izbegli primarnu i sekundarnu viktimizaciju i žrtve i izvršioca nasilja. Zbog toga bi prilikom daljeg rada na unapređenju zaštite od nasilja u porodici, uključujući i zaštitu starijih osoba od ovog vida nasilja, trebalo predvideti programe edukacije policijskih službenika i njihovu specijalizaciju za rad na slučajevima nasilja u porodici.

Radi unapređenja rada i sprečavanja improvizacije u postupanju policije, neophodno je usvajanje posebnog Protokola o postupanju policijskih službenika u slučajevima nasilja u porodici, po ugledu na Poseban protokol o postupanju policijskih službenika u zaštiti maloletnih lica od zlostavljanja i zanemarivanja¹⁰⁷ iz 2006. godine, koji je zasnovan na principima i smernicama iz Opšteg protokola za zaštitu dece od zlostavljanja i zanemarivanja iz 2006. godine.¹⁰⁸ Budući Protokol o postupanju policijskih službenika u slučajevima nasilja u porodici trebalo bi da sadrži posebna pravila o načinu intervencije policije u slučajevima nasilja nad starijim članovima porodice, imajući u vidu njihovu posebnu osetljivost i ranjivost.

105 Konstantinović Vilić, S, Petrušić, N, Krivično delo nasilja u porodici – aktuelna pravosudna praksa u Beogradu i Nišu, Autonomni ženski centar, Ženski istraživački centar za edukaciju i komunikaciju, Beograd, 2007, str. 12-16.

106 O ulozima i zadacima policije na sprečavanju nasilja, detaljno: Hoyle, C, *Negotiating Domestic Violence, Police, Criminal Justice and Victims*, Oxford University Press, 2000; Konstantinović Vilić, S, Petrušić, N, „Reagovanje policije na nasilje u porodici, teorijski okvir i strana iskustva“, *Temida*, časopis o viktimizaciji, ljudskim pravima i rodu, 1/2005, str. 3-10.

107 [http://www.unicef.org/serbia/Posebni_protokol_-_MUP\(1\).pdf](http://www.unicef.org/serbia/Posebni_protokol_-_MUP(1).pdf)

108 http://www.unicef.org/serbia/opsti_protokol_-_za_web.pdf

3.4. Postupanje Centra za socijalni rad

3.4.1. Prijem

D. Ž. se najpre obratila Gerontološkom centru molbom da tamo bude smeštena zbog nasilja u porodici. Okolnost da se D. Ž. obratila Gerontološkom centru potvrđuje da je veoma slaba informisanost starijih osoba o nadležnostima institucija i o pravima koja im pripadaju te o načinima njihovog ostvarivanja. D. Ž. je poučena je da se obrati Centru za socijalni rad, što je i učinila. Odmah po dolasku D. Ž. u Centar za socijalni rad, stručni radnik Centra koji radi na prijemu, postupajući u skladu s principima vođenja slučaja, sačinio je službenu belešku na osnovu izjave D. Ž. konstatujući da je Ž. D. došla lično, da je na rukama imala vidljive modrice i da je u rukama imala pramen kose koji joj je sin dan pred dolazak u Centar iščupao s glave, da je sin S. Ž. nasilan i prema ocu, tj. njenom suprugu, da je često izložena nasilju od strane sina, da ga je više puta prijavljivala policiji, ali da je posle svake opomene policije on postajao još nasiljniji.

Prema protokolu, stručni radnik na prijemnom odeljenju izvršio je početnu procenu na standardizovanom obrascu, u koji je uneo podatke o članovima porodice, formulisao problem navođenjem da se radi o nasilju u porodici, doneo odluku da se „slučaj otvara“ i odredio mu prioritet 1 („neodložno“), na skali od 1 do 3.¹⁰⁹

3.4.2. Saslušanje žrtve nasilja

Odmah po dolasku D. Ž. u Centar, ona je saslušana. Cilj saslušanja bio je da se ispita da li su ispunjeni uslovi da bude smeštena u lokalno Prihvatilište za žene i decu žrtve nasilja, što se vidi i iz označenja pravne stvari u zapisniku o saslušanju – „smeštaj u prihvatilište za žene i decu žrtve nasilja“.

Prema podacima iz zapisnika o saslušanju D. Ž, ona je navela da je sin stalno tuče i zlostavlja, da je nakon poslednjeg nasilja koje je izvršio napustila kuću i otišla kod

109 Predmeti se prema stepenu prioriteta postupanja razvrstavaju u tri kategorije: 1) „neodložno“ – ako prikupljeni podaci ukazuju da je osoba pod visokim rizikom, postupak početne procene započinje odmah, a neodložna intervencija mora se sprovesti što pre, najduže u roku od 24 sata; 2) „hitno“ – ako prikupljeni podaci ukazuju da je osoba u umerenom riziku, postupak početne procene mora početi što pre, najdalje u roku od tri dana (72 sata) po prijemu saznanja o korisniku i porodici; 3) „redovno“ – ako prikupljeni podaci ukazuju da bezbednost osobe nije ugrožena, ili da su rizici niski, postupak početne procene mora početi što pre, najkasnije pet radnih dana po prijemu obaveštenja ili drugih saznanja o slučaju (čl. 50. Pravilnika o organizaciji, normativima i standardima rada centra za socijalni rad, op. cit.).

ćerke, gde je prespavala. Zatražila je da bude smeštena u Prihvatište jer nema uslova da ostane kod ćerke, koja je plaši za bezbednost svoje porodice, budući da je S. Ž. „preke naravi“. Po tvrdjenju D. Ž., iz istog razloga ne mogu je primiti ni njen brat i sestra jer se i oni plaše S. Ž. Izrazila je želju da trajno rešenje za nju bude smeštaj u starački dom. Posle saslušanja, D. Ž. je poučena da smeštaj u Prihvatištu može trajati najduže mesec dana. Saslušanje je trajalo 20 minuta.

3.4.3. Procena slučaja

Po saslušanju D. Ž. u narednih šest dana izvršena je početna procena slučaja na standardizovanom obrascu br. 3. U odgovarajuće rubrike uneti su podaci o korisnici (D. Ž.) i članovima njene porodice. Iz rubrike „Podaci o drugim institucijama/ stručnim radnicima uključenim u procenu“ vidi se da je u procenu uključeno samo Prihvatište za žene i decu žrtve nasilja.

Kao razlog procene, naveden je „smeštaj u Prihvatište za žene i decu žrtve nasilja zbog nasilja u porodici (...), po ličnoj prijavi korisnice“. Izostala je detaljnija elaboracija porodičnih/korisnikovih napora da se reši problem, korisnikovo viđenje problema/ napretka člana porodice i drugih relevantnih osoba i institucija.

Ni informacije u rubrici „Podaci o aktuelnom stanju i potrebama korisnika“ nisu dovoljno sadržajne. Zdravstveno stanje korisnice ocenjeno je kao dobro, uz konstataciju da može samostalno da zadovoljava elementarne životne potrebe, a kao njena ključna potreba navedeno je da D. Ž. „prihvata mogućnost da bude smeštena u Prihvatište“.

Detaljno je opisana hronologija nasilja, trenutna situacija u kojoj se D. Ž. nalazi, uključujući i njene imovinske prilike, kvalitet odnosa sa članovima porodice i dr.

U rubrici „Snage lične, porodične i zajednice za rad na prevazilaženju problema“, navedena su tri aktera: korisnica, stručna služba Prihvatišta za žene i decu žrtve nasilja i Centar za socijalni rad.

Tzv. sumarna procena veoma je oskudna. Iako se očekuje da ona sadrži identifikaciju postojećih rizika, karakteristike problema i situacije korisnika/ce, kao i ishode usluga i mera, sumarna procena je svedena na to da se konstatuje da je, na osnovu obavljenog razgovora sa D. Ž., izjave koju je dala na zapisnik o saslušanju stranke i procene aktuelnog stanja i potrebe za smeštajem, D. Ž. smeštena u Prihvatište za žene i decu žrtve nasilja. Nedostaje procena ishoda preduzete mere, a nije predviđeno ni šta još treba preduzeti kako bi se rešio životni problem D. Ž.

U rubrici „Potrebne usluge, mere i intervencije“ navedeno je jedino da je „potrebno doneti rešenje o priznavanju prava na smeštaj u Prihvatište“.

3.4.4. Postupak za donošenje odluke o smeštaju u Prihvatište

Nakon 23 dana od dana smeštaja D. Ž. u Prihvatište, krajem aprila 2010. saslušani su članovi njene porodice: suprug, sin i ćerka.

Najpre je saslušana ćerka S. I, koja je izjavila da joj je poznato da njen brat S. Ž. maltretira majku, da ona nije u mogućnosti da primi majku u svoje domaćinstvo jer njena porodica jedva preživljava. Navela je da se plaši i svog brata, koji joj je zapretio da se više ne javlja i ne dolazi kod roditelja. Prema podacima iz zapisnika, S. I. ne želi „da stane ni na čiju stranu“, ali je zabrinuta za bezbednost majke. Navela je da ne bi bila u mogućnosti da plaća eventualni smeštaj majke u Gerontološki centar. Saslušanje je trajalo 30 minuta.

Posle saslušanja S. I, saslušan je suprug K. Ž, koji je izjavio: „Još od početka braka D. Ž. Je često odlazila od mene i vraćala se svojim roditeljima, pa se ponovo vraćala“, pri čemu je, kako kaže, D. Ž. to radila „bez razloga“. To je uradila i marta 2010. godine. Dalje navodi: „Ja nisam išao u policiju da to prijavim, niti telefonom, jer imam puno posla oko kuće i u polju“. (...) „Pošto je ovako otišla od kuće, ja više ne bih želeo da je primim u kuću, zato što će ona i ako se vrati ponovo da ode od kuće“. Po tvrđenju K. Ž, on prema D. Ž. nikada nije bio nasilan, a D. Ž. se korektno ponašala prema deci, ali u poslednjih 10 godina se promenila, tako da se on i njegov sin, kako navodi, „sami hrane i peru veš“. Pošto mu je objašnjeno da postoji mogućnost da D. Ž. bude smeštena u ustanovu socijalne zaštite, naveo da „ne želi da učestvuje u troškovima njenog smeštaja“. Saslušanje je trajalo 20 minuta.

Saslušan je i S. Ž. Pored iznošenja ličnih podataka, on je dao sledeću izjavu: „Ja svojoj majci nikada nisam pretio ni fizički ni psihički, samo je povremeno dolazilo do svađa. Umesto da me savetuje i čuva kao majka, ona me je konstantno vređala i rečima i delima. U vezi s navodom da pijem, ja čašicu nisam uzeo 10-15 godina da ne bih narušio svoje zdravlje.“ Po njegovim rečima, D. Ž. je samovoljno napustila kuću. Naveo je da je D. Ž. ranije podnosila prijave protiv njega, da je više puta saslušan, ali tada policija nije utvrdila da je tačno to što je ona navodila. S. Ž. je uputio brojne primedbe na račun ponašanja svoje majke, smatrajući da se nije ponašala onako kako treba da se ponaša „prava majka i žena“: „O meni i mom ocu nije vodila računa, prestala je da nam kuva i da nas pere.“ Po njegovim rečima, nisu tačni navodi D. Ž. da je on i njegov otac maltretiraju. Smatra da „nju neko uči da se tako ponaša“. Izjavio je da D. Ž. može da se vrati i živi s njima, „pod uslovom da nadležni organi porazgovaraju s njom i ako treba da se uputi na lečenje jer ima psihičkih problema“. Rekao je i sledeće: „Neće da pije lekove koje su joj prepisali jer misli da ćemo otac i ja da je otrujemo.“ S. Ž. je izjavio da on i njegov otac ne žele da snose troškove smeštaja D. Ž. u bilo koju socijalnu ustanovu. Saslušanje S. Ž. trajalo je 60 minuta.

Petog maja 2010. godine doneto je rešenje kojim je D. Ž. „priznato pravo na smeštaj u Prihvatište...“, počev od 6. aprila 2010. do 5. maja 2010, i to na teret budžeta Grada Niša. Tim rešenjem je, zapravo, „pokriven“ jednomesečni boravak D. Ž. u Prihvatištu. U obrazloženju rešenja sumarno je opisan istorijat nasilja kome je D. Ž. bila izložena od strane supruga i sina, kao i aktuelna situacija. Ukazano je na nepostojanje mogućnosti da se D. Ž. smesti kod ćerke, budući da je ona zabrinuta za bezbednost svoje porodice jer S. Ž. i njoj pretilo i da D. Ž. nema materijalnih sredstava. Navedeno je, takođe, da se rešenje donosi na osnovu zaključka stručnog tima Centra za socijalni da se „do iznalaženja adekvatnog vida zaštite D. Ž. prizna pravo na smeštaj u Prihvatište“.

3.4.5. Ponovne procene i naknadne intervencije

Od smeštaja D. Ž. u Prihvatište izvršene su dve naknadne procene, i to 4. juna 2010. godine i 5. jula 2010. godine. Kao razlog za prvu procenu, navedeno je produženje prava na smeštaj u Prihvatište „jer je pokrenut postupak po tužbi za nasilje u porodici i izdržavanje, a ročište je zakazano za 10. jun 2010. godine“. Razlog za drugu procenu takođe je bio „produženje prava na smeštaj jer se vodi postupak po tužbi za nasilje u porodici i izdržavanje“. Obe procene sadrže konstataciju o psiho-fizičkom zdravlju i ponašanju D. Ž. u Prihvatištu. U rubrici „Procena aktuelnog stanja i potreba korisnika“ i u jednoj i u drugoj Proceni navedeno je da su u Prihvatištu zadovoljene primarne potrebe D. Ž, ali da ona „očekuje rešavanje i okončanje sudskih postupaka i povratak kući te da nije zainteresovana za druge oblike zaštite“. U rubrici „Potrebne usluge, mere i intervencije“ navedeno je da je potrebno doneti rešenje o produžavanju prava na smeštaj u Prihvatištu.

Analiza dokumentacije sadržane u predmetu pokazuje da je D. Ž. 10 puta produžavan boravak u Prihvatištu, uvek na po mesec dana, i to na teret gradskog budžeta, a u obrazloženju su uvek navođene iste činjenice: da sudski postupci još uvek traju, da bi povratak D. Ž. u zajedničko domaćinstvo ugrozio njenu bezbednost jer postoji rizik od ponovnog nasilja, da nema mogućnosti za boravak D. Ž. kod srodnika i da je D. Ž. materijalno neobezbeđena.

Treba napomenuti da je ugovorom zaključenim između lokalne zajednice i ustanove u čijem je sastavu Prihvatište za žene i decu žrtve nasilja predviđeno da smeštaj u Prihvatištu može trajati najduže mesec dana. Iako nije predviđena mogućnost produženja smeštaja, to se u praksi čini, kada stručni tim Centra proceni da za tim postoji potreba. Međutim, boravak u Prihvatištu uvek se produžava na najviše mesec dana, čak i u onim slučajevima kada je sasvim izvesno da postoji potreba za dužnim boravkom. Nesumnjivo je da se to negativno odražava i na psiho-fizičko

zdravlje žrtava nasilja, koje nemaju nikakvu izvesnost u pogledu dužine boravka u Prihvatištu, niti bilo kakav uticaj na razrešenje situacije.

Prema izjavi koordinatorke Prihvatišta od aprila 2011. godine, koja je zabeležena u Listi praćenja kontakata i rada na slučaju, „D. Ž. su vodili kod lekara“ i ona i dalje „ostaje pri odluci na se ne vraća kući“. Nejasno je da li su razlog odlaska lekaru bili bolovi u predelu rebara na koje se D. Ž. žalila (sin ju je nogom šutirao) ili potreba da se obezbedi lekarski nalaz u cilju dokazivanja nasilja u sudskom postupku.

Nakon smeštaja u Prihvatište, voditeljka slučaja je samo dva puta posetila D. Ž. aprila i maja 2010. godine. Zabeleženo je da je prilikom posete D. Ž. aprila 2010. godine ona izjavila da se u domu malo privikla i da su svi „dobri“ prema njoj. „U kući samo radim i znam da ima posla oko bašte i ostalo, ali nemam nameru da se vraćam, plašim se i mnogo sam dugo trpela.“ Sličnu izjavu dala je i tokom posete maja 2010. godine.

Tokom boravka u Prihvatištu, D. Ž. je posetila ćerka, povremeno je zvala telefonom, ali je kasnije prestala da dolazi jer joj otac i brat prete i traže od nje da se „ne meša“ i ne podržava majku. U Listu praćenja kontakata i rada na slučaju zabeležena je juna 2010. godine izjava koordinatorke Prihvatišta da „se niko ne interesuje od srodnika za D. Ž., da ni ćerka više ne zove i ne dolazi“.

Zanimljivo je da je S. Ž. u junu, po dobijanju poziva za ročište, došao u Centar za socijalni rad i naveo da su „on i otac dobili neko rešenje, koje on nije hteo da potpiše i uzme“. Tom prilikom S. Ž. je od pravnik u Centru dobio informacije i objašnjenja u vezi sa sudskim postupkom. Nije, međutim, iskorišćena prilika da stručna lica s njim obave drugu vrstu stručnog razgovora i savetovanja.

D. Ž. je već prilikom prvog saslušanja, a i kasnije u više navrata, izjavljivala da sin S. Ž. zlostavlja oca. Prilikom prvog saslušanja u Centru za socijalni rad krajem aprila 2010. godine K. Ž. je negirao da sin vrši nasilje nad ocem i majkom. Iako je bilo indicija da je S. Ž. nasilan i prema K. Ž., stručna lica u Centru za socijalni rad nisu iskoristila mogućnost da iz drugih izvora utvrde ovu činjenicu i preduzmu odgovarajuće mere. Pažnja Centra za socijalni rad bila je više od godinu dana isključivo usmerena ka D. Ž. Tek početkom aprila, kada su D. Ž. i koordinatorka Prihvatišta informisale voditeljku slučaja o fizičkom nasilju koje je S. Ž. izvršio prema K. Ž., upućen mu je poziv na saslušanje.

Na poziv Centra, on je došao sa vidljivim povredama po licu i potvrdio da mu je povrede naneo sin i po prvi put izjavio da je i njega i njegovu suprugu sin često fizički povređivao i psihički zlostavljao. Po njegovim rečima, sin S. Ž. je „živčano popustio i treba da se leči“. K. Ž. je izjavio da je napustio kuću, da je prve noći prespavao kod ćerke, ali da sada ne zna da li da ide kod nekog rođaka ili da se vrati kući. Prema podacima iz predmeta, voditeljka slučaja predložila je K. Ž. da bude smešten u Prihvatnu stanicu Gerontološkog centra, ali je K. Ž. to odbio. Odbio je i ponudu da mu se pruži

pravna pomoć kako bi sastavio tužbu za zaštitu od nasilja u porodici uz obrazloženje „da ne želi da tuži sina jer će izgubiti posao“.

Telefonom je istog dana pozvana S. I, koja je potvrdila da je njen otac K. Ž. pre-spavao kod nje, da ga je tukao sin, da svuda po telu ima modrice, da se krije po po-jatama, i da mu je S. Ž. zapretio da će ga ubiti ako ode u Dom. Čerka je izjavila da je S. Ž. i kod nje dolazio, da je „pravio probleme“, pa je morala da zove policiju. S. I. je o tim okolnostima nakon nekoliko dana i usmeno saslušana i tom prilikom je ponovila date informacije.

Koordinatorica Prihvatišta je obavestila voditeljku slučaja da je, po njenim saznan-jima, policija izlazila na teren „ali da nikoga nije našla u kući“.

Prema podacima iz predmeta, posle saslušanja K. Ž. i S. I. voditeljka slučaja razgo-varala je sa službenikom nadležne policijske ispostave. Ne navodi se da li je razgovor bio telefonski ili neposredan. Zabeleženo je da je službeno lice policijske ispostave navelo da nije bilo prijave nasilja prema K. Ž, da su oni upoznati sa celokupnom porodičnom situacijom, ali da i oni imaju „isti problem“ koji se ogleda u tome što K. Ž. „odbija da sarađuje“. Zabeleženo je, takođe, da je policijskoj ispostavi upućena zamolnica, ali se ne navodi šta je njome traženo.

Iz liste praćenja kontakata i rada na slučaju vidi se da je Centar za socijalni rad informacije o toku postupaka i potrebama D. Ž. dobijao uglavnom od koordinatorice Prihvatišta, koju je voditeljka slučaja pozivala na razgovor nekoliko dana pre isticanje perioda na koji je doneto rešenje o smeštaju D. Ž. u Prihvatište. Nema podataka o tome da li su razgovori bili usmeni ili telefonski. Samo za neke razgovore navodi se da su obavljani telefonom.

Prema podacima iz predmeta, koordinatorica Prihvatišta je u više navrata uka-zivala na neefikasnost sudskog postupka, na odlaganje ročišta, na bahato ponašanje S. Ž. na ročištima u sudnici, zbog koga je sudija često tražio asistenciju službenog obezbeđenja, i informisala voditeljku slučaja o svim saznanjima koja ima u vezi sa slučajem. Treba primetiti da, prema podacima iz liste praćenja, nije sasvim jasno da li se protiv S. Ž. vodi krivični postupak zbog nasilja u porodici ili parnica za izdavanje mera zaštite, budući da se na nekoliko mesta pominje krivični postupak. Međutim, s obzirom na to da se pominju mere zaštite, može se zaključiti da se radi o parnici za zaštitu od nasilja u porodici.

Maja 2010. godine, koordinatorica Prihvatišta obavestila je voditeljku slučaja da je od meštana sela dobila informacije da „ne viđaju K. Ž. već duže vreme, da je u lošem zdravstvenom stanju i da mu je potrebna pre svega zdravstvena zaštita“. U lis-ti praćenja kontakata i rada na slučaju navedeno je da je koordinatorica Prihvatišta obavestila o tome policiju, „a pošto to nije u njihovoj nadležnosti, obratila se Centru da preduzme mere zaštite ostarelog lica“.

Analiza listi praćenja kontakata i rada na slučaju pokazuje da, osim što je donosio rešenja o produžavanju prava D. Ž. na smeštaj u Prihvatištu, pozivajući se na informacije o kretanju sudskog postupka koje je pružala koordinatorka Prihvatišta, Centar za socijalni rad nije preduzeo bilo kakvu drugu aktivnost kako bi se situacija razrešila. Sva očekivanja bila su usmerena ka tome da će okončanje sudskog postupka, tj. izdavanje mera zaštite od nasilja u porodici dovesti do promene situacije. U plan mera Centar za socijalni rad nije uvrstio one koje bi, pored ostalog, bile usmerene i ka izvršiocima nasilja,¹¹⁰ a sam plan nije bio vremenski ograničen.

S druge strane, kompleksnost situacije i same potrebe žrtava nasilja iziskivala je preduzimanje aktivnosti koje bi obezbedile okupljanje predstavnika svih službi i nadležnih organa kako bi njihovom koordinisanom akcijom žrtvama nasilja bila obezbeđena zaštita, a izgrađeno održivo rešenje. Jedan od metoda kojim se to moglo obezbediti jeste konferencija slučaja. Konferencija slučaja omogućava da se predstavnici centra za socijalni rad, zdravstvene službe, policije, nevladinih organizacija, lokalne samouprave i drugih relevantnih aktera nađu na jednom mestu u nastojanju da naprave najbolji plan u sprečavanju i zaštiti od nasilja u porodici.¹¹¹ Time se obezbeđuje neophodna međusektorska i multidisciplinarna saradnja, bez koje nema delotvorne i efikasne zaštite i održivih rešenja koja doprinose trajnom prevazilaženju problema.

U analiziranom predmetu snage na koje se Centar oslanjao bili su, pored resursa Centra, sama korisnica i Prihvatište.

3.4.6. Pravna zaštita

Osnovno zapažanje kad je u pitanju ostvarivanje pravne zaštite jeste da se Centar za socijalni rad ni na koji način nije time bavio. U planu mera nije uvršćeno podnošenje krivičnih prijava i pokretanje sudskih postupaka za izdavanje odgovarajućih mera pravne zaštite i ostvarivanje drugih prava. Iako je Centar za socijalni rad u Nišu, kao organ starateljstva, zakonom ovlašćen na pokretanje parnice za zaštitu od nasilja u porodici (čl. 284. PZ), to nije učinio iako je D. Ž. starija osoba, bez imovine. Takođe,

¹¹⁰ Prema podacima iz literature, u Srbiji nisu razvijeni programi rada sa izvršiocima nasilja u porodici. Samo pet odsto centara za socijalni rad, uglavnom sa područja Vojvodine, ima neki oblik organizovanog rada sa izvršiocima ovog oblika nasilja. Detaljno: Grujić, J, „Programi za počiniocce nasilja u porodici: istraživanje dobrih praksi i predlog modela rada sa počiniocima za Srbiju”, u: Prilozi za unapređenje strateškog i pravnog okvira u oblasti nasilja u porodici, grupa autora, Beograd, 2010, str. 187.

¹¹¹ O konferenciji slučaja i njenim prednostima, detaljno: Nasilje u porodici - čija je odgovornost?: priručnik za organizovanje konferencija slučaja za zaštitu od nasilja u porodici sa primerima dobre prakse, priredile Ivana Slavković, Tanja Ignjatović, Beograd, Autonomni ženski centar, Program razvoja dobrih praksi u oblasti nasilja u porodici, 2007.

uprkos tome što je od samog K. Ž. saznao da ga je sin S. Ž. fizički povredio i da mu pretilo, Centar za socijalni rad nije iskoristio ovlašćenje da pokrene parnicu za zaštitu K. Ž. od nasilja u porodici. Propušteno je, takođe, da se od policijske ispostave blagovremeno dobiju podaci o tome da li postoji krivična prijava protiv S. Ž. i šta je po njoj policija preduzela.

Sve aktivnosti oko pružanja pomoći D. Ž. da dobije odgovarajuću pravnu zaštitu od nasilja u porodici preduzimalo je Prihvatište. Dokumentacija u predmetu pokazuje da u Centru nije razmatrano koje su porodičnopravne mere zaštite adekvatne u konkretnom slučaju, i informacije u pogledu pravne zaštite koje su u predmetu uredno beležene uglavnom se tiču toka postupka i njegovog eventualnog okončanja. Pravnik Centra bio je angažovan jedino u tome da S. Ž. pruži informacije o postupku koji se protiv njega vodi, kao i u tome što je učestvovao u proceni ispunjenosti uslova za produžavanje boravka D. Ž. u Prihvatištu.

Prema podacima iz liste praćenja kontakata i rada na slučaju, izvršeno nasilje nad D. Ž. prijavljeno je nadležnoj policijskoj stanici. To je učinilo Prihvatište, ali se u predmetu ne nalazi fotokopija krivične prijave, pa se može pretpostaviti da je prijava izjavljena usmenim putem.

Po smeštaju D. Ž. u prihvatilište, zahvaljujući angažovanju osoblja Prihvatišta, D. Ž. je dobila pravnu pomoć. Sastavljena joj je tužba kojom je tražila izdavanje mera zaštite od nasilja u porodici i izdržavanje od supruga. U predmetu nema podataka o tome ko je tužbu sastavio i kada je ona podignuta jer na kopiji tužbe nema prijemnog pečata suda.

Tužbom je traženo da sud izda sledeće naloge: da tuženi K. Ž. (suprug) omogući tužilji D. Ž. da se vrati u zajedničko domaćinstvo, da se sin S. Ž. iseli iz doma svojih roditelja i iznese samo lične stvari, da zabrani tuženom K. Ž. da se tužilji D. Ž. približava na manje od jednog metra u zajedničkom prostoru stanovanja, da zabrani sinu S. Ž. da se tužilji D. Ž. približava na udaljenosti manjoj od 500 metara od mesta stanovanja tužilje i da mu se zabrani da dalje uznemirava tužilju.

D. Ž. je takođe zatražila da sud usvoji njen zahtev za izdržavanje i naloži suprugu K. Ž. da joj na ime izdržavanja isplaćuje 10.000 dinara mesečno od 1. do 5. u mesecu.

Analiza tužbenog pismena pokazuje da je ono nestručno sastavljeno i da se nije vodilo dovoljno računa o međusobnoj usklađenosti mera, imajući u vidu realne životne okolnosti stranaka.

Pre svega, kumulacija tužbi nije bila dopuštena jer Porodični zakon ne propisuje mogućnost da se kumuliraju zahtev za zaštitu od nasilja u porodici i zahtev za izdržavanje, niti se ove dve parnice mogu simultano voditi. Naime, zahtev za zaštitu od nasilja u porodici može se kumulirati sa zahtevom u bračnim parnicama (arg. čl. 226. st. 3. PZ), paternitetskim i maternitetskim zahtevom (arg. čl. 260. st. 3. PZ), zahte-

vom za zaštitu prava deteta, za vršenje, lišenje i vraćanje roditeljskog prava (arg. čl. 273. st. 3. PZ). Zbog ovog propusta, koji je sud nesumnjivo uočio, D. Ž. je, prema podacima iz spisa predmeta, morala da podigne „posebnu tužbu za zaštitu od nasilja u porodici (ranije i za izdržavanje)“. U spisima predmeta ne postoje podaci o datumu podizanja ove tužbe, ali je to konstatovano 23. februara 2011. godine u listi praćenja kontakata i rada na slučaju. U spisima predmeta nije sadržana kopija nove tužbe.

S druge strane, tužbom je traženo da K. Ž. omogući da se D. Ž. „vrati u porodično domaćinstvo“, ali je istovremeno traženo da se K. Ž. zabrani da se približava tužilji D. Ž. i to na udaljenosti manjoj od jednog metra. Očigledno je da su ove dve mere nekompatibilne. Kao što je poznato, mera zabrane približavanja članu porodice na određenoj udaljenosti ima preventivni karakter i njeno određivanje opravdano je kad postoji opasnost da će izvršilac nasilja ponovo izvršiti nasilje. Uslovi za određivanje mere zabrane približavanja žrtvi nasilja u porodici postoje, međutim, ne samo kad preti opasnost da će žrtva nasilja biti (ponovo) fizički povređena, već i onda kad se proceni da bi i samo približavanje izvršioca nasilja žrtvi bilo akt nasilja, s obzirom na to da je, u izvesnim situacijama, samo pojavljivanje izvršioca nasilja, odnosno njegovo približavanje žrtvi, vid ispoljavanja psihičkog nasilja jer kod žrtve izaziva uznemirenje, opravdan strah od ponavljanja nasilja i brojne druge psihičke posledice.¹¹² Imajući u vidu okolnosti konkretnog slučaja, posebno činjenicu da je traženo izdavanje mere za useljenje u porodičnu kuću, nije bilo nikakve potrebe za isticanjem zahteva da se K. Ž. zabrani približavanje D. Ž. Pri tome treba imati u vidu da sama udaljenost od jednog metra potpuno obesmišljava ovu meru.

Prilikom sastavljanja tužbe, propušteno je da u odnosu na S. Ž. traži izdavanje zabrane približavanje D. Ž. već je samo traženo da mu se zabrani približavanje mestu njenog stanovanja. Zaštitna mera u vidu zabrane približavanja na određenoj udaljenosti sastoji se u zabrani (uskraćivanju prava) izvršiocu nasilja da se u određenom vremenskom rasponu približava žrtvi nasilja na određenoj udaljenosti i izdavanju naloga izvršiocu nasilja u porodici da se uzdrži od ponašanja suprotnog izrečenoj zabrani. Svrha ove mere je da se predupredi novo nasilje i žrtvi nasilja u porodici omogući slobodno i bezbedno kretanje na teritoriji unutar i izvan granica države, u privatnom i javnom prostoru. Radi potpune zaštite D. Ž. bilo je potrebno tražiti izdavanje i ove mere.

Prema podacima iz dokumentacije, postupak u parnici za zaštitu od nasilja u porodici veoma je neefikasan. Za prvih šest meseci boravka D. Ž. u Prihvatištu zakazana su samo dva ročišta, a kasnije su ročišta odlagana i zakazivana u velikim vremenskim razmacima.

Analiza fotokopije tužbe koja se nalazi u dokumentaciji pokazuje da u tužbi za zaštitu od nasilja u porodici nije zatraženo izdavanje privremene mere, kao oblika hit-

¹¹² Petrušić, N, Konstantinović Vilić, S, Vodič kroz sistem porodičnopravne zaštite od nasilja u porodici, AŽC, ŽIC, Niš, 2005, str. 31.

ne provizorne zaštite koja traje do okončanja postupka u parnici za zaštitu od nasilja u porodici. Iako se ne može unapred znati dužina trajanja bilo kog sudskog postupka, moglo se pretpostaviti, imajući u vidu nizak stepen ažurnosti sudova,¹¹³ da pokrenuti postupak može trajati i više od godinu dana. Imamo li u vidu okolnosti ovog slučaja, kao i činjenicu da dugi boravak u Prihvatilištu nije način rešenja problema, niti sam po sebi – koliko god trajao – može izmeniti postojeću situaciju, bilo je potrebno tražiti izdavanje odgovarajuće privremene mere za zaštitu od nasilja u porodici.

3.4.7. Aktuelna situacija

D. Ž. se još uvek nalazi u Prihvatilištu za žene i decu žrtve nasilja, u kome boravi već više od godinu dana. Prema podacima iz predmeta, zadovoljavajućeg je psihofizičkog zdravlja, uspostavila je dobru komunikaciju sa ostalim korisnicama i „korektna je u odnosima sa okruženjem“. Bez ikakvih je prihoda, ponekad dobije 100-200 dinara od bratanaca. Čerka je ne posećuje jer se plaši reakcije brata. D. Ž. očekuje da će se uskoro okončati parnica za zaštitu od nasilja u porodici, da će se sin iseliti iz kuće, a da će se ona vratiti i nastaviti život sa mužem. Strahuje da će sin S. Ž. teže povrediti oca K. Ž.

K. Ž. živi u kući sa sinom, izložen je raznim vidovima fizičkog i psihičkog nasilja. Želi da se njegova supruga vrati kući.

IV ZAKLJUČCI

Istraživanje je omogućilo je da se uoče sledeće pojave:

Među procesuiranim delima nasilja u porodici, oko 10 odsto njih izvršeno je prema starijim članovima porodice. Ovaj podatak samo potvrđuje da se nasilje prema starijim osobama manje prijavljuje i teže otkriva u odnosu na nasilje prema članovima porodice nižeg starosnog uzrasta i nije pokazatelj manje rasprostranjenosti nasilja prema starijim osobama u odnosu na nasilje koje se vrši prema članovima porodice nižeg starosnog uzrasta.

U 25 odsto slučajeva, nasilje nad starijim članovima porodice istovremeno je izvršeno i prema drugim članovima porodice s kojima starije osobe žive u istom porodičnom domaćinstvu – najčešće nad njihovom decom ili supružnicima.

¹¹³ Analiza sudske prakse u pravnim stvarima porodičnopravne zaštite od nasilja u porodici pokazala je da najveći broj prvostepenih postupaka za zaštitu od nasilja u porodici (43 odsto) traje od pet meseci do godinu dana. Samo u oko sedam odsto predmeta prvostepeni postupak se okonča za 1-2 meseca. Detaljno: Petrušić, N, Konstantinović Vilić, S, Porodičnopravna zaštita od nasilja u porodici u pravosudnoj praksi Srbije, AŽC, ŽIC, Beograd, 2010, str. 61.

Preko 75 odsto starijih osoba koje su bile izložene nasilju u porodici ženskog su pola, što potvrđuje rodnu dimenziju nasilja u porodici, koje se od svih drugih oblika nasilja razlikuje upravo po tome što u neproporcionalno većem obimu pogađa žene.

Prosečna starost starijih osoba koje su pretrpele nasilje u porodici jeste preko 70 godina. Više od četvrtine žrtava starije su od 80 godina.

Među izvršiocima dela nasilja prema starijim članovima porodice u istraživanom uzorku najviše je muškaraca (preko 90 odsto), dok je udeo žena, kao izvršilaca ovog oblika kriminaliteta, znatno manji (oko 10 procenata).

Najveći broj izvršilaca porodičnog nasilja prema starijim osobama ima između 35 i 45 godina, znatno je manji broj izvršilaca starijih od 65 godina, a prosečna starost izvršilaca je oko 55 godina. Izvršioци nasilja nad starijim osobama u porodičnom kontekstu znatno su mlađi od svojih žrtava (u proseku preko 25 godina).

Podaci o odnosu između žrtava i izvršilaca pokazuju da nasilje prema starijim osobama u porodičnom kontekstu najčešće vrše njihova deca i unuci, za razliku od nasilja prema drugim članovima porodice, gde se kao dominantan oblik pojavljuje partnersko nasilje – nasilje prema bračnom odnosno bivšem supružniku.

Nasilje nad starijim ženama koje vrše njihovi supružnici „nastavak“ je kontinuiranog nasilja kojem su bile izložene i u mlađim godinama.

Nasilje prema starijim osobama najčešće se vrši u porodičnom domu žrtve i izvršioca (u oko 90 odsto slučajeva), a znatno ređe na javnom mestu (u oko 10 odsto slučajeva). U poređenju s mestom izvršenja nasilja nad drugim članovima porodice, nasilje prema starijim osobama mnogo se ređe vrši na javnom mestu u odnosu na nasilje prema drugim članovima porodice, što je jedna od specifičnosti nasilja nad starijim osobama, koja doprinosi njegovom težem otkrivanju.

Povod za procesuiranje dela nasilja nad starijim osobama u porodičnom kontekstu predstavlja fizičko nasilje, dok se psihičko nasilje retko prijavljuje, što potvrđuje da je prag tolerancije na psihičko nasilje kada su u pitanju starije osobe veoma visok i da se ono ne smatra nasiljem u odnosu na koje se može očekivati reakcija institucija sistema. Svest o teškoćama u dokazivanju psihičkog zlostavljanja, čije posledice nisu lako vidljive, takođe je razlog zbog koga se dela psihičkog nasilja retko prijavljuju i procesuiraju. U istraživanom uzorku nijedan prijavljeni slučaj nasilja u porodici ne odnosi se na seksualno nasilje, iz čega se ne može zaključiti da starije osobe nisu izložene ovom obliku nasilja, već da se ovo nasilje ne prijavljuje.

Nasilje nad starijim osobama najčešće se vrši upotrebom fizičke sile, dok se oružje i opasno oruđe (najčešće nož) ređe koristi, što je uzrokovano činjenicom da nasilnici eventualni otpor žrtava mogu da savladaju svojom fizičkom snagom.

Izuzetno je širok spektar radnji fizičkog nasilja: čupanje kose, udaranje pesnicama i rukama po glavi i telu, šutiranje, šamaranje, izvrtnje ruke, udaranje pesnicom u predelu nosa i usta i drugo; najčešće korišćeni predmeti za vršenje nasilja su drvena motka, metalna cev, kaiš, drvena palica, staklena flaša, motika, sekira, stolica i drugo oruđe. Nasilje je često veoma brutalno i izaziva patnje i poniženje starijih osoba.

Psihičko nasilje najčešće se vrši pretnjama da će se napasti na život i telo i verbalnim maltretiranjem.

Telesne povrede koje su stariji članovi porodice zadobili prilikom izvršenja nasilja retko su medicinski dokumentovane, što upućuje na zaključak da veliki broj starijih osoba, žrtava nasilja u porodici, nije podvrgnuto lekarskom pregledu kako bi se utvrdile i kvalifikovale povrede. Zbog toga se javljaju problemi u dokazivanju izvršenog nasilja u sudskom postupku i svih činjenica i okolnosti koje se tiču posledica izvršenog nasilja.

Ne postoji jedinstven način i forma redovnog i sistematskog evidentiranja, dokumentovanja i obrade slučajeva nasilja u porodici, koji obezbeđuju prikupljanje podataka koji se odnose na izvršioce nasilja, na osobe koje su pretrpele nasilje, na obeležja samog nasilja, način postupanja nadležnih institucija, na preduzete mere pravne, psihosocijalne i druge vidove pomoći i podrške žrtvama, na mere koje su usmerene prema izvršiocu nasilja, postupke koji su sprovedeni u cilju procesuiranja dela, na kažnjavanje nasilnika i sprečavanje daljeg ispoljavanja nasilja i dr. Zbog toga nije moguće kontinuirano pratiti kolika je rasprostranjenost nasilja prema starijim osobama, ko su žrtve, a ko izvršioци, koji su to oblici nasilja, kakve su posledice nasilja, kakvi su vrsta i efekti preduzetih mera u cilju sprečavanja nasilja i pružanja pomoći i podrške starijim osobama.

Nije uređena redovna praksa razmene podataka između relevantnih institucija i organizacija o izvršenom nasilju u porodici, uključujući i nasilje nad starijim osobama, što naročito umanjuje mogućnost žrtava da ostvare pravo na efikasnu i delotvornu zaštitu od nasilja.

Nije utvrđeno ko i na koji način obezbeđuje da starije osobe nad kojima je izvršeno nasilje u porodici dobiju besplatno lekarsko uverenje na osnovu medicinskog ili forenzičko-medicinskog pregleda, adekvatnu zdravstvenu pomoć i negu, kada je ona potrebna, uključujući i psihološku i terapijsku pomoć.

Način postupanja policije prilikom izlaska na lice mesta nije regulisan posebnim protokolom, tako da su pripadnici policije prinuđeni da se „snalaze” u svakoj konkretnoj situaciji, što otežava njihov rad i otvara mogućnost neadekvatne reakcije, koja može izazvati ozbiljne posledice.

Starije osobe su nedovoljno informisane o načinima ostvarivanja prava na zaštitu od nasilja u porodici i o nadležnostima pojedinih institucija.

Delovanje nadležnih institucija na lokalnom nivou nije koordinisano i sinhro-

nizovano, tako da ne obezbeđuje adekvatnu i pravovremenu reakciju u slučajevima nasilja nad starijim osobama.

Nisu razvijene specifične usluge socijalne pomoći i podrške starijim osobama koje su pretrpele nasilje u porodici, uključujući i terapijsko-rehabilitacione usluge prilagođene njihovim potrebama i životnim okolnostima.

Nisu razvijeni programi individualnog i grupnog rada sa izvršiocima nasilja u porodici u cilju trajne promene ponašanja i resocijalizacije.

Nisu utvrđeni standardi rada sigurnih kuća, kao ni procedure monitoringa i evaluacije usluga koje one pružaju.

Profesionalci u centrima za socijalni rad, u okviru početnih i naknadnih procena koje vrše, ne sagledavaju sve rizike, karakteristike problema i životnu situaciju starijih osoba žrtava nasilja u porodici, a prilikom identifikacije mera koje treba preduzeti fokusirani su na obezbeđivanje trenutne sigurnosti žrtve, tako da izostaje planiranje i realizacija mera kojima bi se problemi žrtve dugoročno i sveobuhvatno rešili i bili stvoreni uslovi da nastavi život bez nasilja.

Nije obezbeđeno pružanje kvalitetne profesionalne pravne pomoći, besplatne ili po smanjenim troškovima, starijim osobama koje su pretrpele nasilje.

V PREDLOZI

Potrebno je unaprediti normativni okvir pravne zaštite starijih osoba od nasilja u porodici tako što bi se treći oblik krivičnog dela nasilja u porodici, predviđen u članu čl. 194. st. 3. Krivičnog zakonika RS – u daljem tekstu KZ (Sl. glasnik RS, br. 85/2005, 88/2005 - ispr., 107/2005 - ispr., 72/2009 i 111/2009. redefinisao tako da se kvalifikovanim oblikom nasilja u porodici smatra i delo nasilja izvršenog prema starijoj i/ili nemoćnoj osobi. Ovakva izmena omogućila bi adekvatno sankcionisanje slučajeva nasilja nad starijim i nemoćnim članovima porodice, koji čine specifičnu, osetljivu i ranjivu društvenu grupu. Time bi se uticalo i na prevenciju nasilja nad starijim članovima porodice, koje je, kako kriminološka istraživanja pokazuju, u porastu.

Radi unapređenja delotvornosti zaštite starijih osoba od nasilja u porodičnom kontekstu potrebno je operacionalizovati mere predviđene Nacionalnom strategijom o starenju 2006 – 2015, u delu koji se odnosi na sprečavanje pojava nasilja nad starijim osobama u porodičnom kontekstu, posebno žena, i ublažavanje i otklanjanje štetnih posledica. Prilikom projektovanja mera i aktivnosti, treba imati u vidu: a) da nasilje nad starijim osobama u porodici nije privatni problem i da su država i njene institucije odgovorne da osiguraju zaštitu starijih osoba od nasilja i kad se ono događa

u porodičnom okruženju; b) da je nasilje u porodici čije su žrtve starije osobe oblik rodno zasnovanog nasilja i da postoji izrazita nejednakost u moći između starije osobe i člana porodice koja nad njom vrši nasilje; c) da je prioritet delovanja zaustavljanje nasilja, pri čemu brzina delovanja mora biti primerena stepenu ugroženosti žrtve; d) da se svakoj starijoj osobi, žrtvi nasilja u porodici, mora obezbediti adekvatna pomoć i podrška u cilju sprečavanja novog nasilja, saniranja posledica nasilja i trajnog prevazilaženja životnih problema.

Kreirati i implementirati model jedinstvenog (centralizovanog) evidentiranja, dokumentovanja i obrade slučajeva nasilja u porodici, uključujući i nasilje prema starijim osobama, koji će onemogućiti dugoročno praćenje i analizu rasprostranjenosti i karakteristika ovog oblika nasilja, monitoring i evaluaciju rada policije, pravosudnih organa, socijalnih, zdravstvenih i drugih ustanova i institucija.

Potrebno je inicirati stvaranje lokalnih mreža za borbu protiv nasilja u porodici, u okviru kojih bi, na bazi protokola o međusektorskoj saradnji državnih organa i ustanova i nevladinih organizacija, bio izrađen program preventivnog i represivnog delovanja protiv nasilja u porodici, uz definisanje konkretnih zadataka i oblika saradnje, uz jasno opisivanje aktivnosti koje je svaki subjekt dužan da preduzme.

Protokolom o saradnji trebalo bi predvideti posebna pravila o koordinisanom delovanju institucija u slučajevima nasilja prema starijim osobama u porodici, uz sagledavanje specifičnosti ovog vida nasilja.

Radi sprečavanja improvizacija u postupanju policijskih službenika i sekundarne viktimizacije žrtava, potrebno je ustanoviti odgovarajuće standarde profesionalnog rada i jasno i precizno odrediti procedure postupanja službenih lica organa unutrašnjih poslova. To podrazumeva usvajanje protokola kojim bi se detaljno regulisali načini postupanja policije u slučajevima kada je nasilje izvršeno prema starijim osobama, uključujući i posebna pravila o postupanju u slučajevima kada su starije osobe nemoćne, obolele, teško pokretne, zavisne od pomoći članova porodice i sl.

Radi što boljeg informisanja starijih o načinu ostvarivanja prava na zaštitu od nasilja u porodici, treba učiniti široko dostupnim informacije o službama, ustanovama i organima kojima treba prijaviti nasilje u porodici, kao i o njihovim ovlašćenjima, načinu postupanja i sl. Treba obezbediti da ove informacije budu dostupne na jezicima nacionalnih manjina i osobama sa invaliditetom.

Potrebno je da lokalne samouprave podrže osnivanje i rad S. O. S. telefona za pomoć starijim osobama žrtvama nasilja u porodici. Volonteri koji rade na S. O. S. telefonu treba da budu posebno edukovani za vođenje razgovora i pružanje informacija starijim osobama koje se obraćaju za pomoć.

U cilju unapređenja delotvornosti sistema zaštite starijih od nasilja u porodici, neophodno je usvojiti standarde rada i ponašanja profesionalaca koji pružaju usluge starijim

osobama u zdravstvenim i socijalnim ustanovama i službama.

Potrebno je razvijati specijalizovane savetodavne, psihološke, terapijsko-rehabilitacione i druge programe namenjene starijim osobama žrtvama nasilja u porodici, prilagođene njihovim potrebama, kao i programe namenjene izvršiocima ovog vida nasilja u porodici.

U cilju unapređenja rada profesionalaca, neophodno je da svi nadležni organi i institucije obezbede internu anonimnu evaluaciju dostupnosti kvalitetu usluga koje pružaju.

Neophodno je kreirati i realizovati adekvatne programe edukacije stručnjaka u policiji, tužilaštvu i sudovima, centrima za socijalni rad, zdravstvenim i socijalnim ustanovama, kao i u lokalnim službama pravne pomoći za problematiku nasilja nad starijim osobama u porodičnom kontekstu.

Podsticati organizovanje starijih u „grupe sa samopomoć“, u okviru kojih bi razmenjivali iskustva, osnaživali jedni druge i sl.

Podržati rad organizacija civilnog društva koje se bave pružanjem zaštite, podrške i pomoći starijim osobama žrtvama nasilja u porodici.

Organizovati medijske akcije i kampanje u cilju podizanja svesti javnosti o problemu nasilja nad starijim osobama u porodičnom kontekstu.

LITERATURA

Ajduković, M., Risac, S., Ogresta, J., Izloženost starijih osoba nasilju u obitelji, Revija za socijalnu politiku, 1/2008.

Ajduković, M., Određenje i oblici nasilja u obitelji, u: Nasilje nad ženom u obitelji, Društvo za psihološku pomoć, Zagreb, 2000.

Draškić, M., Porodično pravo i prva deteta, Autor, Čigoja štampa, Beograd, 2005.

Galles, R.J., Intimate Violence in Families, Thousand Oaks, London, New Delhi: Sage Publication.

Inter-Balkan Conference on Legal Strategies to Combat Domestic Violence, Sofia, Bulgaria, 1997.

Logar, R., Austrijski model intervencije u slučajevima nasilja u porodici, Evropska mreža protiv nasilja nad ženama, srpski prevod Autonomni ženski centar, Beograd, 2005, Lukić, M., Model zaštite od nasilja u porodici, Neka pozitivnopravna rešenja u svetu i kontra-verze u njihovoj primeni, „Temida“, br. 2/99.

Lukić, M., Jovanović, S., Drugo je porodica, Nasilje u porodici – nasilje u prisustvu vlasti, Institut

za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd, 2001.

Markus, I., Tamne brojke: istraživanje o kućnom nasilju u centralnoj i Istočnoj Evropi, u: „Ženska prava i društvena tranzicija“, Centar za ženske studije, istraživanja i komunikaciju, Beograd, 1997.

Meeks-Sjostrom, D., A comparison of three measures of elder abuse, *Journal of Nursing Scholarship*, 2004, 36/3.

Mršević, Z., Pravni aspekti strukturalnih uzroka nasilja, u: „Pravom protiv nasilja u porodici“, ŽIC, Niš, 2002.

Mršević, Z., Ženska prava u međunarodnom pravu, III izmenjeno i dopunjeno izdanje, Helsinški parlament građana, Udružene žene, Banja Luka, 2000.

Ignjatović, T. (ur), Razumevanje nasilja prema ženama, istraživanja, programi delovanja i uloga institucija, Autonomni ženski centar, Beograd, 2002.

Ignjatović, T., Izveštaj Radne grupe za izradu predloga evidencije o nasilju u porodičnom kontekstu, u: Informacija o aktivnostima Pokrajinskog sekretarijata za rad, zapošljavanje i ravnopravnost polova na uspostavljanju jedinstvenog sistema evidencije o nasilju u porodičnom kontekstu, <http://www.psrzrp.vojvodina.gov.rs/uploads/contpics/informacija%20evidencija.latinica.pdf>.

Konstantinović Vilić, S., Petrušić, N., Stavovi o nasilju u porodici, u: „Društvena svest, ljudska prava i aktivizam građana u Južnoj i Istočnoj Srbiji“, OGI, Niš, 2005.

Konstantinović Vilić, S., Petrušić, N., Reagovanje policije na nasilje u porodici – teorijski okvir i strana iskustva, *Temida*, časopis o viktimizaciji, ljudskim pravima i rodu, br. 1/05.

Konstantinović Vilić, S., Nikolić-Ristanović, V., Kostić, M., *Kriminologija*, Niš, 2009.

Konstantinović Vilić, S., Petrušić, N., Krivično delo nasilja u porodici – pravna praksa u Republici Srbiji, Ženski istraživački centar, Niš, 2004.

Konstantinović Vilić, S., Petrušić, N., Krivično delo nasilja u porodici – aktuelna pravosudna praksa u Beogradu i Nišu, AŽC, ŽIC, Beograd, 2007.

Kostić, M., *Viktimitet satirih ljudi*, Niš, 2010.

Kuzmeskus, L., *Summaries of Statistical Data on Elder Abuse in Domestic Settings for FY 95 and FY 96*, Washington, DC: National Center on Elder Abuse, 1997.

Nikolić Ristanović, V., *Od žrtve do zatvorenice*, Viktimološko društvo Srbije, Beograd, 2000.

Nikolić Ristanović, V., Ka objašnjenju i prevenciji nasilja u porodici u Srbiji: multivarijantni pristup, u: „Pravom protiv nasilja u porodici“, ŽIC, Niš, 2002.

Nasilje nad ženama – prepreka razvoju, Međunarodni dokumenti, AŽC, Beograd, 2005.

Nikolić Ristanović, V., Dokmanović, V., Međunarodni standardi o nasilju u porodici i njihova primena na Zapadnom Balkanu, Beograd, 2006.

Nikolić Ristanović, V., (ur.) Porodično nasilje u Srbiji, VDS, „Prometej“, Beograd, 2002;

Petrušić, N., Konstantinović Vilić, S., Porodičnopravna zaštita od nasilja u porodici u pravosudnoj praksi Srbije, AŽC, ŽIC, Beograd, 2010.

Petrušić, N., Konstantinović-Vilić, S., Međunarodni pravni diskurs zaštite starijih osoba od diskriminacije, zlostavljanja i zanemarivanja, u: Pravo na pristup pravosuđu – implementacija evropskih standarda u pravni sistem Republike Srbije, Niš, 2010.

Petrušić, N., Konstantinović Vilić, S., Vodič kroz sistem porodičnopravne zaštite od nasilja u porodici, AŽC, ŽIC, Beograd, 2006.

Ponjavić, Z., Porodično pravo, Kragujevac, 2005.

Poredoš, D., Tošić, G., Nasilje u obitelji nad osobama starije životne dobi, Gerontopsihijatrija, Psihijatrija u Slavoniji, <http://www.psihijatrija.com>.

Rusac, S., Nasilje nad starijim osobama, Ljetopis socijalnog rada, 2/2006.

Tatara, T., Kuzmeskus, L. Types of Elder Abuse in Domestic Settings, National Center on Elder Abuse.

<http://www.who.int/healthinfo/survey/ageingdefnolder/en/index.html>

<http://webrzs.stat.gov.rs>.

http://www.srbija.gov.rs/vesti/dokumenti_sekcija.php?id=45678

<http://www.prsp.sr.gov.rs>

http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/equality/03themes/violence-against-women/Conv_VAW_en.pdf.

<http://www.un-ngls.org/orf/pdf/MIPAA.pdf>.

http://whqlibdoc.who.int/publications/2002/9241545615_eng.pdf

<http://www.psihijatrija.com/psihijatrija/grane%20GERONTOPSIHIJATRIJA/PoredosD%20NasiljeStarijadob.pdf>

<http://hrcak.srce.hr/7709>

http://www.ncea.aoa.gov/ncearoot/main_site/pdf/basics/fact1.pdf

http://www.unece.org/pau/_docs/ece/2002/ECE_AC23_2002_2_Rev6_e.pdf.

<http://www.prsp.gov.rs/download/MDG%20Serbia%2006%20SRPSKI%5B1%5D.pdf>

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

343.54/.55-053.9

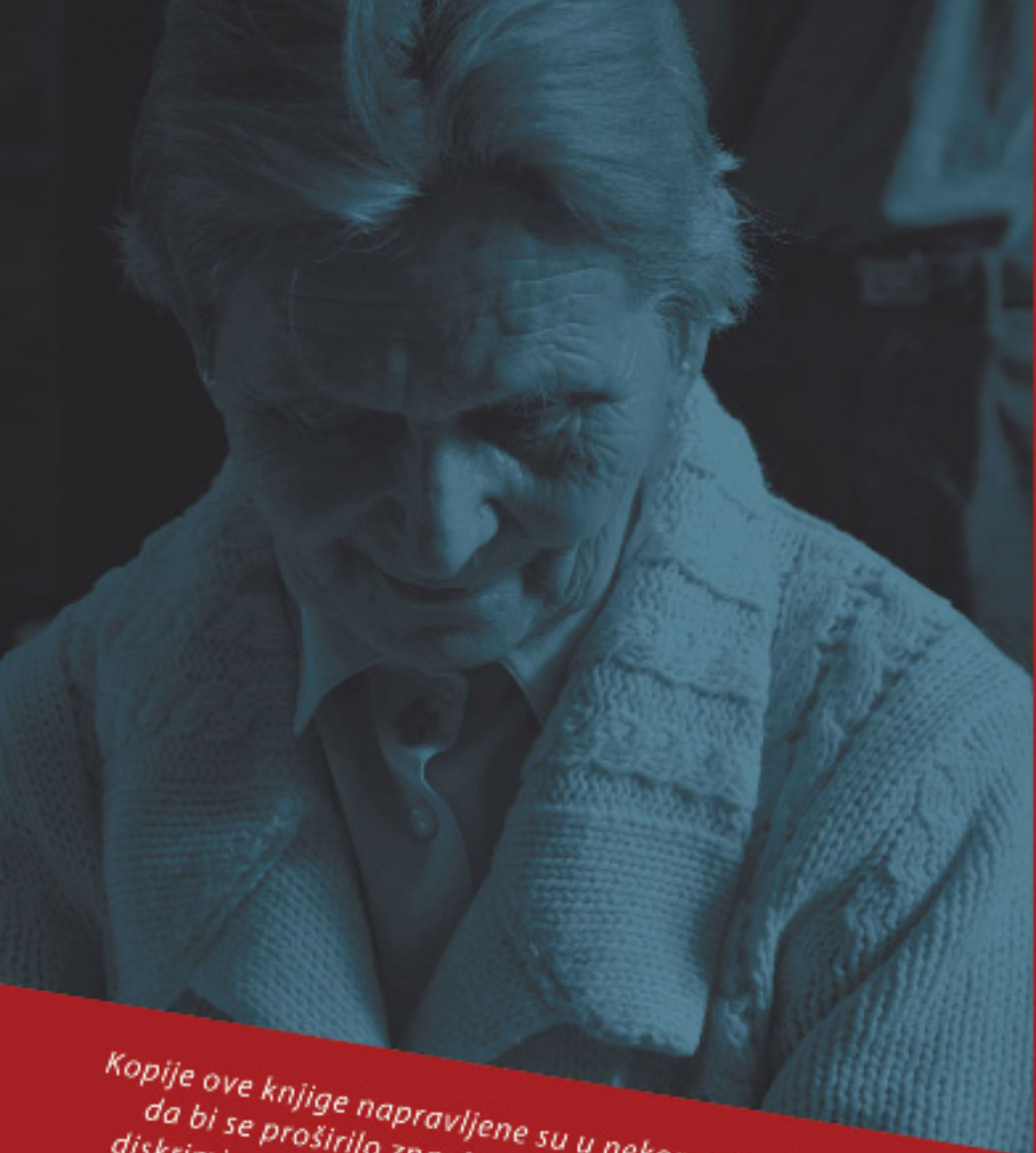
ПЕТРУШИЋ, Невена, 1958-
Nasilje nad starijim osobama : studija o
nasilju u porodici / Nevena Petrušić, Nataša
Todorović, Milutin Vračević. - Beograd :
Crveni krst Srbije, 2012 (Beograd : Stylos).
- 84 str. : graf. prikazi ; 24 cm

Tiraž 500.

ISBN 978-86-80205-33-5

1. Тодоровић, Наташа, 1968- [аутор]
2. Врачевић, Милутин, 1971- [аутор]
 - a) Породично насиље - Старе особе
 - b) Жртве насиља - Старе особе - Сузбијање

COBISS.SR-ID 189791756

*Kopije ove knjige napravljene su u nekomercijalne svrhe
da bi se proširilo znanje i podigla svest građana o
diskriminaciji i nasilju nad starijima u Republici Srbiji.*

